

0.997/71/3.

210353

STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI: DR. ILLYEFALVI L. LAJOS

A

KÖZOKTATÁSÜGY BUDAPESTEN

A VILÁGHÁBORÚT MEGELŐZŐ ÉVEKBEN

ÍRTA

DR. ILLYEFALVI L. LAJOS

71. KÖTET

3. SZÁM

KIADJA: BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS STATISZTIKAI HIVATALA

Ára 5 pengő

STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI: DR. ILLYEFALVI I. LAJOS

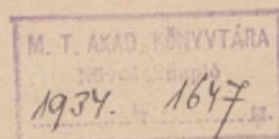
A KÖZOKTATÁSÜGY BUDAPESTEN A VILÁGHÁBORÚT MEGELŐZŐ ÉVEKBEN

ÍRTA

DR. ILLYEFALVI I. LAJOS

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS HÁZINYOMDÁJA

300353

TARTALOMJEGYZÉK.

♦♦♦

Oldal

Előszó	1
A tanintézetekről általában.	
1. A tanintézetek főáttekintése.....	3
2. Kisdédóvás	9
3. Népoktatás	17
a) A népoktatási intézetekről általában	17
b) Elemi iskolák	18
c) Gazdasági és háztartási ismétlő népiskolák	26
d) Polgári iskolák	30
e) Ipari és kereskedelmi tanonciskolák	37
4. Óvó- és tanítóképzés	40
5. Középoktatás	43
6. Szakoktatás.....	51
a) A szakiskolákról általában	51
b) Gazdasági intézetek	52
c) Ipari és kereskedelmi szakiskolák	53
d) Katonai iskolák	59
e) Művészeti iskolák	60
f) Vegyes szakiskolák	61
g) Emberbaráti intézetek	63
7. Felsőoktatás	63
a) Hittani intézetek	64
b) A budapesti m. kir. tudományegyetem	64
c) József-műegyetem	69
A községi iskolák.	
1. Az iskolák és felszerelésük	71
a) Iskolák. Tantermek. Osztályok	71
b) Felszerelés. Gyűjtemények. Könyvtárak	74
2. Tanulók	77
a) A tanulók létszáma, szülő- és lakóhelye	77
b) A tanulók előmenetele. Iskolamulasztás	81
c) A tanulók segélyezése	83
d) A tanulók egészségi állapota	85
3. Tanszemélyzet	87
4. Az iskolák pénzügyi és gazdasági viszonyai	90
5. Iskolaépületek	94

Előszó.

A főváros oktatásügye a világháború kitörését megelőző években világvárosi jellegű lett. Azzá tette egyrészt a tanulóknak sokirányú oktató nevelése, másrészt a tanítóság egyetemének rendszeres továbbképzésére irányuló törekvés, melynek első csirája primitív tanfolyamok lefektetése, kulminálása pedig a Pedagógiai Szeminárium és Könyvtár felállítása. Azzá tette a legkülönbözőbb iskolatípusok kiszélesítésére irányuló kísérletek egész sora, új iskolafokozatok megteremtése, a meglevő régiek átformálása s a gyakorlati élet követelményeihez való közelebb hozatala. A világvárosi jelleg nyilatkozik meg a kisegítő iskolák továbbfejlesztésében, a különféle tanfolyamok, mint beszédhibás, kosárfonó, pamutmunka-, analfabéta, slöjd-kurzusok létesítésében. E világvárosi szellem hívta létre az iskolai oktatás kiegészítésére szolgáló német és francia nyelvi, a hegedű-, zongora- és kézügyességi tanfolyamokat, a játékdélutánok létesítését, a polgári iskolával kapcsolatos kerti iskola intézményét, mely a jövő iskolájának első hírnöke s alapítása szintén a világháború kitörését megelőző idősakra esik.

A világvárosi jelleg kialakulását igazolja a tanügyi kiadások meredeken felfelé ívelő vonala is, mely minden kommentár nélkül bizonyítja, hogy mennyit áldozott a székesfőváros a szorosabb értelemben vett kultúráért, az ország szívének közművelődéséért. Ezzel a ténykedésével a főváros vezető helyet biztosított magának a kontinens többi városa között. Míg ugyanis a közigazgatás összes költségeiből a közoktatásügyi költségekre a főváros háztartásában a világháború kitörése előtti években 23·1 százalék esett, addig Lipcsében 16·8, Bécsben 14·1, Berlinben 9·8, Münchenben 9·3 s Párizsban csak 8 százalék. E számok a főváros páratlanul álló áldozatkészségét igazolják, melynek egyedüli törekvése volt, hogy iskolái a lakosság szociális összetételéhez alkalmazkodva, annak minden rendű kulturális szükségletét a legkülönbözőbb irányban s minél fokozottabb mérvben kielégítsék.

Sajnos, a megújhódás e korszakalkotó néhány esztendejéről a kutató rendelkezésére nem áll megfelelő és statisztikailag felmért anyag. Az 1908/09—1911/12. tanévekre vonatkozó őszanyagot feldolgozta és kommentálta ugyan annak idején dr. Illyefalvi I. Lajos statisztikai hivatali fogalmazó, a táblás részt mintegy 120 nyomtatott oldalnyi terjedelemben ki is nyomta

1913-ban a székesfőváros házinyomdája, a kinyomott ívek azonban az évek folyamán a nyomdaraktárból eltűntek.

Időközben ugyanis kitört a világháború, melyet a meg-megújuló forradalmak zavaros napjai követtek. A Statisztikai Hivatal igazgatóját is a Központi Liszthivatal vezetése kötötte le úgy, hogy mire 1926 őszén alulírott a Statisztikai Hivatal vezetését ténylegesen átvette: a Székesfővárosi Házinyomda raktárában az 1913-ban kinyomott íveket már hiába kerestette. A Statisztikai Hivatal nagynevű igazgatójának dr. Thirring Gusztávnak hátrahagyott hivatalos iratanyagát átvizsgálván, — akadtunk rá a kommentáló és közlésre annak idején elfogadott kéziratra, melynek az utókor részére való megmentése, — mulaszthatatlan kötelesség.

Bár pótolhatatlanul hiányzik a mű táblázatos része, annak kommentálásában a feldolgozott statisztikai anyag oly nagy részét találhatja majdan meg a kutató tevékenység, mely mellőzhetővé teszi számára azt a sziszifuszi munkát, melyet dr. Thirring Gusztáv teljesített páratlan szorgalommal akkor, amidőn a székesfőváros közoktatásügyéről szóló és 1828-ig visszamenő, értékes monografiáját megírta.

Az alábbiakban változatlanul, eredeti fogalmazásában adjuk a kommentálás szövegét.

Dr. Illyefalvi I. Lajos.
igazgató.

ELSŐ SZAKASZ.

A tanintézetekről általában.

1. A tanintézetek főáttekintése.

Az a forrongás, a régi keretek kiszélesítésére és áttörésére irányuló törekvés, mely az ország hivatalos és nem hivatalos közoktatásügyi politikájában főleg a legutolsó évek folyamán kifejezésre jutott: nem suhant el nyom nélkül a főváros iskolái fölött sem. Számottevő fejlődésre készítette egyrészt új típusú iskolák és tanfolyamok létesítésében, másrészt a már meglevők további kifejlesztésében és számszerű növelésében. Ez erős áramlatnak köszönhető egyes iskolatípusok közelebbi, egészséges érintkezésbe hozatala a gyakorlati élet követelményeivel, melyről az egyes iskolafajok közelebbi tárgyalásánál még bővebben lesz szó, s ennek tulajdonítandó a főváros területén működő iskolák ama számszerű gyarapodása is, mely azok külső képét, — már előre jelezhetjük — az 1908/1909—1911/12 tanévek folyamán lényegesen átalakította. A külső kép, helyesebben a keret megváltozása legszembetűnőbben jelentkezik azon adatok pozitív irányú eltolódásában, melyek az iskolák s az azokat képező osztályok, tantermek, tanerők és növendékek számára vonatkoznak s nemcsak az iskolák külső kereteinek fellendülését illusztrálják találóan, hanem a viszonyok megváltozásának helyes jellemzését is szolgáltatják. Az idevágó adatok összehasonlítása a következő fölötté érdekes emelkedést tünteti fel az 1907/08-ik tanév óta:

Megnevezés	Kisdedovási	Népoktatás	Óvó- és tanítóképzés	Közép-oktatás	Szakoktatás	Felső-oktatás	Összesen
Intézetek száma:							
1907/8	96	330	10	33	72	7	548
1911/12	108	413	11	33	129	7	701
Tantermek száma:							
1907/8	191	2.325	60	320	406	150	3.452
1911/12	208	3.212	71	446	540	231	4.708
Osztályok száma:							
1907/8	96	2.460	40	301	192	26	3.115
1911/12	108	3.130	42	351	260	21	3.912
Tanszemélyzet:							
1907/8	129	3.460	129	800	1.026	544	6.088
1911/12	197	4.929	146	940	1.462	615	8.289
Tanulók:							
1907/8	10.920	94.668	1.300	12.942	13.694	7.974	141.498
1911/12	11.842	103.449	1.299	14.608	19.605	9.035	159.838

A táblázatból kitűnik egyrészt, hogy a négy tanév alatt a székesfőváros területén fennálló tanintézetek száma 548-ról 701-re emelkedett, vagyis 153 új iskolával szaporodott, másrészt, hogy a jelentékeny növekedést főleg a népoktatás szolgálatában álló intézetek s a szakiskolák tetemes szaporítása idézte elő. E két iskolatípuson kívül, melyeknél az emelkedés 83, illetve 57 új tanintézetben nyilatkozik meg, a kisedővők száma is nőtt 12 új alapítású óvóval, továbbá a tanítóképzés egy új intézettel.

A főváros területén az 1911/12 tanév folyamán működő iskolatípusok kerület szerinti megoszlását vagyis elhelyeződését a következő táblázat nyújtja, melynek végsorából az tűnik ki, hogy

Az iskolák fokozata	Iskolák száma										Összesen
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	
	kerületben										
Kisdedővők { abs.....	14	7	11	—	5	17	17	9	13	15	108
{ %	13.0	6.5	10.2	—	4.6	15.7	15.7	8.3	12.1	13.9	100.0
Elemi népiskolák	32	11	19	9	9	34	39	26	19	20	218
Gazdasági népiskola	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Gazdasági és házt. ism. népisk. .	12	2	7	—	2	4	5	3	6	8	49
Polgári iskolák	5	2	3	3	2	11	13	6	5	4	54
Ipari és keresk. tanoncisk.	6	8	4	2	7	15	18	15	7	9	91
Összesen { abs....	55	23	33	14	20	64	76	50	37	41	413
{ %	13.3	5.6	8.0	3.4	4.8	15.5	18.4	12.1	9.0	9.9	100.0
Kisdedővőnő képző	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Tanítóképzők	2	—	—	—	—	—	—	2	—	—	4
Tanítónőképzők	—	1	—	2	—	1	1	—	1	—	6
Összesen { abs....	2	1	—	2	—	1	2	2	1	—	11
{ %	18.2	9.0	—	18.2	—	9.7	18.2	18.2	9.7	—	100.0
Gimnáziumok	2	1	1	3	2	2	3	2	1	2	19
Reáliskolák	—	1	—	1	1	1	—	1	—	—	5
Felsőbb leányiskolák	3	—	—	3	1	1	1	—	—	—	9
Összesen { abs....	5	2	1	7	4	4	4	3	1	2	33
{ %	15.2	6.7	3.0	21.2	12.7	12.7	12.7	9.7	3.0	6.7	100.0
Gazdasági intézetek	2	—	—	—	—	—	1	—	—	—	3
Ipari és keresk. iskolák	1	3	1	2	6	3	7	7	5	1	36
Katonai iskolák	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	2
Művészeti iskolák	4	4	2	6	5	8	12	9	4	3	57
Vegyes szakiskolák.....	1	—	1	2	—	2	6	7	1	2	22
Emberbaráti jellegű tanint.	1	—	—	—	—	—	5	3	—	—	9
Összesen { abs....	10	7	4	10	11	13	31	26	11	6	129
{ %	7.8	5.4	3.7	7.8	8.5	10.7	24.0	20.2	8.5	4.6	100.0
Hittani intézetek	—	—	—	1	—	—	—	3	1	—	5
Tudományegyetem	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
József-műegyetem	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Összesen { abs....	1	—	—	2	—	—	—	3	1	—	7
{ %	14.3	—	—	28.6	—	—	—	42.8	14.3	—	100.0
Összesen { abs....	87	40	49	35	40	99	130	93	64	64	701
{ %	12.4	5.7	7.0	5.0	5.7	14.7	18.6	13.3	9.7	9.7	100.0

legtöbb iskolája éppen a legnépesebb kerületeknek, vagyis a VII. (130), a VI. (99) és a VIII-ik kerületnek (93) van, melyek után mindjárt az I. kerület következik a maga 87 tanintézetével. Legkevesebb az iskolák száma a IV., V. és II. kerületben, melyeknek mindegyikére 35, illetve 40—40 tanintézet esik.

Az iskolák kerületszerinti megoszlására vonatkozó adatok általában megnyugtatóak. A kultúra elemi kincseit nyújtó iskolatípusok elhelyezése alig hagy kívánni valót hátra s számánál fogva általában kielégítheti az egyes kerületek népességének kulturális igényeit. Magától értetődik, hogy a szakiskolák és a főiskolák kerületi eloszlásának nagyobb jelentősége nincs, mert tanulóik és hallgatóik szempontjából területi elhelyezkedésük már meglehetősen közömbös.

Az iskolák fokozata	Iskolák száma					
	Állami	Községi	Felkészítő	Egyesületi	Magán	Összesen
Kisdédővők { abs.	1	83	8	12	4	108
{ %	0.9	76.9	7.4	11.1	3.7	100.0
Elemi népiskolák	5	171	26	4	12	218
Gazdasági népiskola	—	1	—	—	—	1
Gazdasági és háztart. ismétlőiskolák .	—	49	—	—	—	49
Polgári iskolák	1	36	13	—	4	54
Ipari és keresk. tanonciskolák	3	84	—	2	2	91
Összesen { abs.	9	341	39	6	18	413
{ %	2.2	82.6	9.4	1.5	4.3	100.0
Kisdédővőnőképzők	—	—	—	1	—	1
Tanítóképzők	2	—	1	1	—	4
Tahítónőképzők	3	—	3	—	—	6
Összesen { abs.	5	—	4	2	—	11
{ %	45.4	—	36.4	18.2	—	100.0
Gimnáziumok	12	1	4	1	1	19
Reáliskolák	3	2	—	—	—	5
Felsőbb leányiskolák	2	2	3	1	1	9
Összesen { abs.	17	5	7	2	2	33
{ %	51.5	15.1	21.2	6.1	6.1	100.0
Gazdasági intézetek	3	—	—	—	—	3
Ipari és kerésk. iskolák	9	22	—	3	2	36
Katonai iskolák	2	—	—	—	—	2
Művészeti iskolák	4	38	—	5	10	57
Vegyes szakiskolák	7	13	—	1	1	22
Emberbaráti jellegű tanint.	4	—	1	3	1	9
Összesen { abs.	29	73	1	12	14	129
{ %	22.5	56.6	0.8	9.3	10.8	100.0
Hittani intézetek	—	—	5	—	—	5
Tudományegyetem	1	—	—	—	—	1
József-műegyetem	1	—	—	—	—	1
Összesen { abs.	2	—	5	—	—	7
{ %	28.6	—	71.4	—	—	100.0
Együtt { abs.	63	502	64	34	38	701
{ %	9.0	71.6	9.1	4.9	5.4	100.0

Az iskolák fenntartásában az iskolafenntartásra jogosított tényezők vagyis az állam, a község, az egyes hitfelekezetek, egyesületek és magánosok nem egyenlő mértékben vesznek részt, miként azt az előző oldalon levő táblázat adatai is mutatják.

A működő iskolák legnagyobb kontingense a főváros törvényhatóságának tulajdonát képezi, amely páratlan áldozatkészséggel karolja fel a polgárság körében jelentkező kulturális igényeket s nemcsak törvényhozásilag előírt iskolafenntartói kötelezettségének tesz eleget, hanem a meglévő, sőt új alkotású iskolatípusok kereteinek szélesbítésével példát statuál s nem egy olyan intézkedést foganatosít iskolái belső menetében, melyet a hivatalos közoktatásügyi politika is átvesz s az egész ország területére kiterjeszt.

A főváros után, mely az iskolák 71·6%-át, vagyis 502 tanintézetet tart fenn, közvetlenül az egyes hitfelekezetek következnek 64 iskolával (9·1%), majd az állam a saját 63 intézetével (9%), az egyesületek 34 (4·9%) iskolával s végül a magánjellegű, illetve magánvállalkozás tárgyát képező intézetek sorolandók fel, melyeknek száma az 1911/12 tanévben 38 volt (5·4%).

Az egyes iskolafenntartók természetesen más és más iskolatípusokat kultiválnak. Az állam főleg a szakiskolák fenntartásában fejt ki nagy tevékenységet s iskoláinak 46%-a a szakiskolák körébe tartozó tanintézetekre esik, ámbár középiskolákat (27%) is elég magas arányszámmal tart fenn. A főváros iskolafenntartói tevékenységének súlypontja a népiskolák (68%) és kisdédóvók (16·5%) kultiválására esik, azonban ezek mellett intenzív tevékenységet fejt ki a szakiskolák fenntartásában is (14·5%). Az egyes hitfelekezetek főleg a népiskolák (60·9%), a kisdédóvók (12·5%) és középiskolák (10·9%) fenntartására fordítanak nagy figyelmet, míg az egyesületek a kisdédóvók (35·4%), a szakiskolák (35·4%), s a népiskolák (17·6%) fenntartásában tűnnek ki. A magánosok tulajdonában levő tanintézetek túlnyomó része nép- (47·4%) és szakiskola (36·8%), amelyek mellett a kisdédóvók fenntartása (10·6%) képezi még a vállalkozás tárgyát.

Az iskolák számának emelkedésével kapcsolatban természetesen emelkedett az osztályok, a tantermek, a tanszemélyzet s a tanulók száma is. Míg ugyanis 1907/08-ban a 3.452 tanteremben elhelyezett osztályok száma 3.115 volt, melyekben 6.088 tanerő működött, addig 1911/12-ben az osztályok száma már 3.912-re, a tantermeké, főleg a nagyarányú iskolaépítkezések következtében 4.708-ra s a működő tanszemélyzet száma 8.289 főre szökött fel, vagyis a tantermek száma 1.256-tal, az osztályok száma 797-tel s a tanszemélyzet 2.201 tanerővel gyarapodott. Az emelkedés e tekintetben is elsősorban a népoktatási intézetekre és a szakiskolákra esik, melyek mellett eléggé jelentékeny hányadot követelnek maguknak a fővárosban működő középiskolák, tehát a gimnáziumok, reál- és felsőleányiskolák is.

Az összes fővárosi tanintézeteket látogató növendékek évvégi létszáma az 1907/08 tanév állapotához képest 18.340 főnyi emelkedésével immár

elérte kerekaszámban a 160 ezret s a főváros népességének 18·1 százalékát képezi, ami azt jelenti, hogy a főváros lakosságából majdnem minden ötödik egyén látogatja a fennálló iskolák valamelyik tagozatát. A tanulólétszám intenzív növekedéséből 922 a kisdedovókra, 8.781 a szorosán vett népoktatási intézetekre, 1.666 a középiskolákra, 5.911 a szakiskolákra s végül 1.061 a felsőbb tanintézetekre esik. Az óvó- és tanítóképzés szolgáltatában álló intézetek növendéklétszáma változatlan maradt, helyesebben 1907/08-hoz képest, egy főnyi esést mutat. A stagnálást megmagyarázza az a körülmény, hogy az iskolák növendéklétszáma kötött s e pályák keresettsége a tanulók bizonyos tömörülését idézi elő, mely megakadályozza a növendékek negatív irányú eltolódását is.

A növendékek létszámbeli hullámvázát *nemek szerint* vizsgálva azt látjuk, hogy azok számbeli eloszlása, ha nem vagyunk tekintettel az egyes iskolatípusokra, szilárdan állandó az 1908/09—1911/12 tanévekben s a fiútanulóknál 60·1, a leánytanulóknál pedig 39·9 százalékot tesz ki, ellenben más és más képet tüntet fel az egyes iskolafokokozatokon belül.

Az iskolák fokozata	F i ú				L e á n y			
	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12
Kisdedovók	49·9	51·2	51·5	51·2	50·1	48·8	48·5	48·8
Elemi népiskolák	51·0	51·2	50·7	50·8	49·0	48·8	49·3	49·2
Gazdasági és házt. ísm. isk.	14·5	21·3	21·0	23·3	85·5	78·7	79·0	76·7
Polgári iskolák	40·1	40·5	40·8	40·6	59·9	59·5	59·2	59·4
Ipari és keresk. tanonc isk.	100·0	87·9	88·5	89·4	—	12·1	11·5	10·6
Összesen	54·5	54·6	54·9	55·2	45·5	45·4	45·1	44·8
Kisdedovónőképzők	—	—	—	—	100·0	100·0	100·0	100·0
Tanítóképzők	100·0	100·0	100·0	100·0	—	—	—	—
Tanítónőképzők	—	—	—	—	100·0	100·0	100·0	100·0
Összesen	36·3	37·3	33·2	30·6	63·7	62·7	66·8	69·4
Gimnáziumok	94·2	93·7	92·7	92·0	5·8	6·3	7·3	8·0
Reáliskolák	100·0	100·0	100·0	100·0	—	—	—	—
Felsőbb leányiskolák	—	—	—	—	100·0	100·0	100·0	100·0
Összesen	83·5	83·5	83·3	82·1	16·5	16·5	16·7	17·9
Gazdasági intézetek	100·0	100·0	100·0	100·0	—	—	—	—
Ipari és keresk. iskolák	77·7	75·7	76·6	74·9	22·3	24·3	23·4	25·1
Katonai iskolák	100·0	100·0	100·0	100·0	—	—	—	—
Művészeti iskolák	42·2	40·8	38·1	38·3	57·8	59·2	61·9	61·7
Vegyes szakiskolák	77·2	71·4	57·7	53·5	22·8	28·6	42·3	46·5
Emberbaráti intézetek	60·6	59·4	61·3	62·9	39·4	40·6	38·7	37·1
Összesen	65·2	63·1	61·1	59·7	34·8	36·9	38·9	40·3
Hittani intézetek	100·0	100·0	100·0	100·0	—	—	—	—
Tudományegyetem	96·5	96·7	95·5	95·5	3·5	3·3	4·5	4·5
József-műegyetem	100·0	100·0	100·0	100·0	—	—	—	—
Összesen	97·2	97·3	96·5	96·5	2·8	2·7	3·5	3·5
Együtt	60·1	60·1	60·1	60·1	39·9	39·9	39·9	39·9

Ezek az arányszámok azt mutatják, hogy 1908/09 óta a fiútanulók iskolatípusok szerinti megoszlásában pozitív irányú, azonban igen kismértékű eltolódás következett be a kisdédóvóknál, a szak- és főiskoláknál, közel változatlan maradt az arányszám a középiskoláknál, ellenben esett a népoktatás és tanítóképzés szolgálatában álló intézetek kebelében. A leányok között emelkedett a közép- és szakiskolákban, nemkülönben a tudományegyetem azon fakultásain, amelyekben belépésre jogosítottak, ellenben csökkent a kisdédóvóknál, a népoktatás és az óvó-, illetve tanítónőképzés körében.

A tanulók *hitfelekezet és anyanyelv* szerinti megoszlását a főváros területén az 1911/12 tanév folyamán működő valamennyi tanintézet növendékéről és hallgatójáról összefoglalóan első ízben kíséreljük meg közrebocsátani. A kép, melyet a táblázatok nyújtanak, nem teljes s bizonyos korrekcióra szorul azon növendékek miatt, akiknek hitfelekezeti, illetve anyanyelvi viszonyait a beküldött statisztikai kimutatásokban nélkülöztük. A kisdédóvók kivételével, amelyekben a gyermekek hitfelekezeti viszonyait nem ismerjük, a szakiskolák felnőtt, többnyire nagykorú hallgatóinak hitfelekezet és anyanyelvbéli viszonyai azok, melyeket az illetékes tanintézetek vezetősége nem bocsáthatott a hivatal rendelkezésére. Azonban e hiány dacára is a felénk tárolt kép nemcsak érdekes, hanem tanulságos is, mert rávilágít a közel 160 ezer főnyi növendéksereg hitfelekezeti és anyanyelvi összetételére. E táblázatokból kitűnik, hogy az iskolák népességének közel fele: 76.959 tanuló, vagyis 48·1% a róm. kat. vallást követi s csaknem egy negyede (24·3%) izraelita vallású, ellenben az összes protestáns felekezetek számaránya csak 12·1%. Kitűnik azonban az is, hogy a magyarság számaránya immár az iskolákban nagyobb mértékben van képviselve (87·8%), mint a főváros össznépességében (85·9%) és pedig a fiúknál épúgy, mint a leánynövendékeknél, bizonyosságul annak, hogy az iskolák nemcsak kulturális, hanem nemzeti szempontból is méltán betöltik azt a helyet, melyet hivatásuk számukra kijelöl. (Lásd a 10—13. számú oldalakat.)

2. Kisdédóvás.

Az 1907/08-as iskolaév óta, vagyis négy tanév alatt a főváros területén működő kisdédóvók 12 intézettel szaporodtak, úgyhogy az 1911/12-ik tanévben már 108 kisdédóvó szolgálta azokat a nemzeti és kulturális érdekeket, melyeknek fejlesztését és ápolását a kisdédóvásról szóló 1891. évi XV. törvénycikk célozza. E kisdédóvók közül az állam tartott fenn egy intézetet, a különböző felekezetek nyolcat, egyesületi óvoda volt tizenkettő, magánvállalkozás tárgyát képezte négy, míg a fennmaradó 83 óvónak a főváros törvényhatósága volt az iskolafenntartója. Ha egybevetjük ezt az állapotot az 1907/08-as iskolai év állapotával, akkor azt látjuk, hogy az elmúlt négy

A tanulók megoszlása az iskolák fokozata és a hitfelekezeti viszony szerint.

Az iskolák fokozata	Róm. kath.	Gör. kath.	Gör. keleti	Ág. evang.	Reform.	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Ismeretlen	Összesen
a) Abszolút számokban.										
1. Fiú.										
Kisdedővők	—	—	—	—	—	—	—	—	6.062	6.062
Elemi népiskolák	18.732	156	103	1.477	2.732	35	8.026	10	—	31.271
Gazdasági és háztartási ism. isk.	575	2	—	27	18	—	17	60	—	699
Polgári iskolák	4.199	40	20	430	617	22	2.702	3	—	8.033
Ipari és keresk. tanonciskolák ..	11.233	200	209	860	1.756	32	2.828	7	—	17.125
Összesen ...	34.739	398	382	2.794	5.123	89	13.578	80	—	57.128
Kisdedővónőképzők	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tanítóképzők	209	2	8	30	60	1	87	—	—	397
Tanítónőképzők	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen ...	209	2	8	30	60	1	87	—	—	397
Gimnáziumok	4.074	61	84	644	896	26	3.220	1	—	9.006
Reáliskolák	1.192	6	17	170	136	6	1.463	—	—	2.990
Felsőbb leányiskolák	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen ...	5.266	67	101	814	1.032	32	4.683	1	—	11.996
Gazdasági intézetek	106	8	8	15	39	5	50	—	—	231
Ipari és kereskedelmi iskolák ..	2.115	31	71	318	348	10	2.179	9	1.543	6.624
Katonai iskolák	164	2	3	40	38	2	—	—	113	362
Művészeti iskolák	—	—	—	—	—	—	—	—	2.600	2.600
Vegyes szakiskolák	—	—	—	—	—	—	—	—	1.335	1.335
Emberbaráti intézetek	284	7	5	21	68	4	161	—	—	550
Összesen ...	3.869	48	87	394	493	21	2.390	9	5.591	11.702
Hittani intézetek	66	—	—	—	69	—	70	—	—	205
Tudománygyetem	2.953	158	237	482	656	39	2.110	11	—	6.646
Műegyetem	806	24	50	167	225	10	585	1	—	1.868
Összesen ...	3.825	182	287	649	950	49	2.765	12	—	8.719
Együtt	46.708	697	815	4.681	7.658	192	23.498	102	11.653	96.004
2. Leány.										
Kisdedővők	—	—	—	—	—	—	—	—	5.780	5.780
Elemi népiskolák	18.318	128	51	1.340	2.546	25	7.809	13	—	30.230
Gazdasági és háztartási ism. isk.	1.724	7	1	101	183	1	283	1	—	2.301
Polgári iskolák	5.796	44	36	498	772	12	4.586	6	—	11.750
Ipari és keresk. tanonciskolák ..	1.276	11	3	85	167	—	498	—	—	2.040
Összesen ...	27.114	190	91	2.024	3.668	38	13.176	20	—	46.321
Kisdedővónőképzők	41	1	1	4	12	—	1	—	—	60
Tanítóképzők	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tanítónőképzők	615	9	10	65	92	3	48	—	—	842
Összesen ...	656	10	11	69	104	3	49	—	—	902
Gimnáziumok	279	1	13	44	53	3	392	—	—	785
Reáliskolák	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Felsőbb leányiskolák	843	—	18	138	150	8	669	—	—	1.826
Összesen ...	1.123	1	31	182	203	11	1.061	—	—	2.612
Gazdasági intézetek	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ipari és kereskedelmi iskolák ..	1.067	14	9	162	191	5	770	2	—	2.220
Katonai iskolák	—	—	—	—	—	—	—	—	4.197	4.197
Művészeti iskolák	—	—	—	—	—	—	—	—	1.161	1.161
Vegyes szakiskolák	—	—	—	—	—	—	—	—	325	325
Emberbaráti intézetek	166	3	3	18	34	—	101	—	—	325
Összesen ...	1.233	17	12	180	225	5	871	2	5.358	7.903
Hittani intézetek	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tudománygyetem	125	1	6	16	29	3	134	2	—	316
Műegyetem	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen ...	125	1	6	16	29	3	134	2	—	316
Együtt	30.251	219	151	2.471	4.229	60	15.291	24	11.188	63.834
Főösszeg ..	76.959	916	966	7.152	11.887	252	38.789	126	22.791	159.838

A tanulók megoszlása az iskolák fokozata és a hitfelekezeti viszony szerint. (Vége.)

Az iskolák fokozata	Róm. kath.	Gör. kath.	Gör. kel.	Ág. evang.	Reform.	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Ismeretlen	Összesen
<i>b) Százalékokban.</i>										
<i>1. Fiú,</i>										
Kisdedővők	—	—	—	—	—	—	—	—	100-0	100-0
Elemi népiskolák	59-8	0-5	0-3	4-7	8-7	0-1	25-6	0-3	—	100-0
Gazdasági és háztartási ism. isk.	82-2	0-3	—	3-9	2-6	—	2-4	8-6	—	100-0
Polgári iskolák	52-3	0-5	0-2	5-4	7-7	0-3	33-6	0-0	—	100-0
Ipari és keresk. tanonciskolák ..	65-6	1-2	1-2	5-0	10-3	0-2	16-5	0-0	—	100-0
Összesen ...	60-8	0-7	0-6	4-9	9-0	0-1	23-8	0-1	—	100-0
Kisdedővönöképzők	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tanítóképzők	52-6	0-5	2-0	7-6	15-1	0-3	21-9	—	—	100-0
Tanítónöképzők	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen ...	52-6	0-5	2-0	7-6	15-1	0-3	21-9	—	—	100-0
Gimnáziumok	45-2	0-7	0-9	7-2	9-9	0-3	35-8	0-0	—	100-0
Reáliskolák	39-9	0-2	0-6	5-7	4-5	0-2	48-9	—	—	100-0
Felsőbb leányiskolák	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen ...	43-9	0-6	0-8	6-8	8-6	0-3	39-0	0-0	—	100-0
Gazdasági intézetek	45-9	3-5	3-5	6-5	16-9	2-2	21-5	—	—	100-0
Ipari és kereskedelmi iskolák ..	31-8	0-5	1-1	4-8	5-3	0-2	32-9	0-1	23-3	100-0
Katonai iskolák	45-3	0-6	0-8	11-0	10-5	0-6	—	—	31-2	100-0
Művészeti iskolák	—	—	—	—	—	—	—	—	100-0	100-0
Vegyes szakiskolák	—	—	—	—	—	—	—	—	100-0	100-0
Emberbaráti intézetek	51-6	1-3	0-9	3-8	12-4	0-7	29-3	—	—	100-0
Összesen ...	22-8	0-4	0-7	8-4	4-2	0-2	20-4	0-1	47-8	100-0
Hittani intézetek	32-2	—	—	—	33-7	—	34-1	—	—	100-0
Tudományegyetem	44-4	2-4	3-6	7-3	9-9	0-6	31-7	0-1	—	100-0
Műegyetem	43-2	1-3	2-7	8-9	12-0	0-5	31-3	0-1	—	100-0
Összesen ...	43-9	2-1	3-3	7-4	10-9	0-6	31-7	0-1	—	100-0
Együtt	48-7	0-7	0-8	4-9	8-0	0-2	24-5	0-1	12-1	100-0
<i>2. Leány,</i>										
Kisdedővők	—	—	—	—	—	—	—	—	100-0	100-0
Elemi népiskolák	60-6	0-4	0-2	4-4	8-4	0-1	25-8	0-1	—	100-0
Gazdasági és háztartási ism. isk.	75-0	0-3	0-0	4-4	8-0	0-0	12-3	0-0	—	100-0
Polgári iskolák	49-3	0-4	0-3	4-2	6-6	0-1	39-0	0-1	—	100-0
Ipari és keresk. tanonciskolák ..	62-6	0-5	0-1	4-2	8-2	—	24-4	—	—	100-0
Összesen ...	58-5	0-4	0-2	4-4	7-9	0-1	28-4	0-1	—	100-0
Kisdedővönöképzők	68-3	1-7	1-7	6-6	20-0	—	1-7	—	—	100-0
Tanítóképzők	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tanítónöképzők	73-0	1-1	1-2	7-7	10-9	0-4	5-7	—	—	100-0
Összesen ...	72-8	1-1	1-2	7-6	11-6	0-3	5-4	—	—	100-0
Gimnáziumok	35-5	0-1	1-7	5-6	6-8	0-4	49-9	—	—	100-0
Reáliskolák	100-0	—	—	—	—	—	—	—	—	100-0
Felsőbb leányiskolák	46-2	—	1-0	7-6	8-2	0-4	36-6	—	—	100-0
Összesen ...	43-0	0-0	1-2	7-0	7-8	0-4	40-8	—	—	100-0
Gazdasági intézetek	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ipari és kereskedelmi iskolák ..	48-1	0-6	0-4	7-3	8-6	0-2	34-7	0-1	—	100-0
Katonai iskolák	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Művészeti iskolák	—	—	—	—	—	—	—	—	100-0	100-0
Vegyes szakiskolák	—	—	—	—	—	—	—	—	100-0	100-0
Emberbaráti intézetek	51-1	0-9	0-9	5-5	10-5	—	31-1	—	—	100-0
Összesen ...	15-6	0-2	0-2	2-3	2-8	0-1	11-0	0-0	67-8	100-0
Hittani intézetek	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tudományegyetem	39-6	0-3	1-9	5-1	9-2	0-9	42-4	0-6	—	100-0
Műegyetem	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen ...	39-6	0-3	1-9	5-1	9-2	0-9	42-4	0-6	—	100-0
Együtt	47-4	0-8	0-2	3-9	6-6	0-1	24-0	0-0	17-5	100-0
Főösszeg ..	48-1	0-6	0-6	4-5	7-4	0-2	24-3	0-1	14-2	100-0

A tanulók megoszlása iskolafokozat és anyanyelv szerint.

Az iskolák fokozata	Magyar	Német	Tót	Oláh	Ruthén	Horvát	Szerb	Cseh	Morva	Lengyel	Francia	Olasz	Angol	Egyéb	Ismeretlen	Összesen
a) Abszolút számokban.																
1. Fiú.																
Kisdedővők	5.442	527	60	3	1	7	8	2	2	4	4	2	—	—	—	6.062
Elemi népiskolák	30.007	959	185	14	6	20	16	18	2	18	8	8	2	—	—	31.271
Gazdasági és házt. ism. isk.	631	59	7	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	699
Polgári iskolák	7.767	218	23	2	—	7	6	4	1	1	—	4	—	—	—	8.033
Ipari és keresk. tanoncisk.	15.480	806	419	76	9	68	167	34	—	39	1	11	—	2	13	17.125
Összesen ...	53.885	2.042	634	92	15	95	189	56	3	59	9	24	8	4	18	57.128
Kisdedővönöképzők	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tanítóképzők	357	23	4	2	—	7	4	—	—	—	—	—	—	—	—	397
Tanítónöképzők	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen ...	357	23	4	2	—	7	4	—	—	—	—	—	—	—	—	397
Gimnáziumok	8.782	123	10	13	1	30	33	2	—	2	2	6	1	1	—	9.006
Reáliskolák	2.874	92	4	2	—	7	5	3	—	2	—	1	—	—	—	2.990
Felsőbb leányiskolák	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen ...	11.656	215	14	15	1	37	38	5	—	4	2	7	1	1	—	11.996
Gazdasági intézetek	200	12	2	9	—	5	3	—	—	—	—	—	—	—	—	231
Ipari és kereskedelmi iskolák	4.786	192	42	16	1	5	24	4	—	8	2	1	—	—	1.543	6.624
Katonai iskolák	78	25	—	8	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	250	362
Művészeti iskolák	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2.600	2.600
Vegyes szakiskolák	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1.335	1.335
Emberbaráti intézetek	505	25	15	1	1	—	2	—	—	1	—	—	—	—	—	550
Összesen ...	5.589	254	59	34	2	10	30	4	—	9	2	1	—	—	5.728	11.702
Hittani intézetek	203	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	205
Tudományegyetem	5.962	271	66	195	1	36	81	7	2	8	5	4	3	5	—	6.646
Műegyetem	1.698	67	11	26	—	32	24	4	1	3	1	—	—	1	—	1.868
Összesen ...	7.863	340	77	221	1	68	105	11	3	11	6	4	3	6	—	8.719
Együtt	84.772	3.401	848	387	20	224	374	78	8	87	23	38	12	11	5.741	96.004
2. Leány.																
Kisdedővők	5.178	497	73	4	5	5	6	1	1	3	4	3	—	—	—	5.780
Elemi népiskolák	28.858	1.038	197	19	7	19	15	20	3	23	4	6	8	13	—	30.230
Gazdasági és házt. ism. isk.	2.110	159	23	—	—	—	—	1	—	7	—	—	—	—	—	2.301
Polgári iskolák	11.419	261	20	5	—	9	18	5	1	—	1	5	1	5	—	11.750
Ipari és keresk. tanonciskolák	1.946	72	7	1	—	3	3	—	—	—	—	—	—	—	8	2.040
Összesen ...	44.333	1.530	247	25	7	31	38	26	4	30	5	11	9	19	8	46.321
Kisdedővönöképzők	59	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	60
Tanítóképzők	796	24	4	3	4	5	4	—	—	2	—	—	—	—	—	842
Tanítónöképzők	855	25	4	3	4	5	4	—	—	2	—	—	—	—	—	902
Összesen ...	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Gimnáziumok	740	30	1	3	—	5	5	—	—	—	—	1	—	—	—	785
Reáliskolák	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Felsőbb leányiskolák	1.788	21	2	4	—	5	6	—	—	—	—	—	—	—	—	1.826
Összesen ...	2.529	51	3	7	—	10	11	—	—	—	—	1	—	—	—	2.612
Gazdasági intézetek	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ipari és kereskedelmi iskolák	2.150	53	6	1	—	1	5	—	—	1	2	—	—	1	—	2.220
Katonai iskolák	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Művészeti iskolák	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4.197	4.197
Vegyes szakiskolák	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1.161	1.161
Emberbaráti intézetek	290	18	6	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	9	—	325
Összesen ...	2.440	71	12	2	—	1	6	—	—	1	2	—	—	10	5.358	7.903
Hittani intézetek	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tudományegyetem	296	13	1	3	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	316
Műegyetem	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen ...	296	18	1	3	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	316
Együtt	55.631	2.187	340	44	17	53	64	27	5	36	11	15	9	29	5.366	63.834
Főösszeg ..	140.403	5.588	1.188	411	37	277	438	105	13	123	34	53	21	40	11.107	159.838

A tanulók megoszlása iskolafokozat és anyanyelv szerint. (Vége.)

Az iskolák fokozata	Magyar	Német	Tót	Oláh	Ruthén	Horvát	Szerb	Cseh	Morva	Lengyel	Francia	Olasz	Angol	Egyéb	ismeretlen	Összesen
b) Százalékokban.																
1. Fiú.																
Kisdedvők	89-8	8-7	1-0	0-1	0-0	0-1	0-1	0-0	0-0	0-1	0-1	0-0	—	—	—	100-0
Elemi népiskolák	96-0	3-1	0-6	0-0	0-0	0-1	0-0	0-1	0-0	0-1	0-0	0-0	0-0	0-0	—	100-0
Gazdasági és házt. ism. isk.	90-4	8-4	1-0	—	—	—	—	—	—	0-1	—	0-1	—	—	—	100-0
Polgári iskolák	96-8	2-7	0-3	0-0	—	0-1	0-1	0-0	0-0	0-0	—	0-0	—	—	—	100-0
Ipari és keresk. tanoncisk.	90-4	4-7	2-4	0-4	0-1	0-4	1-0	0-2	—	0-2	0-0	0-1	—	0-0	0-1	100-0
Összesen ...	94-4	8-6	1-1	0-2	0-0	0-2	0-3	0-1	0-0	0-1	0-0	0-0	0-0	0-0	0-0	100-0
Kisdedvönöképzők	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tanítóképzők	89-9	5-8	1-0	0-5	—	1-8	1-0	—	—	—	—	—	—	—	—	100-0
Tanítónöképzők	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen ...	89-9	5-8	1-0	0-5	—	1-8	1-0	—	—	—	—	—	—	—	—	100-0
Gimnáziumok	97-6	1-4	0-1	0-1	0-0	0-3	0-4	0-0	—	0-0	0-0	0-1	0-0	0-0	—	100-0
Reáliskolák	96-1	3-1	0-1	0-1	—	0-2	0-2	0-1	—	0-1	—	0-0	—	—	—	100-0
Felsőbb leányiskolák	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen ...	97-3	1-8	0-1	0-1	0-0	0-3	0-3	0-0	—	0-0	0-0	0-1	0-0	0-0	—	100-0
Gazdasági intézetek	86-6	5-2	0-9	3-9	—	2-1	1-3	—	—	—	—	—	—	—	—	100-0
Ipari és kereskedelmi iskolák	72-3	2-9	0-6	0-2	0-0	0-1	0-4	0-1	—	0-1	0-0	0-0	—	—	23-3	100-0
Katonai iskolák	21-5	6-9	—	2-2	—	—	0-3	—	—	—	—	—	—	—	69-1	100-0
Művészeti iskolák	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100-0	100-0
Vegyes szakiskolák	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100-0	100-0
Emberbaráti intézetek	91-8	4-5	2-7	0-2	0-2	—	0-4	—	—	0-2	—	—	—	—	—	100-0
Összesen ...	47-6	2-2	0-5	0-3	0-0	0-1	0-3	0-0	—	0-1	0-0	0-0	—	—	48-9	100-0
Hittani intézetek	98-5	1-5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100-0
Tudományegyetem	89-8	4-1	1-0	2-9	0-0	0-5	1-2	0-1	0-0	0-1	0-1	0-1	0-0	0-1	—	100-0
Műegyetem	90-9	3-6	0-6	1-4	—	1-8	1-3	0-2	0-0	0-2	0-0	—	—	0-0	—	100-0
Összesen ...	90-2	8-9	0-9	2-5	0-0	0-8	1-2	0-1	0-0	0-1	0-1	0-1	0-0	0-1	—	100-0
Együtt	88-4	8-6	0-9	0-4	0-0	0-2	0-4	0-0	0-0	0-1	0-0	0-0	0-0	0-0	6-0	100-0
2. Leány.																
Kisdedvők	89-8	8-6	1-3	0-1	0-1	0-1	0-1	0-0	0-0	0-0	0-1	0-0	—	—	—	100-0
Elemi népiskolák	95-6	3-4	0-6	0-1	0-0	0-1	0-0	0-1	0-0	0-1	0-0	0-0	0-0	0-0	—	100-0
Gazdasági és házt. ism. isk.	91-8	6-9	1-0	—	—	—	—	0-0	—	0-3	—	—	—	—	—	100-0
Polgári iskolák	97-3	2-2	0-2	0-0	—	0-1	0-2	0-0	0-0	—	0-0	0-0	0-0	0-0	—	100-0
Ipari és keresk. tanonciskolák	95-5	3-5	0-3	0-1	—	0-1	0-1	—	—	—	—	—	—	—	0-4	100-0
Összesen ...	95-7	8-3	0-5	0-1	0-0	0-1	0-1	0-1	0-0	0-1	0-0	0-0	0-0	0-0	0-0	100-0
Kisdedvönöképzők	98-3	1-7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100-0
Tanítóképzők	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tanítónöképzők	94-4	3-0	0-5	0-3	0-5	0-6	0-5	—	—	0-2	—	—	—	—	—	100-0
Összesen ...	94-9	2-8	0-4	0-3	0-4	0-6	0-4	—	—	0-2	—	—	—	—	—	100-0
Gimnáziumok	94-4	3-8	0-1	0-4	—	0-6	0-6	—	—	—	—	0-1	—	—	—	100-0
Reáliskolák	100-0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100-0
Felsőbb leányiskolák	97-9	1-2	0-1	0-2	—	0-3	0-3	—	—	—	—	—	—	—	—	100-0
Összesen ...	96-8	2-0	0-1	0-3	—	0-4	0-4	—	—	—	—	0-0	—	—	—	100-0
Gazdasági intézetek	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ipari és kereskedelmi iskolák	96-9	2-5	0-3	0-0	—	0-0	0-2	—	—	0-0	0-1	—	—	0-0	—	100-0
Katonai iskolák	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Művészeti iskolák	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100-0	100-0
Vegyes szakiskolák	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100-0	100-0
Emberbaráti intézetek	89-3	5-5	1-8	0-3	—	—	0-3	—	—	—	—	—	—	2-8	—	100-0
Összesen ...	30-9	0-9	0-2	0-0	—	0-0	0-1	—	—	0-0	0-0	—	—	0-1	87-8	100-0
Hittani intézetek	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tudományegyetem	93-8	4-1	0-3	0-9	0-3	0-3	0-3	—	—	—	—	—	—	—	—	100-0
Műegyetem	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen ...	93-8	4-1	0-3	0-9	0-3	0-3	0-3	—	—	—	—	—	—	—	—	100-0
Együtt	87-1	8-4	0-5	0-1	0-0	0-1	0-1	0-1	0-0	0-1	0-0	0-0	0-0	0-1	8-4	100-0
Főösszeg ..	87-8	8-5	0-7	0-3	0-0	0-2	0-3	0-1	0-0	0-1	0-0	0-0	0-0	0-0	7-0	100-0

tanév alatt csökkent az egyesületi és magánóvodák száma s lényegesen, mégpedig 14 kisdédóvóval emelkedett a székesfőváros által fenntartottaké. E nagyarányú s nagy anyagi áldozatokkal járó fejlődés biztató kilátást nyújt a jövőre s remélni engedi, hogy évek folyamán a kisdédóvásról szóló törvény intenciói betűszerint is megvalósulnak, s a főváros az évek folyamán lassan át fogja venni a ma még fennálló s kevésbé megfelelő magánóvókat is. A kisdédóvók megoszlása, illetve elhelyezése az egyes kerületekben az 1907/08 és 1911/12 tanévek folyamán a következő volt:

Kerület	Kisdédóvók száma	
	1907/08	1911/12
	é v b e n	
I.	12	14
II.	6	7
III.	10	11
IV.	1	—
V.	3	5
VI.	15	17
VII.	17	17
VIII.	9	9
IX.	9	13
X.	14	15

Ez elhelyeződésből világosan kitetszik az iskolafenntartóknak az a törekvése, hogy a kisdédóvók számát főleg a szegényebb és pedig munkás-társadalmi rétegek által lakott kerületekben növelje, tehát oly területeken, ahol azokra a legnagyobb szükség van.

A kisdédóvók számának emelkedése természetesen maga után vonta a kisdédóvás céljaira szolgáló helyiségek számának a lényeges emelkedését is. E számszerű növekedés kitűnik a következő táblából, amely szerint volt

	1907/08	
	é v b e n	1911/12
Foglalkozási terem ..	95	100
Játszóterem	96	108
Játszótér	50	63
Kert	47	39
Udvar	66	69
Más egyéb	151	169
Összesen	505	548

Bár az iskolaépítkezés nagyarányú fellendülésével az óvodák is sok esetben jutottak a modern pedagógia és higiénia kellékeinek megfelelő kényelmes, szépen felszerelt, jól szellőztethető és világos épületekhez, a kimutatásból mégis kitűnik az, hogy az 1911/12-ik tanévben is 108 kisdédóvó közül csak 63 intézetnek állott rendelkezésére szabad játszótér. Többé-kevésbé szűk területű udvara is csak 69 kisdédóvónak volt, amelyek közül számtalan, különböző okok miatt alkalmatlan volt arra, hogy a kisdédék tömegesen folytathassanak szabad levegőn testedző játékokat. E tekintetben

még sok a kívánnivaló s az egyes iskolafenntartóknak arra kell törekedniök, hogy a szabadlevegőjű, fedetlen játszóterek számát lehetőleg növeljék annál inkább, mert a szabadban űzött testmozgás annál a jótékony hatásánál fogva, amelyet a friss levegő és a napsugár a fejlődő szervezetre gyakorol, magasan felette áll a zárt helyen folytatott testmozgásnak. Kétszeres kötelessége ez a főváros törvényhatóságának, mely kisdédóvóügyét a kontinens városai között elsőrangú nívóra emelte, olyanra, melyet nemcsak Bécs, hanem Berlin tanügyi hatósága is érdemesnek tartott a megtekintésre és tanulmányozásra.

A 108 működő kisdédóvóban 197 kisdédóvónő, köztük 10 apáca — megfelelő kisegítő személyzettel (111 egyén) — gondozta és nevelte az intézetekbe beírt gyermekeket. Született magyar volt közülük 196 s ezek mindegyike rendelkezett az előírt képesítéssel és teljesen bírta a magyar nyelvet. Számuk az 1907/08-as állapothoz képest tetemesen megnövekedett, különösen a községi óvodákban, amelyekben a óvónők száma 93-ról 167-re szökött fel, vagyis 74 tanerővel emelkedett. E szaporodás tette lehetővé azt, hogy ma már a községi óvodák legnagyobb részében két-két óvónő foglalkozik a gondozására bízott gyermekekkel, intenzív nevelői munkát fejtve ki, kivált a játékos testgyakorlás s a munkaszerű foglalkozások terén, az alkotó munkában. Egyébként a kisdédóvónők létszámának hullámozását iskolafenntartók szerint a következő táblázat adja az 1907/08, illetve 1911/12-ik tan évekről:

		Kisdédóvónők száma	
		1907/08	1911/12
		é v b e n	
Állami óvodákban		1	1
Községi «		93	167
Felekezeti «		9	9
Egyesületi «		19	16
Magán «		7	4
Összesen		129	197

A kisdédóvóintézetek szaporodását, a kisdédóvókat látogató gyermekek számának lassú növekvése is kíséri mindkét nemnél egyaránt a lefolyt tanévekben. Míg ugyanis 1907/08-ban a fővárosi kisdédóvókat 5.538 fiú és 5.382 leány, összesen tehát 10.920 gyermek látogatta, addig 1911/12-ben — évről-évre bár lassan, de mindkét nemnél emelkedve — e számok 6.062-re, 5.780-ra, illetve 11.842-re, vagyis az óvóköteles gyermekek 29·2%-ra szöktek fel, megtartva a majdnem törvényszerűségnek nevezhető jellegzetességet, hogy a fiúk száma — miként az elemi iskoláknál — épúgy a kisdédóvóknál is, nagyobb mint a leánynövendékeké.

Ha azt vizsgáljuk, hogy egy-egy kisdédóvónőre átlag hány gyermek esik, akkor azt találjuk, hogy 1907/08-ban átlag 113 gyermek, 1908/09-ben 106 növendék, 1909/10-ben márcsak 104, 1910/11-ben 107 és 1911/12-ben 109 kisdéd jutott. Az óvodákban e gyermeklétszám apadását két körül-

mény idézi elő. Kis mérvben újabb és újabb kiseddóvók keletkezése, de főleg és nagyrészt az a körülmény, hogy az általános drágulás és főképen a lakásdrágaság a többgyermekes családokat a perifériákra szorítja s így ezeknek gyermekei nem a főváros kiseddóvóit látogatják.

A kiseddóvókat látogató gyermekek *nemzetiség* szerinti megoszlását az utolsó öt tanévről nemek szerint megkülönböztetve úgy abszolút számokban, mint százalékokban a következő táblázat adja:

Nemzetiség	Fiú					Leány				
	1907/08	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12	1907/08	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12
a) Abszolút számokban.										
Magyar	4.860	4.565	4.917	5.151	5.442	4.727	4.703	4.672	4.785	5.178
Német	595	557	529	480	527	578	527	504	514	497
Tót	53	49	43	49	60	45	55	41	53	73
Egyéb	30	19	19	21	33	32	26	25	14	32
Összesen.....	5.538	5.190	5.508	5.701	6.062	5.382	5.311	5.242	5.366	5.780
b) Százalékokban.										
Magyar	87.8	88.0	89.3	90.3	89.8	87.9	88.6	89.1	89.2	89.6
Német	10.7	10.7	9.6	8.4	8.7	10.7	9.9	9.6	9.6	8.6
Tót	1.0	0.9	0.8	0.9	1.0	0.8	1.0	0.8	1.0	1.3
Egyéb	0.5	0.4	0.3	0.4	0.5	0.6	0.5	0.5	0.2	0.5
Összesen.....	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Az arányszámokból világosan látható egyrészt, hogy a magyar anyanyelvű mindkét nembeli gyermekek száma évről-évre szaporodik, másrészt ez arányszám magasabb lévén, mint a magyarság számaránya a főváros népességének összetételében — minden kétséget kizárólag bebizonyosodik az is, hogy az óvodák az ország szívében épen úgy nemzeti missziót teljesítenek s a magyarosodás ügyét szolgálják, mint a távol perifériákon. E tény különben megerősíti a népiskolákban tanuló magyar anyanyelvűek magasabb arányszáma is.

A német anyanyelvűeket tekintve azt látjuk, hogy úgy a fiú-, mint a leánygyermek létszáma a kiseddóvókban körülbelül egyazon mértékben csökkent az 1907/08. tanév állapotához képest 10.7%-ról 8.4%, illetve a leányoknál 8.6%-ra. Egytized százalék csökkenést mutatnak az egyéb nemzetiségűek is majdnem mindkét nemnél egyaránt, ellenben emelkedő tendenciájú a tót anyanyelvű leánygyermek arányszáma az ugyanazon anyanyelvű fiúgyermek arányszámának közel állandó stagnálásával szemben. S mivel úgy a tót, mint az egyéb anyanyelvű kiseddek arányszáma tetemesen csekélyebb, mint az összlakosságban, világos, hogy a tótok és egyéb kisebb nemzetiségek nem veszik oly mértékben igénybe

a kisdédóvókat, mint a magyar vagy a német anyanyelvű lakosság. E nemzetiségek körében a kisdédóvók fogalmát népszerűsíteni, részükre különösen a napközi otthonokkal társított óvodákat könnyen hozzáférhetővé tenni oly feladat, mely kell, hogy az iskolafenntartók gondoskodásának sürgős tárgyát képezze.

A fő- és székváros területén működő 108 kisdédóvó *fenntartási költsége* meghaladja az évi egymillió koronát, melyből kizárólag a községi kisdédóvókra 942.210 K jut, vagyis a főváros anyagi tekintetben oly sokat áldoz kisdédóvóintézeteire, mint a kontinens egyetlen városa sem. Így p. o. Bécs ezen összegnek alig egyharmadát (288.917 koronát) fordította és fordítja kisdédóvási célokra s területén 13 városi kisdédóvót tart csak fenn. Frankfurt a/M. 1911-ben 22.717 koronát költött el ugyan e célra. Hasonlóképpen a többi német város a főváros áldozatkészségéhez mérten összehasonlíthatatlanul csekélyebb mérvben szolgálja a kisdédóvás ügyét. Maga a magyar állam is 1911 évi zárszámadásának adatai szerint kisdédóvó intézetekre és menedékházakra csak 2,053.012 koronát, vagyis a főváros által kisdédóvási célokra fordított összegnek alig valamivel több, mint kétszeresét használta fel, melyből 147.781 korona leszámítandó a nem állami óvodák támogatására.

		Összköltség (K)		1 kisdédóvóra esik (K)	
		1907/08	1911/12	1907/08	1911/12
		é v b e n	é v b e n	é v b e n	é v b e n
Állami	kisdédóvodáknál	2.982	3.040	2.982	3.040
Községi	«	567.232	942.210	8.466	11.352
Felekezeti	«	8.439	12.140	1.055	1.517
Egyesületi	«	82.014	80.808	5.858	6.734
Magán	«	15.643	9.092	2.607	2.273
	Összesen	676.310	1,047.290	7.045	9.697

A főváros e nagy áldozatkészségének természetes folyománya, hogy kisdédóvói a legjobban felszereltek a főváros területén működő testvérintézetek között. Aránylag legtöbbször kerül közvetlenül a főváros tulajdonát képező kisdédóvók után az egyesületi kisdédóvók fenntartása, melyet egyre csökkenő fenntartási összeggel követnek az állami s a magánvállalkozás tárgyát képező óvodák, melyekhez utolsónak társul a felekezeti óvoda 1.517 korona átlagos fenntartási költséggel.

3. Népoktatás.

a) A népoktatási intézetekről általában.

A főváros területén működő népoktatási intézetek száma 1908/09 óta 345-ről 413-ra emelkedett, úgy hogy az 1911/12 tanévben már 218 elemi, 49 gazdasági és háztartási ismétlő nép-, 54 polgári, 91 ipari és kereskedőtanonc- s végül 1 önálló gazdasági népiskola állott a szorosan vett

népoktatás szolgálatában, vagyis az emelkedés 68 új alapítású intézetben jelentkezik. E szaporodásból a népoktatási intézetek egyes típusai közül a legtöbb esik az iparos és kereskedőtanonc- (31), továbbá az elemi népiskolákra (23) s lényegesen kevesebb (6) a gazdasági és háztartási ismétlő-nép-, valamint a polgári iskolákra (7). Az önálló gazdasági népiskola pedig, a népoktatási intézetek utolsónak említett tagozata, egészen újkeletű alkotás, mely csak 1909/10-ben kezdette meg működését.

Az iskolák szaporodása természetesen maga után vonta az osztályok, tanterem és tanerők megfelelő emelkedését, úgy hogy 1911/12-ben a népoktatás céljaira szolgáló tanteremek száma már 3.212 s az osztályok száma 3.130 volt, szemben az 1908/09 év 2.489 tanterem és 2.593 osztály számával. A tanterem és osztályok egymáshoz való arányának e kedvező alakulása az új iskolaépítkezések eredménye, mely bizonyos mértékig segített az elemi iskolák nagy tanterem hiányán, erősen csökkentve, de még mindig meg nem szüntetve a váltakozó rendszerű tanítást. A nagymérvű osztályszaporítás első szembeötlő következménye pedig a népoktatási intézetek átlagos osztálynépességének fokozatos csökkenése 37-1-ről 33-1-re, mely érték még kedvezőbben alakul a legtöbb iskolatagozatnál, ha kizárólag az egyes iskolatípusokat vesszük figyelembe.

A népiskolák tanszemélyzete, mely 1908/09-ben 2.024 férfi és 1.535 nő, összesen tehát 3.559 tanerőt számolt, 1911/12-ben már 4.929-re emelkedett 2.500 tanítóval s 2.429 tanítónővel, akik 103.449 tanuló oktatását látták el szemben az 1908/09 évi állapot 96.252 növendékével szemben. Az egyes iskolatípusok népességét tekintve, legnagyobb az emelkedés az ipari és kereskedőtanonciskoláknál (13.384-ről 19.165-re) s közel 3.500 főnyi a polgári iskolák kebelében (16.360-ről 19.783-ra). Ellenben csökkenés állott be a tanuló létszámban az elemi-, (62.690-ről 61.501-re) s a gazdasági és háztartási ismétlő népiskoláknál és pedig 3.818 tanulóról 2.938 növendékre.

b) *Elemi iskolák.*

Az egyes iskolafenntartóknak s különösen a székesfőváros törvényhatóságának az 1908/09—1911/12 tanévek folyamán sem szünetelt az a törekvése, hogy a főváros területén működő elemi iskolák állagában stagnálás ne következzen be s a tanköteles gyermekek részére elegendő számú és eléggé könnyen megközelíthető iskola álljon rendelkezésre. E törekvés folyománya a működő elemi népiskolák számának felszaporodása 1907/08 óta 188 intézetről 218-ra, vagyis 31 új népiskola keletkezése, melynek túlnyomórészt vagyis 28 intézetet a főváros létesítette. A törvényhatóságon kívül egy esetben az állam s két ízben az egyes felekezetek vetették meg az új keletkezésű népiskolák alapját, felszöktetve e tevékenységükkel a népiskolák számát 218 intézetre.

Az iskolák *fenntartója*, csak úgy mint a múltban, túlnyomórészen a főváros volt s igazgatása alatt 1911/12-ben már 171 népiskola állott. Kívülről 26 intézetet az egyes felekezetek, 5 iskolát az állam, 4 elemi különböző egyesületek tartottak fenn, 12 iskola pedig magánvállalkozás tárgyát képezte.

Az iskolák *kerületszerinti* megoszlása eléggé szerencsés s a jogos kívánalmakat a lehetőség határain belül kielégítő. A túlnépes avagy rendkívül alacsony látogatottságú iskolák száma ugyan még elég tekintélyes, de nehezen is szüntethető meg oly területen, ahol a lakosság körében a lakásvándorlási hajlam oly nagy mértékben van kifejlődve, mint éppen a fővárosban. Az elemi népiskolák kerületközi megoszlása egyébként a következő volt:

		Iskolák száma
I. kerületben		32
II.	«	11
III.	«	19
IV.	«	9
V.	«	9
VI.	«	34
VII.	«	39
VIII.	«	26
IX.	«	19
X.	«	20
Összesen		218

A főváros nagyarányú iskolaépítkezése folytán, mely éppen az utolsó években vette kezdetét egy nagyszabású program alapján, az iskolák *elhelyezésében* jelentékeny és üdvös eltolódás állott be, melynek következménye, hogy az 1911/12 tanévben már 52 elemi népiskola kizárólag saját épületében egyedül és 143 intézet más iskolával kapcsolatosan volt elhelyezve, vagyis bérházban más csak 23 népiskola működött. Az emelkedés illetve javulás nagyon tekintélyes, mert az 1907/08-ik tanév állapotához képest a saját épületben elhelyezett iskolák száma 115-ről 195-re szökkent fel s ennek megfelelően a bérházban elhelyezett intézetek száma 43-ról 23-ra esett le.

Az iskolák számának emelkedése természetesen maga után vonta az iskolák *jelleg szerinti* eloszlásának megváltozását is. Míg ugyanis az 1907/08 iskolai évben a főváros területén működő elemi iskolák közül 68 volt kizárólag fiú, 87 kizárólag leány és 33 vegyes iskola, addig az 1911/12 tanév folyamán a fiúiskolák száma 84-re, a leányiskoláké 98-ra s a vegyes iskolák száma 36-ra szökkent fel.

Az iskolák számbeli növekvésén kívül az 1908/09—1911/12 tanévek folyamán az elemi népiskolák *tanfokok* szerint is fejlődést mutatnak, bár a kiépítés folyamata aránylag korántsem oly gyors, mint az új iskolák alapításában megnyilatkozó iskolafenntartói tevékenység. Az 1907/08

iskolai évben a főváros területén működő négy tanfokú iskolák száma ugyanis 67, az öt tanfokúaké 21 s a hat tanfokúaké 98 volt, ellenben 1911/12-ben csak 78, 25 illetve a teljes népiskolák száma 113, vagyis az emelkedés, illetve kiépítés mértéke a négy tanfokú iskoláknál 11, az öt tanfokúaknál 4 s a teljes népiskoláknál 15.

Az iskolák számbeli gyarapodása és fejlődése kifejezést nyer az egyes *intézetek osztálysámának* megnövekedésében is, mert míg az 1907/08 tanévben 1—5 osztályú volt 61, 6—10 osztályú 82 és tíznél több osztályú 45 elemi népiskola, addig 1911/12-ben 1—5 osztállyal rendelkezett 66, 6—10 osztályú volt 103 és tíznél több osztállyal 49 iskola működött. Az *osztálysaporodás tényleges mértékét* az 1907/08—1911/12 tanévek folyamán egyébként a következő táblázat adja, mely szerint a beszámolás alatt álló négy iskolai év alatt az osztálysaporulat 247 új osztály keletkezésében mutatkozik, ami pedagógiai szempontból lényeges haladás, kivált, ha tekintettel vesszük azt a körülményt, hogy a fővárosban immár az osztatlan osztályú népiskola ügylátszik véglegesen és teljesen megszűnt.

	Osztályok száma 1907/08. 1911/12. é v b e n		Emelkedés, illetve csökkenés
Fiúosztály	707	808	101
Leányosztály	683	811	128
Egyesített osztály	54	35	—19
Vegyesosztály	52	97	45
Egyesített vegyesosztály	26	18	—8
Összesen	1.522	1.769	247

Az 1.769 osztály részére a főváros nagymérvű iskolaépítkezése folytán 1911/12-ben már 1.697 tanterem, vagyis 358-al több, mint 1907/08-ban állott rendelkezésre, amiből kitűnik, hogy habár e téren öröndetes a haladás, mégis még mindig 144 osztály (1907/08-ban 366 osztály) növendékei érzik a váltakozó tanítás szociális és pedagógiai hátrányait.

Lényeges emelkedés és pedagógiai szempontból javulás, illetve tökéletesbülés mutatkozik a népiskolák *felszerelésében* akár a tanszerállományt, akár a gyűjteményeket vesszük tekintetbe. Előbbiek darabszáma 1907/08-ban 33.835, 1911/12-ben 37.256, utóbbiaké 594, illetve 1911/12-ben 829. A növekvést főleg a községi iskolák felszerelésének gyarapodása okozza, mivel a más iskolafenntartók hatáskörébe tartozó iskolák felszerelése még mindig hiányos és sok kívánni valót hagy hátra különösen az iskolai gyűjteményeket illetőleg. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a gyűjteményeknek hiánya, mely a közölt adatokból kitűnik (p. o. 218 népiskolában csak 197 állattani, 147 növényteni, 135 ásványteni gyűjtemény van és a testgyakorló eszközök is csak 94 iskoláról vannak kimutatva), látszólagos, mivel mindazon iskolákban, melyekben a fiúosztályok a leányosztályoktól teljesen el vannak választva, melyek tehát közös vezetés mellett is *két* iskolának számítanak,

természetesen csak egy-egy közös gyűjtemény van, úgyhogy már azokból 59 oly önálló iskola van, mely kimutatásunkban gyűjtemény nélkül szerepel. Innen van az is, hogy többé-kevésbé megfelelő iskolaudvar is csak 153 iskoláról (közte 115 községi) s iskolakert pedig éppen csak 48 intézetről (ebből 32 községi) van kimutatva.

Nem sokkal jobb, bár a multhoz képest javulást jelentő a *könyvtárak* állapota. Különösen szembeötlő a tantestületi könyvtárak nagy fogyatékos-sága főleg a nem községi jellegű intézetekben. Sőt a fővárosi iskolákban is, bár a törvényhatóság évről-évre növekvő mérvben áldoz iskolai könyv-tárainak fejlesztésére, még mindig 106 intézet rendelkezik csak tanári és 101 ifjúsági könyvtárral a főváros 171 iskolájából. Az 1911/12 tanév folya-mán összesen 120 elemi iskolának volt tanári könyvtára 183.490 korona értékben, melyekben összesen 70.119 kötet könyv, térkép, műlap, illetve zenemű talált elhelyezésre, szemben az 1907/08-ik tanév 109 tanári könyv-tárával, melyeknek kötetszáma 56.527 s értéke 142.273 korona volt.

A tanári könyvtáraktól eltérőleg lényeges emelkedést mutatnak az ifjúsági könyvtárak, melyeknek száma 1907/08 óta 68-ról 132-re emelkedett, vagyis közel megkétszereződött. E könyvtárakban a könyvállomány is igen nagy emelkedést ért el a négy tanév alatt, mert 15.051 kötetről 36.758 kötetre szaporodott 82.897 korona értékben az 1907/08. tanévi könyv-állomány 22.850 korona értékével szemben.

Az elemi iskolákban elhelyezett 5 népkönyvtárnak s az angolkisasszo-nyok házikönyvtárának könyvállománya 10.110 kötet volt 14.307 korona értékben, úgyhogy az elemi iskolákban elhelyezett összes könyvek értéke az 1911/12 tanévben elérte a 280.694 koronát a berendezés értéke nélkül, mely 27.514 koronát tett ki.

Az iskolákra vonatkozó *fontosabb adatokat*, melyeknél különösen utalunk a tanerők létszámának erős emelkedésére, a következő táblázat mutatja az 1908/09—1911/12 tanévek folyamán :

Tanév	Iskola	Osztály	Tanerő			Tanuló			Átlag		100 tanuló-ból járt az év végén	
			férfi	nő	együtt	fiú	leány	együtt	egy iskolára	egy osztályra	fiú	leány
1908/09.	195	1.580	860	943	1.803	31.969	30.721	62.690	321	39.7	85.7	85.9
1909/10.	200	1.629	924	1.199	2.123	31.572	30.144	61.716	308	37.9	85.9	85.7
1910/11.	203	1.659	947	1.290	2.237	31.472	30.614	62.086	305	37.4	85.2	84.8
1911/12.	218	1.769	959	1.372	2.331	31.271	30.230	61.501	281	34.8	84.8	84.8

Áttérve az elemi népiskolákba járó *tanulók létszámára*, a táblázatból világosan kitetszik az a körülmény, hogy az elemi iskolák növendékszám-a mindkét nemnél egyaránt csökkenőben van. 1908/09-ben még 37.308 fiú

és 35.748 leány, tehát összesen 62.690 tanuló iratkozott be a fővárosi elemi iskolákba, ellenben 1911/12-ben már csak 36.856 fiú és 35.647 leány, vagyis összesen 61.501 gyermek, dacára annak, hogy a beiskoláztatás mérve már az 1905/06-ik iskolai évben teljesen kielégítő volt s azon a nívón meg is maradt. A jelenség a főváros népességének korszerinti összetételében leli magyarázatát, mely szerint 1900 óta 1910-ig a 0—5 évesek arányszáma 10·5%-ról 7·8%-ra s az 5—10 évesek arányszáma pedig 8·3%-ról 7·1%-ra esett le.

Csökkenő tendenciájú az egy-egy iskolára, sőt az egy-egy osztályra eső *átlagos tanuló létszám* is. Az előbbi leestett 1908/09 óta 321-ről 281-re, utóbbi 39·7-ről 34·8-ra, ami didaktikai szempontból felette fontos és öröndetes jelenség, mert lehetővé teszi a tanító részére a tanulók individualizálását s intenzívebb foglalkoztatását. Természetesen e számok csak átlagok, amelyek-től igen erős kilengések érezhetők, úgy pozitív, mint negatív irányban. Az osztályok növendékeinek száma ugyan seholsem lépi túl a törvényben megengedett határt és keretet, mindannak dacára gyakori eset, hogy közel jár ahhoz. Az iskolák növendékeinek összlétszámát tekintve pedig számos olyan iskola működött a főváros területén, melyekben a növendékszám meghaladta a hatszázat, sőt a Hernád-utcai elemiben 951 volt s a Dembinski-utcában is közel járt ahhoz (850). Még nagyobb a tanulók összetömrölése azon fővárosi iskolákban, amelyekben egy épületben talál-nak elhelyezésre úgy a fiú, mint a leány elemi iskolák. Így például 1911/12-ben az Erdélyi-utcai elemi fiú- és leányiskolában összesen 1.241, a Gömb-utcában 1.069, a Szent László-utcaiban 1.023 gyermek vonatott össze, ami pénzügyi szempontból lehet ugyan gazdaságos, de pedagógiai és egyéb szempontokból határozottan káros dacára annak, hogy a nyugati metropolisokban is eléggé gyakori jelenség. Viszont vannak túlalacsony népességű iskolák is, melyeknek növendékszám vagy száz alatt áll, vagy csak alig haladja meg azt. Ilyenek voltak a Zugligeti-úti (44), a Rottenbiller-utcai (69), a Hidegkúti-úti s az Emőd-utcai iskolák.

Ha azt tesszük vizsgálat tárgyává, hogy száz, az év folyamán beiratkozó tanuló-ból hány járt ugyanabba az iskolába a tanév végén, hasonlóképen csökkenő eredményre jutunk úgy a fiú, mint a leánynövendékeknél. Míg ugyanis 1908/09-ben a fiúk között 85·7, a leányok között 85·9 százalék maradt meg a tanév végéig az iskolák kötelékében, addig 1911/12-ben már csak 84·8 százalék egyaránt a fiúknál és leányoknál. E jelenség egyrészt a szülők gyakori lakásváltozásában, másrészt a tanulók más iskolába való terelésében, melyet az egyes iskolák túlszűfolttsága idéz elő, leli magyarázatát. Az okok mindegyikének a tanuló többszörös beiratkozása, tehát többszörös elkönyvelés a következménye s így nem is lehet a növendékek tanév végi létszámából a kimaradt tanulók számára következtetni, melynek pontos megállapítása mindenesetre tanulságos következtetésekre nyujtana lehetőséget.

A tanulók megoszlását százalékokban az egyes osztályok szerint a következő táblázat tünteti fel:

Osztály	Fiú				Leány			
	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12
I.....	22.2	22.3	22.5	22.5	23.5	22.5	23.2	22.8
II.....	21.7	21.9	21.9	21.7	22.8	23.5	22.2	22.5
III.....	22.3	21.8	22.1	22.3	22.8	22.2	22.9	22.4
IV.....	20.7	21.3	20.7	21.3	19.9	20.7	20.5	21.4
V.....	8.3	8.1	8.2	7.9	7.4	7.5	7.6	7.4
VI.....	4.8	4.6	4.6	4.3	3.6	3.6	3.6	3.5
Összesen	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

A tanulók száma tehát mindkét nemnél egyaránt a magasabb osztályok felé csökken, az alacsonyabb osztályokban pedig közel egyenlő arányszámmal szerepel. A csökkenés legnagyobb a IV. osztályról az V-re, mert a tanulók nagyobb része inkább a polgári és középiskolák kötelékébe lép be. Az iskola-kötelezettség akkor van legjobban végrehajtva, ha az első osztályú tanulók létszámához képest a felsőbb osztályok tanulói számbelileg nem mutatnak lényegesebb csökkenést. Ha megállapítjuk, hogy 100—100 elsőosztályú tanulóra a következő osztályokban hány növendék esik, a következő fölötté megnyugtató képet kapjuk:

Osztály	Fiú				Leány			
	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12
II.	98.3	99.8	97.8	96.4	97.2	104.7	95.9	99.2
III.	101.4	99.5	98.6	97.8	97.2	99.1	99.0	97.7
IV.	93.8	97.4	92.7	94.9	85.2	92.4	88.7	94.5
V.	37.8	36.9	37.0	35.2	31.7	33.4	33.0	32.6
VI.	22.3	21.2	20.6	19.1	15.6	15.9	15.5	15.7

A tanulók *korszerinti* eloszlásánál az összehasonlítást megnehezíti az a körülmény, hogy a statisztikai adatok nem a tanuló tényleges korát, hanem csak születésének naptári évét — mely a tanévvel korántsem azonos — szolgáltatják s így távolról sem abszolút pontosak. A legelső korhatárt az iskolatörvény a befejezett hatodik életévben állapítja meg. Ennek dacára állandóan akadunk szabályos koron alul levő tanulóra is, mert az iskola-igazgatók feljogosítottak a 6 éven aluli testileg egyébként fejlett gyermekek felvételére is. A táblázat adatai szerint a hat éven aluli kor a fiúk

Kor	Fiú				Leány			
	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12
5—6 év	0.5	0.6	0.8	0.6	0.3	0.3	0.3	0.2
6—10 „	72.0	72.5	72.1	73.1	73.2	74.0	72.9	72.9
10—12 „	21.0	20.6	20.9	20.6	22.0	21.4	22.5	22.9
12—15 „	6.5	6.3	6.2	5.7	4.5	4.3	4.3	4.0
15— „	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Összesen	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

között 0.5—0.8 százalékkal, a leányok között általában 0.3%-kal volt képviselve. A népiskolák tanulóinak zömét mindkét nemnél egyaránt a 6—10 éves korúak szolgáltatják (72—73%) s a 10—12 évesek az összlétszámnak már csak egyötödét képviselik. Még kisebb arányszámmal szerepeltek a 12—15 éves növendékek (a fiúknál körülbelül 6 s a leányoknál 4%) s a tizenöt évnél idősebbek pedig csak szórványosan, egytized százalékkal ki sem fejezhető értékkel, fordultak elő.

Hitfelekezet	Fiú				Leány			
	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12
a) Abszolút számokban.								
Római katolikus	19.117	18.942	18.855	18.732	18.782	18.334	18.677	18.318
Görög katolikus	150	155	164	156	109	110	123	128
Görög keleti	87	84	86	103	66	78	57	51
Ágostai evangélikus	1.599	1.573	1.543	1.477	1.412	1.423	1.401	1.340
Református	2.635	2.649	2.754	2.732	2.378	2.379	2.510	2.546
Unitárius	32	46	43	35	26	20	31	25
Izraelita	8.341	8.109	8.018	8.026	7.938	7.785	7.794	7.809
Egyéb	8	14	9	10	10	15	21	13
Összesen	31.969	31.572	31.472	31.271	30.721	30.144	30.614	30.230
b) Százalékokban.								
Római katolikus	59.8	60.0	59.9	59.9	61.2	60.8	61.0	60.7
Görög katolikus	0.5	0.5	0.5	0.5	0.4	0.4	0.4	0.4
Görög keleti	0.3	0.3	0.3	0.3	0.2	0.3	0.2	0.2
Ágostai evangélikus	5.0	5.0	4.9	4.7	4.6	4.7	4.6	4.4
Református	8.2	8.4	8.8	8.7	7.7	7.9	8.2	8.4
Unitárius	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
Izraelita	26.1	25.7	25.5	25.8	25.8	25.8	25.4	25.8
Egyéb	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.1	0.0
Összesen	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

A tanulók hitfelekezet szerinti eloszlása nagyjából megfelel azon hitfelekezetbeli arányszámoknak, amelyekkel a lakosság a főváros hitfelekezetbeli összetételében szerepel, s abszolút számokban és százalékokban kifejezve

alakulását a fenti táblázat adja. Némi emelkedést csak a református fiú- és leány- és igen kismértékben a róm. kat. fiútanulók mutatnak s csökkenő számban vesznek részt az iskolák népességének összetételében az ág. evang. és izraelita fiú-, a róm. kat. és az ág. evangélikus leánynövendékek.

Az elemi népiskolákba járó növendékek *anyanyelv szerinti* megoszlása, melyet a következő táblázat tüntet fel, élénken illusztrálja egyrészt a főváros

Nemzetiség	F i ú				L e á n y			
	1908/09.	1909/10.	1910/11.	1911/12.	1908/09.	1909/10.	1910/11.	1911/12.
a) Abszolút számokban.								
Magyar	30.496	30.155	30.235	30.007	29.223	28.730	29.244	28.858
Német	1.197	1.155	990	959	1.154	1.097	1.064	1.038
Tót	168	150	176	185	204	198	195	197
Egyéb	108	112	71	120	140	119	111	137
Összesen	31.969	31.572	31.472	31.271	30.721	30.144	30.614	30.230
b) Százalékokban.								
Magyar	95·5	95·5	96·1	96·0	95·1	95·3	95·5	95·5
Német	3·7	3·7	3·1	3·1	3·8	3·6	3·5	3·4
Tót	0·5	0·5	0·6	0·6	0·7	0·7	0·6	0·7
Egyéb	0·3	0·3	0·2	0·3	0·4	0·4	0·4	0·4
Összesen	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0

területén működő népiskolák magyarosító befolyását, másrészt azt az évről-évre fokozódó térfoglalást, melyet a magyar nyelv feltartóztatlanul, minden külső erős nyomás nélkül mindjebban nyer. Az 1908/09—1911/12 tanévek folyamán a magyarság aránya a fővárosi elemi népiskolák fiútanulói között 95·5%-ról 96%-ra, a leánynövendékeknél 95·1%-ról 95·5%-ra emelkedett, leszorítva a fiúknál a német anyanyelvűek arányszámát 3·7%-ról 3·1%-ra s a leánytanulóknál 3·8%-ról 3·4%-ra. Ezekhez a számokhoz további kommentár nem szükséges. A főváros gyermeksege immár sokkal teljesebb mértékben magyar, mint a szomszéd császárváros németsege, ahol a tanulóknak közel ötszázaléka cseh nemzetiségű.

Az elemi iskolai tanulók előmenetele általában véve az 1908/09—1911/12 tanévekben is ugyanazon színvonalon állott, mint az előzőekben. Az *ismétlők* száma 6.466 és 6.339 között mozgott s valamivel nagyobb arányú volt a fiúk (10·6—10·7%), mint a leánytanulók között (9·8—10%). Lényegileg nem változott a *pótvizsgára utasított* növendékek száma sem (2.150—2.073) s a fiúk között átlag 3·8—4·1 százalék, a leányok között pedig 2·7—2·9 százalék nem felelt meg az évvégi vizsgálatokon. Ellenben javult az *osztályismétlésre* utalt növendékek arányszáma és pedig elég erős mértékben, mert a fiúk közül az 1911/12 tanévben már csak 6·4%, vagyis 1.989 s a leányok közül

5.9% (1.793) tanúsított oly lanya előmenetelt, hogy felsőbb osztályba nem léphetett. Ez a csökkenés az 1908/09-ik tanév óta mutatkozik, amelyben az ismétlésre utasított fiúk (2.466) arányszáma 7.7 s a leányoké 7.1% volt (2.194).

Az elemi iskolai *tanulók mulasztása* az 1908/09—1911/12 tanévekben is nagymérvű volt. Javulás, illetve csökkenés egyik nemnél sem észlelhető s az 1911/12 tanévben a fiúk mulasztása 1,605.428, a leányoké pedig 2,036.758 órát tett ki, vagyis egy-egy leánytanulóra átlag 67.4 s egy-egy fiúnövendékre átlag 51.3 óra esett. E mulasztásokból igazolatlan maradt a fiúknál 124.229 s a leányoknál 70.236 óra, növendékenként tehát 4, illetve 2.3 órás átlaggal.

A fiúk között legtöbbet mulasztottak azok, akik az állami és magániskolákba jártak (73.8, illetve 76.9 óra,) a leányok között pedig az egyesületi iskolák növendékei (106.7). Legkevesebbet mulasztottak átlag a fiúk az egyesületi (13.4) s a leányok az állami elemi népiskolákban (60.2). A községi iskolák fitanulóinak mulasztása 51.8 s leánynövendékeié átlagban 68.6 óra volt. Az igazolatlan órák közül legtöbbet a községi iskolák növendékei mutatnak fel és pedig a fiúk 4.2 órás s a leányok 2.6 órányi átlagot.

Az *iskolai jótékonyság* a fővárosban főleg a népiskolákban érezteti áldásait s nagyarányban nyilvánul meg az elemi iskolákban. A *tandíjmentesség* ugyan e tekintetben már alárendelt szerepet játszik, mert a főváros s a többi iskolafenntartó is nagyrészt teljesen végrehajtotta az 1908. évi XLVI. törvény-cikket, mégis érdemes felemlíteni, hogy míg az 1908/09-ik tanévben a fiúk 84 s a leányok 82.5 százaléka volt tandíjmentes, addig 1911/12-ben a fiúk között 99.2 s a leányok között 98.4 százalék.

Ingyentankönyvben összesen 23.302 tanuló részesült, vagyis 37.9%, akik között 61.276 kötet tankönyvet osztottak szét, melynek tetemes része (56.857 kötet) a községi iskolákra esik, amelyekben 22.066 tanuló részesült az iskolai jótékonyság e nemében. Még mindig nagyméretű, bár már csökkenő irányzatú a szegény gyermekek *felruházása* is. Az 1911/12 tanévben összesen 6.749 felruházott tanulót (a községi iskolákban 5.805) mutattak ki az elemi iskolák, vagyis 11.9%-ot, akik közül 1.633 gyermeket sikerült teljesen felruházni és pedig 1.067 növendéket a községi iskolákban. Végül e helyen kell felemlíteni az áldásosan működő *napközi otthonokat* is, melyeket az utolsó tanévben a tanulók 14.3%-a, vagyis 8.821 növendék, köztük 8.532 a községi iskolák tanulóiból, látogattak.

c) Gazdasági és háztartási ismétlő népiskolák.

A régi keletkezésű gazdasági és háztartási iskolák, dacára annak, hogy újabban tárgykörük közelebbi érintkezésbe került a gyakorlati élet követelményeivel : még sok kívánni valót hagynak hátra, amelyek között a legfőbb

baj a tankötelesek hanyag iskolalátogatása. S mivel az iskolák fejlődésének egyik legelső külső kritériuma a beiskolázás mértéke: a népoktatási intézmények e típusa sem léphet fejlődésének igaz terére mindaddig, amíg a hatóság szigorúbban alkalmazott ráhatással nem siet segélyére, előmozdítva ezzel azt a törekvést is, hogy a háztartási ismétlő népiskola fogalma és szükségessége átmenjen a köztudatba. A mulasztásokért kiszabható dorgálás, egy-két korona összegű pénzbüntetés, csekély értékű intézkedések, melyek a szorgalmas iskolalátogatást távolról sem biztosítják. Sokkal többet segíthetne e téren az ismétlő iskolai tankötelesek nyilvántartása a tanonciskolai nyilvántartók mintájára, melyet működésében hathatósan kiegészíthetne az az eljárás, hogy az előljáróságok a munkakönyvet csak az iskolába való beiratkozást bizonyító igazolvány ellenében szolgáltatnák ki.

A főváros területén működő gazdasági és háztartási ismétlő népiskolák kizárólagos iskolafenntartója a székesfőváros törvényhatósága. Áldozatkészségéből számuk 1907/08 óta 42-ről 50-re emelkedett, melyek között helyet foglal az új alapítású és négy tanfokú önálló gazdasági népiskola is.

Az intézetek *megoszlása* az egyes kerületekben nagyon különböző volt s az osztálylétszámokból következtetve megfelelt az egyes kerületek szükségleteinek. Közülök az 1911/12 tanév folyamán az I. kerületben volt elhelyezve 12, a II. és V-ben 2—2, a VIII-ban 3, a VI-ban 4, a VII. és IX-ben 6—6, a III-ban 7 és a X. kerületben 8 iskola. Jelleg szerint a fiúk ismétlő-oktatásával foglalkozott 12, leányiskola volt 37 s mindkét nembeli növendékek egy intézetet látogattak. Fejlődésüket nagy vonásokban 1907/08-tól 1911/12-ig a következő főbb adatok mutatják:

	Iskolák száma	Osztályok száma	Tantermek száma	Tanerők száma		Tanulók száma		Az osztályok átlagos népessége
				férfi	nő	fiú	leány	
1907/08	42	150	140	78	246	530	3.241	25
1908/09	43	158	195	79	270	552	3.266	24
1909/10	43	141	168	84	254	602	2.228	20
1910/11	44	140	176	85	272	563	2.117	19
1911/12	50	158	157	85	296	699	2.301	19

A gazdasági és háztartási iskolák száma s tanereje számbelileg tehát növekedik, ellenben a leánytanulók s a növendékek összlétszáma jelentékenyen csökken. Hasonló, évről-évre csökkenő jelenséget tapasztalunk, ha azt tesszük vizsgálat tárgyává, hogy 100—100 beírt tanuló közül hány látogatta év végén is a gazdasági és háztartási ismétlő népiskolát. E szempontból nézve az iskolák állapotát azt találjuk, hogy 100—100 tanulóra esett az év végén:

	Fiú	Leány
1908/09	80·3	83·6
1909/10	87·9	72·3
1910/11	65·7	77·0
1911/12	62·7	69·7

Az egyre rosszabbodó eredmény szükségszerűleg követeli egyrészt ez iskolák sürgős megreformálását, másrészt a beiskoláztatás szigorú ellenőrzésével a népiskolai törvény intencióinak végrehajtását.

Hitfelekezeti szempontból mindkét nemnél legerősebben vannak képviselve a római katolikus tanulók és pedig a fiúk 79·9%—87·4%-kal s a leányok 70%—74·9%-kal. Sorrendben a második helyen állanak a fiútanulók között a református növendékek 8·8%—11·5%-kal s a leányok között az izraelita hitfelekezetűek 12·4%—18·2%-kal. Ezeket követik a fiúiskolákban

Hitfelekezet	Fiú				Leány			
	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12
a) Abszolút számokban.								
Római katolikus	456	526	450	575	2.286	1.655	1.546	1.724
Görög katolikus	2	—	4	2	7	6	4	7
Görög keleti	—	1	—	—	3	2	1	1
Ágostai evangélikus	13	12	24	27	129	70	97	101
Református	57	53	65	78	247	184	180	183
Unitárius	4	—	—	—	—	7	3	1
Izraelita	20	10	20	17	594	304	283	283
Egyéb	—	—	—	—	—	—	3	1
Összesen	552	602	563	699	3.266	2.228	2.117	2.301
b) Százalékokban.								
Római katolikus	82·6	87·4	79·9	82·3	70·0	74·3	73·1	74·9
Görög katolikus	0·4	—	0·7	0·3	0·2	0·3	0·2	0·3
Görög keleti	—	0·2	—	—	0·1	0·1	0·0	0·0
Ágostai evangélikus	2·4	2·0	4·3	3·9	3·9	3·1	4·6	4·4
Református	10·3	8·8	11·5	11·1	7·6	8·3	8·5	8·0
Unitárius	0·7	—	—	—	—	0·3	0·1	0·0
Izraelita	3·6	1·6	3·6	2·4	18·2	13·6	13·4	12·4
Egyéb	—	—	—	—	—	—	0·1	0·0
Összesen	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0

az izraelita vallású tanulók 1·6—3·6 arányszámmal s a leánynövendékek között a reformátusok 3·1—4·4%-kal. A fiúiskolákban csökkenő irányzatot mutatnak a róm. kat., a görög kat. és az izraelita vallású tanulók és pedig az ág. evangélikus növendékek javára. A leányiskolákban apadás mutatkozik az izraelita hitfelekezetű tanulók között, ellenben nagyobb mérvű emelkedés a róm. kat. s kisebb fokú az ág. evang., a református és görög kat. tanulók között.

Nemzetiség szerint a fiúk között legtöbb volt a magyar anyanyelvűek száma és pedig évről-évre emelkedő mértékben, de távolról sem oly kedvező mérvben, mint a mindennapi iskoláknál. (82·6—92·5%.) Két százalékos visszaesés csakis az 1911/12-ik tanévben mutatkozik, de még így is 7·8%-kal több a magyar anyanyelvűek száma, mint volt 1908/09-ben. A magyar anyanyelvűek után a legerősebb hányaddal a németek vannak képviselve és pedig a fiútanulók között 15%-ról négy tanév alatt 8·4%-ra lecsökkent

Nemzetiség	F i ú				L e á n y			
	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12
a) Abszolút számokban.								
Magyar	456	499	520	631	3.032	2.062	1.950	2.110
Német	83	93	34	59	196	144	143	159
Tót	13	9	5	7	27	13	15	23
Egyéb	—	1	4	2	11	9	9	9
Összesen	552	602	563	699	3.266	2.228	2.117	2.301
b) Százalékokban.								
Magyar	82·6	82·9	92·5	90·4	92·9	92·4	92·1	91·8
Német	15·0	15·4	6·0	8·4	6·0	6·4	6·8	6·9
Tót	2·4	1·5	0·9	1·0	0·8	0·6	0·7	1·0
Egyéb	—	0·2	0·6	0·2	0·3	0·6	0·4	0·3
Összesen	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0

aránysszámmal, s a leánynövendékek között 6%-ról 6·9%-ra emelkedett hányaddal. A tót nemzetiségűek száma a fiúiskolákban csökkenő s a leányintézetekben emelkedő irányzatot mutat, a fiúknál 2·4—1% közti hullámmal s a leánytanulóknál 0·8%-ról 1%-ra való emelkedéssel.

Ha a tanulók életkorát százalékos megoszlás szerint vizsgáljuk, azt látjuk, hogy 12 éven aluli volt a gazdasági és háztartási ismétlő népiskolákba járó fiúnövendékek között 1908/09 óta az egymást követő tanévek sorrendjében 4·7, 3·0, 4·3 és 2·3 százalék, a leányok között 3·1, 3·7, 8·5 és 3·1 százalék. Tizenhat évnél idősebb volt 100 fiútanuló között 0·4, 0·6, 0·9 illetve 0·8 és 100 leánynövendék között 0·1, 0·3, 0·3, és 0·2. A tanulók főkontingensét a 12—14 éves növendékek szolgáltatták és pedig a fiúk között 63·0, 74·2, 78·9 és 1911/12-ben 76·8, a leányok között 62·7, 69·5, 66·0 és 70·9 százalékkal. A 14—16 éves fiútanulók arányszáma 31·9, 22·2, 15·9 és 20·1%, a leánynövendékeké pedig 34·1, 26·5, 25·2 és 25·8%.

A szülők foglalkozása szerint a legelső társadalmi rétegek vannak erősebben képviselve a gazdasági és háztartási iskolák tanulóinak összetételében és pedig főleg a napszámosok, az ipari és a kereskedelmi segédszemélyzet legkevésbé intelligens eleme, a személyes szolgálattevők s 10—12 százalékkal az önálló kisiparosok és kiskereskedők. Ez a körülmény s ennek folyománya : a szülői ház fegyelmének vagy teljes hiánya vagy lazasága magyarázza meg egyrészt a tanulók kedvezőtlen előhaladási viszonyait, másrészt az óramulasztások és főleg igazolatlan mulasztások túlnagy számát. Csakis így érthető az, hogy a fiútanulók 9·2—15·3%-a s a leánynövendékek 7·6—12%-a nem felelt meg az év folyamán a minimális kívánalmaknak sem s részint osztályismétlésre, részint javítóvizsgálatra utasított. A ki nem elégtő otthoni fegyelem s a tudás értékelésének hiánya erősen domborodik ki a tanulók

mulasztásából is, mely különösen az 1911/12-iki iskolai évben volt nagy. Ebben a tanévben ugyanis átlag minden fiú 64 órát, minden leánynövendék 77 órát mulasztott s az igazolatlanul mulasztott órák száma egy-egy fiú-tanulónál átlag csak 34 óra volt az egy-egy leánynövendékre eső átlagos 39 órás igazolatlan mulasztással szemben.

Az *iskolai jótékonyság* a gazdasági és háztartási ismétlő népiskolákra is kiterjedt s az 1911/12. tanévben 10 tanuló felruházásában s ingyentankönyvkiosztásban nyilatkozott meg. Utóbbiban 1.606 tanuló, vagyis a növendékek 53.5%-a részesült 1.634 kötetrel s így egy-egy tanulóra átlag egy ingyenkönyv esett.

A napközi otthonokba a gazdasági és háztartási ismétlő népiskolák tanulói közül 81 növendék járt.

Külön felemlítést érdemel a saját épületében elhelyezett s 1909-ben alapított négytanfokú *községi önálló gazdasági népiskola*, melynek 3 tanterme s 32 magyar hold területű iskolagazdasága van. Tantárgyai az elemi iskolák elméleti tárgyain kívül általános növény- és gyümölcsstermelés, szőlőművelés, konyha-, virág- és tájkertészet, állattenyésztés, gazdasági berendezés, s a megfelelő szakrajz elemei voltak főleg gyakorlati alapon. Az oktatást 7 tanerő végezte, akiken kívül az iskolának szakképzett kertésszel, kertmunkással és majorossal is rendelkezett. Növendékeinek száma 1911/12-ben 62 fiútanuló volt.

A Gazdasági és háztartási ismétlő népiskolák kivétel nélkül az elemi iskolák tantermeit s többnyire azok *felszerelését* használják, bár 1907/08 óta úgy a tanszerekben, mint a gyűjteményekben lényeges emelkedés mutatkozik. Mig ugyanis 1907/08-ban a kizárólag saját használatban levő tanszerek száma csak 41 drb s a gyűjtemények száma 9 drb volt, addig az 1911/12-ik tanévben a tanszerek száma 1.150-re s a gyűjtemények száma 14-re szökött fel, sőt 3 intézetnek külön tanári könyvtára is van 1.126 kötetrel s négy iskolának ifjúsági könyvtára 1.055 könyvvel, melyeket 980 növendék használt átlag két olvasott művel.

d) *Polgári iskolák.*

A polgárság alsóbb és középrétegének fejlődése és megerősödése szükség-szerűleg maga után vonta a polgári iskolák számának jelentékeny emelkedését, mely a mai iskolatípusok mellett befejezetlensége dacára is egyedül hivatott arra, hogy e társadalmi rétegek mindkét nembeli gyermekeit oktassa, nevelje és kenyérkereseti pályára előkészítse mindkét nemnek megfelelő külön-külön irányban. A két iskolanem : a fiú- és leánypolgári iskola között ugyanis az iskola célját tekintve nagy és éles vonásokban jelentkező különbségek mutatkoznak. Szorosnak látszó kapcsolatuk lényegileg véve csak a rokon elnevezésben s növendékeik közös származási forrásában : az azonos társadalmi rétegekben jelentkezik. A polgári fiúiskoláknak ugyanis az a feladatuk, hogy a jövő ipari és kereskedelmi nemzedékének tudását alapozzák meg,

ellenben a leányiskolák a polgári osztály leánygyermekének »középiskolái«, amelyek többé-kevésbé annak szerepét töltik be s növendékeikkel az általános műveltség tágabb értelemben vett alapjait közlik. A polgári iskolák rendeltetésének ez újabb felfogása, mely hivatva van egyrészt újjáalakításukra másrészt teljes kifejlesztésükre, az utolsó tizenöt év terméke, azé a tizenöt évé, mely a legrohamosabb fejlődést tárja elénk nemcsak az iskolák, az osztályok, a tantermek, tanerők és növendékek számának emelkedésében, tehát az iskolák külön képében, hanem a polgári iskolákkal kapcsolatos intézmények fejlődésében is. S ez a fejlődés, a polgári iskolák teljes kiépítése még napjainkban is tart, sőt az ezirányú törekvés még intenzívebben jelentkezik, mint az elmúlt tanévekben. A fejlődés külső képét az utolsó iskolai évekről a következő táblázat mutatja :

Tanév	Iskolák	Osztályok	Tantermek	Tanerő			Tanuló					100 beírt tanuló- ból év végén volt	
				férfi	nő	együtt	fiú	leány	összesen	átlag egy iskolában	átlag egy osztályban	fiú	leány
	száma												
1908/09	47	385	449	348	322	670	6.563	9.797	16.360	348	42.5	94.2	96.1
1909/10	50	412	471	378	409	787	7.079	10.384	17.463	349	42.4	95.2	95.9
1910/11	51	441	508	386	466	852	7.591	10.992	18.583	364	42.1	92.8	95.4
1911/12	54	481	573	435	538	973	8.033	11.750	19.783	366	41.1	91.5	95.2

A négy tanév alatt tehát az iskolák száma 47-ről 54-re emelkedett és pedig a főváros áldozatkészségéből, mely ismét megnyilatkozott hét új polgári iskola alapításában, felszöktetve intézeteinek számát 29-ről 36-ra. Az új iskolák közül négy a fiúk részére alapított és három arra hivatott, hogy a polgárság gyermekeinek nőnevelési érdekeit szolgálja. Az új iskola-alapítások következtében a polgári fiúiskolák száma 18-ról 22-re s a leányiskoláké 29-ről 32-re emelkedett, amelyek közül az állam egy intézetet, a főváros 36-ot, az egyes felekezetek 13 iskolát tartanak fenn, négy intézet pedig magánjellegű. Területszerinti megoszlásukat tekintve az 1911/12. tanévben a II. és V. kerületben feküdt 2—2 iskola, a III.-ban és IV.-ben 3—3, a X.-ben 4, az I. és IX.-ben 5—5, a VIII.-ban 6 tanintézet s végül a VI. kerületben 11 s a VII.-ben 13 működött.

Az új alapítások következtében az iskolák elhelyezése éppen nem rosszabbodott. A főváros nagyarányú iskolaépítkezése nem hagyta figyelmen kívül a polgári iskolákat sem s ennek köszönhető, hogy míg 1908/09-ben saját épületében 40 iskola volt elhelyezve s bérházban 7 tanintézet, addig az 1911/12. tanév folyamán saját épülete 45 polgári iskolának volt s bérházi elhelyezésre csak 9 szorult, melyből 3 a magánjellegű intézetekre esik.

Tanfokok szerint az iskolák túlnyomó része négyosztályúnak volt szervezve. Ennél kevesebb tanfokkal az 1911/12-ik iskolai évben csak három

új alapítású intézet rendelkezett s viszont hatosztályú, — jelentkező tanulók hiányában, — csak egy fiúiskola volt.

Az *osztályok száma* szerint az egyes polgári iskolák a négy tanév alatt meglehetősen egyöntetűen oszlanak meg s alig mutatkozik az iskolákban némi változás. Míg ugyanis 1908/09-ben 1—5 osztályú 19, 6—10 osztályú 15 s 11-nél több osztályú 13 intézet volt, addig 1911/12-ben 1—5 osztályos 19, 6—10 osztályú 17 és 11-nél több osztályú 18 polgári iskola. Az egyöntetű megoszlást különben az a körülmény is mutatja, hogy az egy-egy iskolára eső átlagos növendékszám a négy tanév alatt alig mutat emelkedést s az egy-egy iskolára eső átlagos többlet csak 18 növendék az 1908/09 tanévi állapothoz képest, mikor is egy-egy intézetre átlag 348 növendék jutott.

Tetemes emelkedés mutatkozik az osztályok tényleges számában, ami természetes következménye az iskola és növendékszám megnövekedésének. Míg 1908/09-ben 18 fiúiskolának 157 és 29 leányintézetnek 228 osztálya volt, addig 1911/12-ben a 22 fiúiskola már 198 s a 32 leányintézet 283 osztállyal rendelkezett. Ezen intenzív osztályszaporulatnak köszönhető az, hogy az osztályok átlagos népessége a lefolyt tanévek alatt is fokozatos csökkenést mutat s úgy az 1908/09, valamint az 1911/12 tanévbéli 41:1 állagával tetemesen meghaladja az 1868. évi XXXVIII. t.-c. követelményét is, amely az osztályok átlagos népességét 50-ben állapítja meg. Az a feltűnőnek látszó körülmény pedig, hogy 4 új alapítású polgári fiúiskola dacára a fiúosztályok száma csak 41-gyel szaporodott szemben a 3 új alapítású leányiskola 55 osztályával: egyrészt a polgári fiúiskolák befejezetlenségében, másrészt abban leli magyarázatát, hogy a polgári leányiskolán kívül csakis egy iskolatípus szolgálja még a nőnevelés ügyét, mely körülmény szükség-szerűleg maga után vonja az intenzívebb osztályszaporodást.

Az iskolák *felszerelése*, kivált a községi iskoláké, igen gazdag s teljesen megfelel a modern pedagógiai követelményeknek. Az 54 intézetben 573 tantermen, 56 iskolaudvaron, 49 tornatermen és 11 iskolakerten kívül 609 iskolatábla, 71 fali olvasótábla, 6.643 szemléltetőkép, 1.768 falitérkép és 265 egyéb taneszköz, vagyis összesen 9.356 darab tanszer (1907/08-ban 7.166) szolgált az 1911/12-ik tanév folyamán az oktatás céljaira, amihez még külön 343 (1907/08-ban 242) gyűjtemény járult. *Internátussal* 10 nem községi iskola volt kapcsolatos, melyekben 508 növendék talált megfelelő elhelyezésre a rendelkezésre álló 46 hálóteremben.

A polgári iskolák *könyvtárai* is tetemes emelkedést mutatnak az 1907/08-ik tanév óta s alig hagynak kívánnivalót hátra. Számuk 1907/08 óta 66-ról 86-ra emelkedett 41 tanári és 45 ifjúsági könyvtárral. Tanári könyvtára 33 községi és 8 más iskolafenntartó hatáskörébe tartozó intézetnek, ifjúsági könyvtára pedig 32 községi és 13 egyéb polgári iskolának volt, vagyis tanári könyvtárt nélkülözött 3 egészen új alapítású községi és 10 más iskolafenntartó által fenntartott polgári iskola, ifjúsági könyvtárt pedig 4 községi és 5 nem köz-

ségi intézet. A tanári könyvtárakban 43.776 kötet könyv (1907/08-ban 24.034) és 3418 darab térkép, műlap és zenemű, az ifjúsági könyvtárakban pedig 54.604 kötet könyv (1907/08-ban 35.086) és 665 zenemű, térkép, illetve műlap volt elhelyezve 270.695 korona összértékben (1907/08-ban 158.660 korona), melyből a tanári könyvtárakra 145.470 korona (1907/08-ban 83.892 korona) esett. A könyvtárak forgalma elég élénk, amennyiben a tanári könyvtárakban 6.281 s az ifjúsági könyvtárakban 96.862 kötet könyvet olvastak, úgyhogy egy-egy tanulóra átlag közel öt, tehát majdnem két kötettel több esik, mint az 1907/08-ik iskolai évben.

A főváros területén működő 54 polgári iskolában 435 férfi- és 538 nőtanerő, összesen tehát 973 főnyi *tanterület* szolgálta a polgári oktatás ügyét, vagyis 303 polgári iskolai tanítóval, illetve tanítónővel több, mint 1908/09-ben. A létszámemelkedés főképen a nőtanerők körében nagy s négy év alatt 216 főnyi gyarapodást mutat szemben a férfitanerőknek csak 87 főnyi szaporodásával.

A polgári iskolák *tanulóinak száma* évről-évre lényegesen emelkedik. Míg 1908/09-ben csak 6.563 fiú és 9.797 leány látogatta az iskolákat, addig 1911/12-ben már 8.033 fiú-, illetve 11.750 leánynövendék, vagyis a szaporulat négy iskolai év alatt több, mint 3.600 tanulóban jelentkezik. E számok nagyságát akkor mérlegelhetjük igazán, ha tekintetbe vesszük azt, hogy az ország összes polgári fiúiskoláit (175) csak 33.010 s összes leányiskoláit (396) 46.852 növendék látogatta, vagyis az összes polgári iskolai leány- és fiútanulók közel egynegyedét a fővárosi iskolák és pedig túlnyomórésztben a fővárosi községi iskolák szolgáltatják, ékes bizonyosságául annak, hogy a főváros közönsége nagy áldozatok árán is megfelel az 1868 év XXXVIII. t.-c. által reáruházott polgári iskolafenntartó kötelezettségének.

A beírt s a tanév végén iskolába járó tanulók száma a lefolyt tanévekben is erős hullámzást mutatott és pedig csökkenő irányút, úgy a fiú, mint a leánynövendékeknél. Az 1908/09. tanévben ugyanis 100 beiratkozott fiútanulóból az év végén 94·2 látogatta az iskolákat, ellenben az 1911/12-ik iskolaévben már csak 91·5. Sokkal jobb az állapot e tekintetben a leányoknál, akik között 100—100 tanulóra ugyanezen tanévekben 96·1, illetve 95·2 év végén iskolába járó növendék esik. A két nem közötti aránytalan különbség magyarázata kétségtelenül abban a körülményben keresendő, hogy úgy a fiú-, mint a leányiskolák népessége egymással ellenkező társadalmi szelekció eredménye, mely hatását érezteti visszafejlődő irányban a fiúiskolák életében. S bár pedagógiai szempontból a jelenség mindenesetre aggasztó: kulturális tekintetben mégis öröndetes, mert arra vall, hogy éppen a legalsóbb, tehát legkevésbé kulturált társadalmi osztályok nemcsak szükségét érzik, de törekszenek is a művelődés áldásai után.

A tanulók *osztályok szerinti megoszlása* a négy iskolai év alatt alig mutat változást. Az ingadozások határai kisméretűek s az összes fitanulók

közül az első osztályba járt 30·4—31·8%, a másodikba 26·2—27·8%, a harmadikba 21·7—22·5% s végül a negyedik osztályt a tanulók 18·2—18·6 százaléka látogatta. Hasonlóan állandó jellegű a leánynövendékek osztályok szerinti megoszlása is, akik közül az első osztályba 29—30, a másodikba 25·9—27·0, a harmadikba 23·2—24 s a negyedikbe 20—20·9 százalék járt az 1908/09—1911/12-ik tanévek folyamán.

Kor szerint a polgári iskolák növendékeinek legnagyobb kontingensét úgy a fiúknál, mint a leányoknál a 10—15 éves tanulók szolgáltatják, akik 95—96·1%-kal vannak képviselve a polgári iskolák növendékeinek kor-szerinti összetételében. A tíz éven aluli tanulók száma az egy százalékot sem éri el s valamivel alacsonyabb a fiúknál (0·3—0·4%), mint a leánynövendékeknél (0·5—0·7%). A tizenöt évnél idősebb fiúk 4·7—7 és leányok 3·6—3·8 százalékkal szerepelnek a növendékek koreloszlásában s ami elég érdekes jelenség: évről-évre növekvő arányban.

A növendékek *hitfelekezeti* megoszlását tekintve — melyről áttekintő képet a következő tábla nyújt, — az előző évek állapotához képest két

Hitfelekezet	Fiú				Leány			
	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12
a) Abszolút számokban.								
Római katolikus	3.202	3.533	3.897	4.199	4.762	5.004	5.305	5.796
Görög katolikus	27	18	33	40	21	21	30	44
Görög keleti	18	12	11	20	20	34	29	36
Ágostai evangélikus	342	373	385	430	431	489	480	498
Református	500	531	593	617	559	615	715	772
Unitárius	6	6	7	22	16	16	14	12
Izraelita	2.467	2.604	2.662	2.702	3.982	4.201	4.414	4.586
Egyéb	1	2	3	3	6	4	5	6
Összesen	6.563	7.079	7.591	8.033	9.797	10.384	10.992	11.750
b) Százalékokban.								
Római katolikus	48·8	49·9	51·4	52·3	48·6	48·2	48·3	49·3
Görög katolikus	0·4	0·2	0·4	0·5	0·2	0·2	0·3	0·4
Görög keleti	0·3	0·2	0·1	0·2	0·2	0·3	0·3	0·3
Ágostai evangélikus	5·2	5·3	5·1	5·4	4·4	4·7	4·4	4·2
Református	7·6	7·5	7·8	7·7	5·7	5·9	6·5	6·6
Unitárius	0·1	0·1	0·1	0·3	0·2	0·2	0·1	0·1
Izraelita	37·6	36·8	35·1	33·6	40·6	40·5	40·1	39·0
Egyéb	0·0	0·0	0·0	0·0	0·1	0·0	0·0	0·1
Összesen	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0

feltűnő jelenség domborodik ki élesen. Az egyik a római katolikus vallású tanulók arányszámának intenzív és fokozatos megnövekedése, mely különösen a fiúknál jelentkezik s a másik az izraelita hitvallást követő növendékek arányszámának 1908/09-től kezdve évről-évre tartó csökkenése és pedig a fiúnövendékeknél erősebb, a leánytanulóknál kisebb mérvben. Kivált az izraelita vallású

tanulók csökkenése szembetűnő jelenség — dacára annak, hogy még mindig tetemesen nagyobb százalékkal szerepelnek az iskolák hitfelekezeti összetételében, mint az összlakosságban (23.1%), — egyrészt mert az előző évek statisztikai adatai szerint évről-évre növekvő arányszámban léptek az értelmiségi pályákra, másrészt, mert az esés nemcsak a polgári iskoláknál, hanem általában a többi iskolatípusoknál is jelentkezik.

A római katolikus vallású fiútanulókon kívül még némi emelkedést mutat az ágostai és unitárius hitfelekezetű növendékek arányszáma, akik közül az ágostaiak valamivel magasabb százalékkal (5.2—5.4%) szerepelnek, mint az összlakosságban (5.1%), ellenben részint stagnál, részint jelentéktelen hullámozású a többi hitfelekezet. A leánytanulók között emelkedett a református és görög katolikus növendékek arányszáma s csökkent az ágostai és unitárius hitfelekezetbelieké néhány tized százalékkal.

A polgári iskolákba járó növendékek *anyanyelv*, illetve nemzetiség szerinti megoszlása a magyarságra nézve még kedvezőbb, mint az elemi iskolai tanulóknál. Megoszlásukat az egyes iskolai években a három domináló anyanyelv szerint a következő táblázat adja, melyből világosan kitűnik,

Nemzetiség	F i ú				L e á n y			
	1905/09	1906/10	1910/11	1911/12	1905/09	1906/10	1910/11	1911/12
a) Abszolút számokban.								
Magyar	6.371	6.873	7.363	7.767	9.537	10.063	10.705	11.419
Német	162	169	190	218	189	262	240	261
Tót	12	21	24	23	62	11	17	20
Egyéb	18	16	14	25	9	48	30	50
Összesen	6.563	7.079	7.591	8.033	9.797	10.384	10.992	11.750
b) Százalékokban.								
Magyar	97.2	97.1	97.1	96.8	97.4	96.9	97.4	97.3
Német	2.5	2.4	2.6	2.7	1.9	2.5	2.2	2.2
Tót	0.2	0.3	0.3	0.3	0.6	0.1	0.2	0.2
Egyéb	0.1	0.2	0.0	0.2	0.1	0.5	0.2	0.3
Összesen	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

hogy úgy a fiúknál, mint a leánynövendékeknél több mint 97% vallotta magát magyarnak, dacára annak, hogy a magyarajkú fiútanulók arányszáma már 1905/06 óta (97.3%), bár kismértékben, mégis csökkenő tendenciájú. A jelentkező mínusz azonban kiegyenlíti a magyarajkú leánynövendékek létszámának 1905/06 óta tartó (96.8%) emelkedő irányzata, úgy, hogy végeredményében a számok fölötte kedvezőek, mert jobbak, mint a főváros lakosságának megfelelő arányszámai. S ez a tény sokat mond, mert azt bizonyítja, hogy azok a társadalmi osztályok, amelyekből a polgári iskolák növendékei származnak: már megmagyarosodtak.

A tanulók *előmenetelét* tekintve éles ellentét mutatkozik a két növendéksereg magatartása között. A leánytanulók előmenetele az ismétlőkől, a javítóvizsgálatra, illetve ismétlésre utasítottak számából következtetve általában jobb, mint a fiúké, mert nemcsak nagyobb, de évről-évre növekvő arányszámot mutatnak. Míg ugyanis 1908/09-ben 100 fiútanulóból ismétlő volt 3-4, javítóvizsgát tett 11-8 és ismétlésre utasított 3-2%, addig e számok 1911/12-re behelyettesített értéke már 4-6, 14-7, illetve 4-6 százalékot tüntet fel és pedig évről-évre emelkedő mértékben, szemben a leányok évről-évre javuló irányzatával. E tény magyarázata abban keresendő, hogy a polgári fiúiskolák népességének összetételében lefelé ható kiválasztás, ellenben a leányiskoláknál fölfelé ható szelekció válogatja a tanulásra legalkalmasabb elemeket. A fiúiskolákban iskolai nevelésre kevésbé alkalmas fiúk verődnek össze s ezeket ellensúlyozni nem képes a tehetséges fiúk kisebb csapata, mely részint szülőinek szűkös anyagi viszonyai, részint a gyakorlati képzés iránti helyes érzék folytán sietett a polgári iskolába. Ellenben a leányoknál általánosságban úgy áll a dolog, hogy a tanulók selejtes része nem a polgári, hanem az elemi iskolák legfelső két osztályát vagy a gazdasági ismétlő, esetleg a leányiparostanonciskolákat boldogítja s így ezek káros hatása a tanítás negatív eredményében nem is talál oly frappáns kifejezésre, mint a másik nemnél.

A polgári iskolák növendékei az 1911/1912 tanév folyamán összesen 957.405 órát *mulasztottak*, melyből a leányokra közel kétharmad vagyis 616.693 óra esik, úgyhogy a fiúk átlag 42-4 s a leányok átlag fejenként 52-5 órát mulasztottak. A leányok mulasztása tehát itt is, csakúgy, mint az elemi iskoláknál, meghaladja a fiúkét s fejenként átlag a nem községi iskolákban kevesebb (46-9 óra), mint a főváros tulajdonában levő intézetekben (53-9 óra). E jelenségnek épen fordítottja észlelhető a fiúknál, akik között átlag egy tanulóra a községi iskolákban csak 41-8, ellenben a nem községi intézetekben 48-7 óra esik, vagyis több, mint ugyanezen iskolafenntartók leányiskolaiban egy-egy növendékre (46-9).

Az *iskolai jótékonyág* úgy a községi, mint a felekezeti intézetekben elég nagy mértékben nyilvánul meg. Tandíjmentességet az 1911/12-ik iskolai év adatai szerint részben 2.885 s teljesen 10.817 növendék élvezett, mely számból a községi iskolákra 2.595, illetve 9.872 esik. Ingyen tankönyv jótéteményében összesen 9.222 növendék részesült (46-6%), akik között összesen 36.421 darab könyvet osztottak szét az illetékes tantestületek, vagyis a segélyezettek között egy-egy tanulóra átlag 4 tankönyv jutott. A tanulók felsegélyezésének e nemét szintén főleg a községi iskolák kultiválták, melyekben 8.202 növendék között 30.549 kötet tankönyvet osztottak szét. Felruházásban 377 tanuló részesült, s ezekből 318 ruháztatott fel teljesen. Sajnos, az iskolai jótékonyágnak e nemét majdnem kizárólag a felekezeti és egyesületi iskolák kultiválják s a községi iskolák között csak

három olyan polgári iskola volt, melynek figyelme a segélyezés e terére is kiterjedt, elenyészően kis növendékszámmal. A tanulók *egészségi állapota* általában kedvező s az 1911/12 tanévben összesen csak 19 növendék, köztük 11 leány halt meg a főváros területén működő polgári iskolák tanulói közül.

e) *Ipari és kereskedelmi tanonciskolák.*

Az iparos- és kereskedőtanonciskoláknak több mint a felét az utolsó tíz év alatt szervezték, az ipar és kereskedelem nagy fellendülésének hatása alatt az egyes iskolafenntartók, eltekintve a teljesen új alkotású iparos leánytanonciskoláktól, melyeknek elseje 1909-ben létesült a székesfőváros jóvoltából. Ma már 91 tanintézet 785 tanteremben szolgálja az alsófokú ipari és kereskedelmi oktatást, amelyek közül 64 iparostanonc fiú-, 19 iparostanonc leány- és 8 kereskedőtanonc fiúiskola. Ezeknek fejlődését fővonásaiban, — tehát az iskolák, osztályok, tanerők és tanulók számát, — nyújtja a közlemény tárgyát képező négy tanévről a következő összeállítás:

Tanév	Iparostanonc fiúiskolák száma	Ezekben			Iparostanonc leányiskolák száma	Ezekben			Kereskedőtanonc- iskolák száma	Ezekben		
		osztály	tanerő	tanuló		osztály	tanerő	tanuló		osztály	tanerő	tanuló
1908/09	53	428	668	12.170	—	—	—	—	7	42	69	1.214
1909/10	56	469	741	13.325	13	57	117	2.000	7	40	72	1.207
1910/11	58	504	806	14.730	18	93	212	2.087	8	48	84	1.300
1911/12	64	573	920	15.770	19	101	244	2.040	8	48	80	1.355

A tanonciskoláknak e nagyarányú kifejlődését és megerősödését főleg a székesfőváros idézte elő tanonciskoláinak intenzív fejlesztésével, melynek illusztrálására elégséges, ha felemlítjük, hogy míg az 1907/08-ik tanévben a fővárosnak csak 44 iparostanonciskolája volt 362 osztállyal és 561 férfi tanerővel s 6 kereskedőtanonciskolája 39 osztállyal és 58 tanítóval, addig 1911/12-ben már 77 iparos- és 7 kereskedőtanonciskolának volt a fenntartója, melyeknek 690 osztályát 967 tanító és 223 tanítónő vezette. A főváros iskoláin kívül tanonciskolákat tart fenn még az állam (3) és két egyesület (2); működik továbbá a főváros területén még két magánjellegű tanonciskola is.

A tanonciskolák, melyeknek legtöbbje ma már szakirányú, elég arányosan oszlanak meg az egyes kerületekben s majdnem mindegyikben kielégítik a felmerülő szükségletet. Legkevesebb tanonciskolája volt a IV. kerületnek (2) s a legtöbb volt elhelyezve a VII-ben (18). A VI. és VIII. kerületekre 15—15, a X-re 9, a II-ra 8, az V. és IX-re 7—7, az I-re 6 és a III-ik kerületre 4 tanonciskola jut.

E kimutatásból világosan kitűnik, hogy az utolsó négy tanévben a fiútanonc növendékek között emelkedett a római katolikusok száma 1·4%-kal s kisebb-nagyobb mértékben a többi hitfelekezet arányszáma is, az izraeliták kivételével, akiknél 2·5%-nyi csökkenés mutatkozik. Körülbelül hasonló az állapot a leánynövendékeknél, egyrészt azzal a különbséggel, hogy nemcsak az izraelita hitfelekezetű iskolába járó tanoncok, hanem a görög keleti és az ág. evang. vallású tanulók között is apadás jelentkezik, másrészt hogy a leánynövendékek hitfelekezetbeli megoszlásában bizonyos eltolódás van a fiútanulók megoszlásához képest. Ez az eltolódás jelentkezik a róm. kat. vallású leánytanulók kisebb arányszámában (60·2—62·6%, míg a fiúknál 64—65·6%) s az izraelita hitfelekezetű leánytanonc növendékek magasabb hányadában (leányoknál 24·4—25·5%, fiúknál 16·5—19·3%).

Nemzetiség szerint mindkét nemnél egyaránt túlsúlyban vannak a magyar anyanyelvű tanulók, azonban százalékos megoszlásuk, kivált a fiú-növendékeknél, erősen csökken (négy év alatt 3·2%), dacára annak, hogy abszolút számban létszámuk állandóan emelkedik. Ezzel szemben maga-

Nemzetiség	F i ú				L e á n y		
	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12	1908/10	1910/11	1911/12
a) Abszolút számokban.							
Magyar	12.521	13.310	14.621	15.480	1.915	2.002	1.946
Német	558	606	672	806	74	63	72
Tót	280	316	374	419	6	6	7
Oláh	1	46	51	76	—	1	1
Ruthén	—	12	11	9	—	—	—
Horváth	—	59	65	68	1	1	3
Szerb	1	118	122	167	1	4	3
Egyéb	3	65	114	87	3	10	—
Ismeretlen	20	—	—	13	—	—	8
Összesen	13.384	14.532	16.030	17.125	2.000	2.087	2.040
b) Százalékokban.							
Magyar	93·6	91·6	91·2	90·4	95·8	96·0	95·4
Német	4·2	4·2	4·2	4·7	3·7	3·0	3·5
Tót	2·1	2·2	2·3	2·4	0·3	0·3	0·3
Oláh	0·0	0·3	0·3	0·4	—	0·0	0·0
Ruthén	—	0·1	0·1	0·1	—	—	—
Horvát	—	0·4	0·4	0·4	0·0	0·0	0·2
Szerb	0·0	0·8	0·8	1·0	0·0	0·2	0·2
Egyéb	0·0	0·4	0·7	0·5	0·2	0·5	—
Ismeretlen	0·1	—	—	0·1	—	—	0·4
Összesen	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0

sabb értéket mutat a fiútanulóknál egyrészt a német és a tót, másrészt a szerb és egyéb nemzetiségűek aránya. A tanonciskolákba a járó leánytanoncok között a magyar anyanyelvűek arányszáma (95·4—96%) magasabb, mint a fiútanulóké s ennek megfelelően kisebb a többi nemzetiség

hányada is a percentuális megoszlásban, melynek kisebb részleteit a fenti táblázat adja.

A tanonciskolai növendékek *előmenetele* aránylag elég kedvező. A fiúk között ismétlő volt 1908/09-ben 12·6%, 1909/10-ben 11·6%, 1910/11-ben 10·8%, s 1911/12-ben körülbelül ugyanannyi (10·9%), számuk tehát évről-évre csökkenőben van. Az ismétlők arányszáma a leánytanulóknál természetesen a tanonciskolákban is lényegesen kevesebb s a normális keretek között mozog az 1910/11-ik tanév 3·1%-os és az 1911/12-ik iskolai év 4%-os arányszámával. *Pótvizsgára*, illetve *ismétlésre* 1908/09-ben a fiútanulók 18%-át, 1909/10-ben 16·6%-át, 1910/11-ben 18·1%-át s 1911/12-ben 14·7%-át utasították az egyes tantestületek, ellenben a leányok közül 1909/10-től kezdve csak 13·2%-ot, illetve 7·4%-ot s 1911/12-ben 9·8%-ot, vagyis mindkét nemnél évről-évre kevesebbet.

Nagy mértékben kell küzdeniök a tantestületeknek a beírt tanulók magas *óramulasztása* ellen. Így 1911/12-ben a fiúiparostanonciskolák 15.770 növendéke 430.424 órát mulasztott, vagyis átlag egy tanuló 27·3 órát, melyből az igazolatlan órákra 6·2 esik. Feltűnő, hogy a leánynövendékek átlagos mulasztott óraszámja magasabb nemcsak az összórákat tekintve (37·6 óra fejenként), hanem az igazolatlanul mulasztott órákban is (7·4). A kereskedő-tanonciskolák állapota valamivel jobb, mint az iparostanonciskoláké, mert az összumulasztás 28.685 órájából az 1911/12-ik tanévben egy tanulóra átlag csak 21·2 óra esik, melyből átlagosan 4·7 igazolatlan.

Az *iskolai játékonyság* a tanonciskolákban is helyet talál, csakhogy természetesen kisebb mértékben, mint a mindennapi népiskolában, mert itt kenyérkeresettel foglalkozó tanulókról van szó, kik nem játékonyságból, hanem kezük munkájából ruházkodnak és keresetükből éteznek. Mindazonáltal voltak egyesületek, amelyek a tanoncokat kismértékben ruhával segélyezték, dacára annak, hogy a tanonciskolákban nem is annyira a segélyezés felruházásbeli módja, mint inkább az ingyen tankönyvsegélyezés dívik, melynek mértékét 1911/12-ben 7.259 növendék tankönyvszükségletének ellátása mutatja 7.275 kötettel.

A tanonciskolák többnyire a mindennapi elemi népiskolák felszerelését és gyűjteményét használják, bár ma már nem egy tanonciskolának meg van a saját felszerelése. E csekélyszámú felszerelésen kívül 16 községi iparostanonciskolának tanári s 15-nek ifjúsági könyvtára is volt 2.118, illetve 2.891 kötettel.

4. Óvó- és tanítóképzés.

A szoros értelemben vett *óvónőképzéssel* a lefolyt tanévek alatt a főváros területén egyetlen egy iskola: az Országos Óvóképző Intézet foglalkozott. Kebelében úgy az 1908/09, valamint a következő iskolai években 4 okleveles férfi- és 3 képesített nőtanerő működött, akik 1908/09-ben 61,

1909/10-ben 62, a rákövetkező két évben 60 leány növendéket tanítottak. A tanulók anyanyelve az 1911/12 évi állapotot tekintve 1 német anyanyelvű növendék kivételével magyar volt. Hitfelekezetre nézve túlnyomórészüik római katolikus (41), egynegyedrészüik (16) a protestáns egyházak körébe tartozik és 3 tanuló egyéb vallást követ. Az intézet I. évfolyamába járt 30 növendék s ugyanannyi végezte el a második évfolyamot is. A tanerők didaktikai készségét s a növendékek szorgalmát dicséri az a körülmény, hogy a két utolsó tanévben pótvizsgára vagy ismétlésre utasított egyetlen egy sem volt. Tandíjmentességet a növendékek kétharmada (39) élvezett s képesítő oklevélhez 1908/09 óta 340 jelölt jutott, akik közül azonban csak 118 volt rendes tanuló. Az intézet internátuson kívül fel van szerelve megfelelő tanszerekkel; van állattani, növényteni, ásvány-, természet- és vegytani gyűjteménye, megfelelő tornaterme, iskolaudvara, tanári és ifjúsági könyvtára, melyek lehetővé teszik az iskola céljának lehető tökéletes elérését.

A tanító- és tanítónőképzéssel foglalkozó intézetek száma 1907/08 óta eggyel szaporodott az 1908/09 tanévben s azóta változatlanul tíz iskolát számlál a főváros területén. Ezek közül három tanító-, hat tanítónőképzéssel foglalkozik, egy pedig tornatanárképző tanfolyam. Az iskola fenntartó jellege szerint öt állami intézet, négy felekezeti iskola, egy pedig egyesületi tulajdont képez. Összes osztályaiknak száma 1907/08-ban 38, 1911/12-ben 40, melyek 56, illetve 67 tanteremben voltak elhelyezve. Az intézetek felszerelése úgy a tornatanárképző tanfolyamon, valamint a polgári iskolai tanítói képesítést nyújtó 3, illetve elemi iskolai tanításra előkészítő 6 képzőintézetben kifogástalan s ép ezért a felszerelés gyarapodása is minimális s főként az esetről-esetre felmerülő hiányok pótlására szorítkozik.

Miként az intézetek külső képe: a felszerelés, az osztályok, a tantermek száma stb. alig mutat változást, ugyanúgy a növendékek száma is közel állandó. Az intézetekbe beiratkozott tanulók közül iskolába járt ugyanis az év végén 1907/08-ban 1.229 növendék, 1908/09-ben 1.311 tanuló, 1909/10-ben 1.346 tett osztályvizsgát, 1910/11-ben 1.275 s végül 1911/12-ben 1.239 növendék látogatta az iskolákat, vagyis 1909/10-ig lassú emelkedés s azóta ugyanolyan fokú csökkenés mutatkozik a növendékek létszámában.

Nemzetiség	A növendékek száma					Százalékokban				
	Abszolút számokban									
	1907/08	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12	1907/08	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12
Magyar	1.165	1.235	1.273	1.209	1.158	94.8	94.2	94.6	94.8	93.5
Német	35	39	41	38	47	2.8	3.0	3.0	3.0	3.8
Tót	12	8	7	5	7	1.0	0.6	0.5	0.4	0.6
Egyéb	17	29	25	23	27	1.4	2.2	1.9	1.8	2.1
Összesen	1.229	1.311	1.346	1.275	1.239	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Nem sokban különbözik az egyes tanévekben a növendékek nembeli eloszlása sem. Így pl. 1907/08-ban 421 fiú (34·3%) és 808 leánynövendék (65·7%) látogatta a tanítóképzéssel foglalkozó intézeteket, 1911/12 tanévben pedig 397 fiú (32%) és 842 leánytanulót (68%) mutatnak összesen az egyes iskolák tanév végi adatai.

A tanulók nemzetiségét tekintve a táblázat adataiból azt látjuk, hogy csökkent 1907/08-tól kezdve a magyar anyanyelvűek száma 1·3%-kal, a tót nemzetiségűeké 0·4%-kal, ellenben emelkedett a németajkú és egyéb nemzetiségű növendékek létszáma 1·0, illetve 0·7%-kal. E számadatokból azonban korántsem szabad a főváros népességének nemzetiségi összetételére következtetni, mert a tanítóképzők növendékeiknek igen nagy kontingensét nem Budapest területéről, hanem az ország legkülönbözőbb részeiről nyerik.

Ha a tanító- és tanítónőképzők növendékeit hitfelekezet szerint vizsgáljuk, akkor a táblázatba foglalt adatokból azt látjuk, hogy az utolsó öt évben csökkent a római katolikus vallású tanulók arányszáma 68·8%-ról 66·5%-ra, az unitárius hitfelekezethez tartozó növendékek létszáma 1%-ról 0·3%-ra s az izraeliták száma 13·3%-ról 10·9%-ra. Ellenben emelkedett a görög keleti egyházhoz tartozók arányszáma 1·1%-ról 1·4%-ra, az ág. evangélikus növendékeké 6·3%-ról 7·7%-ra s a református tanulóké 8·5%-ról 12·3%-ra. Legkevésbé ingadozott a görög katolikus egyház kötelékébe

Hitfelekezetek	A növendékek száma									
	a) Abszolút számokban					b) Százalékokban				
	1907/08.	1908/09.	1909/10.	1910/11.	1911/12.	1907/08.	1908/09.	1909/10.	1910/11.	1911/12.
Római katolikus	846	822	854	819	824	68·8	62·7	63·5	64·3	66·5
Görög katolikus	12	14	14	12	11	1·0	1·1	1·0	0·9	0·9
Görög keleti	14	12	19	15	18	1·1	0·9	1·4	1·2	1·4
Ágostai evangélikus	77	92	103	93	95	6·3	7·0	7·7	7·3	7·7
Református	104	199	201	186	152	8·5	15·2	14·9	14·6	12·3
Unitárius	12	1	2	3	4	1·0	0·1	0·1	0·2	0·3
Izraelita	164	171	153	147	135	13·3	13·0	11·4	11·5	10·9
Összesen	1.229	1.311	1.346	1.275	1.239	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0

tartozó tanítóképző intézeti tanulók létszáma, mely az elmúlt öt tanév alatt állandóan 1% körül mozgott. Közelebbről nézve a számadatokat, a csökkenések és emelkedések az izraelita vallású tanulóktól eltekintve, csak az 1907/08. iskolai évhez, mint kezdőévhez viszonyítva állanak meg, mert pl. a róm. katolikus növendékek létszáma 68·8%-ról leesett ugyan 1908/09-ik tanévben 62·7%-ra, de onnan kezdve mégis emelkedő irányzatot mutat, jóllehet az 1911/12-ik iskolai év arányszáma (66·5%) esést képez az 1907/08-as tanév állapotához képest. Ugyanez a megjegyzés áll a többi felekezetekhez tartozó növendékekre is.

A növendékek oktatását teljes képesítéssel 1907/08-ban 69 férfi és 53 nőtanerő végezte, akiknek száma 1911/12-ben 78-ra, illetve 61 nőtanerőre emelkedett.

Az intézetek közül 8 internátussal volt kapcsolatos, melyekben az 1911/12 tanévben 67 hálószoba állott 483 bennlakó növendék rendelkezésére.

A tanulók előhaladása általában véve kielégítő. Teljesen tandíjmentes volt közöttük 1911/12-ben 258, ismétlő 13, pótvizsgára utasítottak 45, osztályismétlésre pedig 31 tanulót. Képesítő oklevelet kiadtak az intézetek 420 végzett növendéknek.

5. Középkoktatás.

A fennálló középiskolák állagában az utolsó négy tanév folyamán változás nem állott be, úgyhogy a főváros területén működő gimnáziumok száma az 1911/12 tanévben is 19, a reáliskolák száma 5, a felsőbb leányiskolák száma pedig 9 maradt, vagyis a tulajdonképeni középfokú oktatás szolgálatában 33 középiskola állott. Ezen intézetek közül az állam fennhatósága alá tartozott 17 iskola és pedig 12 gimnázium, 2 felsőbb leányintézet és 3 reáliskola, községi kezelésben volt 1 gimnázium 2 reál- és 2 felsőbb leányiskola, tehát összesen 5 tanintézet, az egyes hitfelekezetek tulajdonát képezte 7 középiskola, amelyek között 4 gimnázium és 3 felsőbb leányiskola volt s végül egyesület tartott fenn, illetve magánvállalkozás tárgyát képezte 2—2 intézet, mindkét esetben 1—1 gimnázium és 1—1 felsőbb leányiskola. Az iskolafenntartók között tehát elsőhelyen áll a középkoktatást tekintve a főváros területén az állam 17 tanintézettel, melyet sorban az egyes felekezetek követnek 7 iskolával. A főváros törvényhatósága 5 középiskolával s egyesületek és magánosok 2—2 intézettel szerepelnek a csökkenő sorban.

A középiskolák közül főképp a fiúgyermekek középfokú oktatásával foglalkozott 21 tanintézet és pedig 16 gimnázium és 5 reáliskola, kizárólagosan leánynevelési célokat szolgált 9 felsőbb leányiskola és 3 leánygimnázium. Dacára annak, hogy a középiskolák számában az utolsó tanévek folyamán változás nem állott be, az intézetek mégis bizonyos fejlődést mutatnak, ha egybevetjük az 1907/08 tanévbéli fontosabb adatokat az 1911/12-ik iskolai év eredményeivel:

	Iskolák száma	Osztályok száma	Tanerők száma	Tanulók száma
<i>1907/08.</i>				
Gimnáziumok	19	183	469	8.755
Reáliskolák	5	58	166	2.569
Felsőbb leányiskolák	9	60	165	1.618
Összesen	33	301	800	12.942
<i>1911/12.</i>				
Gimnáziumok	19	212	574	9.791
Reáliskolák	5	66	174	2.991
Felsőbb leányiskolák.	9	73	192	1.826
Összesen	33	351	940	14.608

Ezen adatok szerint az osztályok száma öt tanév alatt 301-ről 351-re szökkent fel, a tanerők létszáma 140-nel gyarapodott s a növendékek közül míg 1907/08-ban csak 12.942 tanuló járt a tanév végén a középiskolákba, addig az 1911/12-ik iskolai évben már 14.608. Ez a számbeli gyarapodás nemcsak a középiskolákat általában, hanem annak minden típusát, tagozatát jellemzi s bizonyos javulást mutat az egy osztályra eső átlagos növendékszám tekintetében is, mely leesett 43-ról az 1911/12-ik tanévben 42-re.

A legerősebben frequentált középiskolai típusnak, a gimnáziumnak a létszáma az egyes tanévekben *nemek* szerint megkülönböztetve a következő volt:

	Beiratkozott		Az év végén volt		100 beiratkozott tanulóra esik az év végén	
	fiú	leány	fiú	leány	fiú	leány
1908/09.	8.622	553	8.185	502	94·9	90·8
1909/10.	9.005	628	8.506	570	94·5	90·8
1910/11.	9.352	741	8.832	692	94·4	93·4
1911/12.	9.597	836	9.006	785	93·8	93·9

E számok világosan mutatják egyrészt, hogy a tanintézetekbe beiratkozó mindkét nembeli növendékek száma állandóan nő, másrészt, hogy a tanév végén is iskolába járó fiúk száma évről-évre csökken, a leányok száma ellenben emelkedik, vagy másképen kifejezve, igazolja tanügyi köröknek újabb időkben sokat hangoztatott ama nézetét, hogy a fiúgyermekek közül a középiskolát igen sok selejtes, nem odavaló, gyengébb szellemi erővel rendelkező fiúnövendék keresi fel.

Ez állítást támogatja különben az egyes osztályok látogatottsága is. Így például az 1911/12-ik tanévben az egyes osztályokat látogató fiútanulók abszolút számokban és százalékokban kifejezve a gimnáziumokban, illetve reáliskolákban a következőképen oszlottak meg:

Osztály	Növendékek száma			
	gimnáziumban		reáliskolában	
	abs.	%	abs.	%
I.	1.611	17·9	660	22·1
II.	1.492	16·6	546	18·3
III.	1.353	15·0	513	17·2
IV.	1.235	13·7	468	15·6
V.	840	9·3	233	7·8
VI.	896	9·9	221	7·4
VII.	800	8·9	187	6·2
VIII.	779	8·7	162	5·4
Összesen	9.006	100·0	2.990	100·0

vagyis úgy a gimnáziumokban, mint a reáliskolákban a magasabb osztályokra fokozatosan csökkenő fiútanuló szám esik, mely még pregnansabban tűnik ki akkor, ha azt vizsgáljuk, hogy 100—100 első osztályú tanulóra hány növendék jut a felsőbb osztályokban.

A *nemzetiségi* viszonyokat tekintve magyar anyanyelvű volt a növendékek túlnyomórésze egyaránt mindkét nemnél (97, illetve 94%), mégis

Nemzetiség	Fiúk				Leányok			
	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12
a) Abszolút számokban.								
Magyar	7.988	8.306	8.618	8.782	489	548	661	740
Német	105	109	118	123	12	17	23	30
Tót	8	7	9	10	1	1	1	1
Oláh	10	9	10	13	—	1	2	3
Horvát, szerb	62	66	68	63	—	2	4	10
Egyéb	12	9	9	15	—	1	1	1
Összesen	8.185	8.506	8.832	9.006	502	570	692	785
b) Százalékokban.								
Magyar	97·6	97·6	97·6	97·5	97·4	96·1	95·6	94·3
Német	1·3	1·3	1·3	1·4	2·4	3·0	3·3	3·8
Tót	0·1	0·1	0·1	0·1	0·2	0·2	0·1	0·1
Oláh	0·1	0·1	0·1	0·1	—	0·2	0·3	0·4
Horvát, szerb	0·8	0·8	0·8	0·7	—	0·3	0·6	1·3
Egyéb	0·1	0·1	0·1	0·2	—	0·2	0·1	0·1
Összesen	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0

azzal a különbséggel, hogy a leánytanulók között a magyar anyanyelvűek arányszáma 1908/09 óta 97·4%-ról leesett 94·3%-ra, ellenben a növendékek közel változatlan maradt. Ennek megfelelően emelkedett a leánytanulók között a német nemzetiségűek száma 2·4%-ról 3·8%-ra s néhány tized százalékkal a többi nemzetiségeké is. Ez az emelkedés a fiútanulók megoszlásánál nem észlelhető. Öt tanéven keresztül közel változatlan értéket mutat a nemzetiségek arányszáma és pedig a német anyanyelvűeké 1·3, illetve 1·4%-ot, a tót és oláhoké külön-külön 0·1%-ot, szemben a horvátok és szerbek 0·8 és az egyéb nemzetiségek 0·2%-ával.

A tanulók *hitfelekezeti* megoszlását tekintve lényeges eltolódások vehetők észre. Általában véve a keresztény hitfelekezetek és kivált a római katolikus vallású növendékek létszáma mindkét nemnél egyaránt megnövekedett, ellenben csökkent az izraelita vallásúak száma úgy a fiúk, mint a leányok között és pedig az előbbieknél 38%-ról évről-évre fokozatosan és állandóan 35·8%-ra, utóbbiaknál ugyanolyan mérvben 59·1%-ról 49·9%-ra. E jelenség annál feltűnőbb, mert az izraelita hitfelekezet tagjaiban határozott kultúréhség volt észlelhető mindenkor, mely kifejezésre is jutott az iskolák hitfelekezeti összetételében. Az esés különösen a leánynövendékeknél feltűnő s fölülte nagy, mert öt év alatt teljes 9·2% különbséget tesz ki főleg a római katolikus növendékek javára, akiknek arányszáma 30·1%-ról 35·5%-ra szökkent fel. Csekélyebb mérvű létszámemelkedés mutatkozik a protestáns hitfelekezeti növendékeknél is. Így p. o. az ágostai evangélikus

fitanulók arányszáma 7%-ról 7.2%-ra, a leánytanulóké 4.6%-ról 5.6%-ra, a református fiúké 9%-ról 9.9%-ra, a leányoknál pedig 5.4%-ról 6.8%-ra emelkedett az utolsó öt tanév folyamán.

Hitfelekezetek	Fiú				Leány			
	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12
a) Abszolút számokban.								
Róm. kat.	3.621	3.829	4.033	4.074	151	171	237	279
Görög kat.	53	61	62	61	1	1	1	1
Görög keleti	67	58	70	84	2	6	8	13
Ág. evang.	575	601	623	644	23	27	35	44
Református	736	783	839	896	27	31	40	53
Unitárius	27	24	23	26	1	2	3	3
Izraelita	3.103	3.149	3.181	3.220	297	332	368	392
Egyéb	3	1	1	1	—	—	—	—
Összesen	8.185	8.506	8.832	9.006	502	570	692	785
b) Százalékokban.								
Róm. kat.	44.3	45.0	45.7	45.2	30.1	30.0	34.2	35.5
Görög kat.	0.6	0.7	0.7	0.7	0.2	0.2	0.1	0.1
Görög keleti	0.8	0.7	0.8	0.9	0.4	1.1	1.2	1.7
Ág. evang.	7.0	7.1	7.1	7.2	4.6	4.7	5.1	5.6
Református	9.0	9.2	9.5	9.9	5.4	5.4	5.8	6.8
Unitárius	0.3	0.3	0.2	0.3	0.2	0.4	0.4	0.4
Izraelita	38.0	37.0	36.0	35.8	59.1	58.2	53.2	49.9
Egyéb	0.0	0.0	0.0	0.0	—	—	—	—
Összesen	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Illetőség szerint mindkét nemnél egyaránt emelkedett a helybeli növendékek száma. Míg 1908/09-ben a fiúktanulók között csak 6.393, vagyis 78.1% volt fővárosi illetőségű: addig 1911/12-ben már 80%, vagyis 7.204 tanuló. Hasonló emelkedést mutatnak a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye egyéb helyiségeiben illetőséggel bíró fiúnövendékek arányszámai, akik 1908/09-ben 8.2%-kal s 1911/12 tanév végén már 10.1%-kal voltak képviselve a fővárosi gimnáziumok kebelében. E két emelkedésnek megfelelően természetesen csökkentek egyrészt a Magyarország más községeiben illetékes, illetve a külföldi honosságú növendékek arányszámai és pedig 1908/09 óta előbbieket 12.8%-ról négy év alatt 9.6%-ra s utóbbiak 0.9%-ról 0.3%-ra.

A leánytanulók között még nagyobb mérvű a helybeli illetőségű növendékek felszaporodása. Míg 1908/09-ben számuk csak 347 volt, vagyis az összes növendékeknek 69.1%-a, addig ez a szám 1911/12-ben már 504-re emelkedett (80%), leszorítva négy tanév alatt a pestmegyei illetőségűek létszámát 20.7%-ról, más megyebeli növendékek arányszámát 9%-ról s a külföldi honosokét 1.2%-ról 16.7%, 7.8%, illetve 0.1%-ra.

A gimnáziumok látogatottságánál sokkal kisebb mérvű, bár szintén emelkedő irányzatú, a középiskolák egy másik típusának: a *reáliskoláknak* látogatottsága, melyeknek létszáma az egyes tanévekben a következő volt:

	Beiratkozott	Az év végén járt	100 beiratkozottra esik
1908/09.	2.761	2.610	94.5
1909/10.	2.887	2.745	95.1
1910/11.	2.998	2.845	94.9
1911/12.	3.147	2.990	95.0

Ha e tanulóknak *hitfelekezeti* szerinti megoszlását vizsgáljuk: azt látjuk, hogy egyrészt a növendékek túlnyomó kontingensét a római katolikus és izraelita hitvallású növendékek képezik, másrészt, hogy az utóbbi hitfelekezet kivételével, melynek tagjai évről-évre erősebben keresik fel a reáliskolát, a többi hitfelekezetekhez tartozó növendékek száma következetesen fogy. Legerősebben jelentkezik az apadás a római katolikusok körében (43.2%-ról 39.9%-ra), dacára annak, hogy abszolút számokban évről-évre lassú emelkedés mutatkozik. A többi hitfelekezethetnél a csökkenés ugyan kisebb mérvű, de mindazonáltal kimutatható s mint ilyen éppen ellentétes képét alkotja a gimnáziumok állapotának. Úgy tetszik, mintha újabban a keresztény hitfelekezetek növendékei a reális tudományokat elhanyagolva oly iskola felé fordulnának, mely főleg a humaniorát kultiválja, ellentétben az izraelita vallású tanulókkal, akik a jobb és biztosabb megélhetést nyújtó reáltárgyakkal foglalkoznak s évről-évre növekvő arányszámmal azok tanulmányozására adják magukat.

Hitfelekezet	a) Abszolút számokban				b) Százalékokban			
	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12
Római katolikus	1.128	1.177	1.164	1.192	43.2	42.9	40.9	39.9
Görög katolikus	5	6	4	6	0.2	0.2	0.1	0.2
Görög keleti	17	21	16	17	0.7	0.8	0.6	0.6
Ágostai evangélikus	168	181	179	170	6.4	6.6	6.3	5.7
Református	121	151	156	136	4.6	5.5	5.5	4.5
Unitárius	6	6	5	6	0.2	0.2	0.2	0.2
Izraelita	1.165	1.203	1.321	1.463	44.7	43.8	46.4	48.9
Egyéb	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen	2.610	2.745	2.845	2.990	100.0	100.0	100.0	100.0

Az *anyanyelv* szerinti megoszlást véve alapul, az utolsó négy tanév alatt tetemesen, közel két százalékkal csökkent a magyar anyanyelvű növendékek arányszáma a főváros területén működő reáliskolákban s ugyanannyival emelkedett a német, illetve egyéb nemzetiségűek relatív létszáma. A reáliskolákat látogató csekélyszámú tótnemzetiségű növendék számbeli ingadozást alig tüntet fel.

Nemzetiség	a) Abszolút számokban				b) Százalékokban			
	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12
Magyar	2.555	2.677	2.757	2.874	98.0	97.5	96.9	96.1
Német	47	58	73	92	1.8	2.1	2.6	3.1
Tót	2	3	4	4	0.1	0.1	0.1	0.1
Egyéb	6	7	11	20	0.1	0.3	0.4	0.7
Összesen ...	2.610	2.745	2.845	2.990	100.0	100.0	100.0	100.0

A reáliskolákat, miként az előző években, úgy a most lefolyt tanévekben is főleg helybeli *illetőségű* szülők gyermekei látogatták, mégis azzal a különbséggel, hogy arányszámuk 1908/09-től kezdve 90.5%-ról fokozatosan csökkent 87.3%-ra. Ezzel szemben emelkedett úgy a Pest-Pilis-Solt-Kiskún, valamint Magyarország más vármegyéiben illetőséggel bíró tanulók száma és pedig előbbieké 4.9%-ról (1908/09) 7.2%-ra s utóbbiaké 3.7%-ról 5.1%-ra. A külföldi honpolgárok gyermekei egyre kevesbedő számmal keresik fel a reáliskolákat s ennek megfelelően százalékos megoszlásuk is évről-évre eső s 1911/12-ik tanévben 0.4% szemben az 1908/09. tanév 0.9%-ával.

A *társadalmi rétegek*, amelyekből a fővárosi gimnáziumok és reáliskolák növendékei kikerülnek, a legkülönbözőbbek. Így az 1911/12 tanév folyamán östermeléssel foglalkozott a gimnáziumokba járó fitanulók szülői közül 6.5% (a leányoknál 2%) s a reáliskolai tanulók hozzátartozói között 2.3%; nagyiparos, kisiparos, illetve ipari alkalmazottak gyermekei 15.5%-kal (leányai 18.4%-kal) voltak képviselve a gimnáziumok s 30.5%-kal a reáliskolák növendékei között. A kereskedők, illetve kereskedelmi alkalmazottak osztályából került ki a gimnáziumokban a fiúk 24.3%-a, a leányok 20.7%-a s a reáliskolákban a növendékek 38.2%-a. Köztisztviselő, magántisztviselő, vagy egyéb értelmiségi foglalkozású volt a gimnáziumbeli fitanulók szülei közül 38.5%, a leánynövendékek szülei közül 44.8% s a reáliskolákba járó tanulók szüleinek 17.7%-a. A magánzók gyermekei a gimnáziumok fitanulói között 10.8%-kal, a leánynövendékek között 7.8%-kal s a reáliskolákban 8.3%-kal voltak képviselve. Mindenféle egyéb, itt fel nem sorolt foglalkozást folytatott a gimnáziumokba járó fitanulók szüleinek 4.4%-a, a leánynövendékek hozzátartozói közül 6.3% s a reáliskolák tanulói közül 3%. E számadatokat egybevetve azt látjuk, hogy a gimnáziumokba még mindig főleg az értelmiségi pályákon működő szülők küldik gyermekeiket, akiknek száma a fiúk között közel annyi, mint az ipari és kereskedelmi pályán működők gimnáziumba járó gyermekeinek összes száma, a leányok között pedig lényegesen nagyobb, mintegy öt százalékkal több. Hasonlóképpen változatlan az állapot a reáliskolákban, ahová még ma is az ipar és kereskedelem körében működő szülők oly arányban küldik gyermekeiket,

hogy számuk 18%-kal nagyobb, mint az egyéb más életpályákon működő szülők reáliskolába járó gyermekeinek száma s közel négyszer annyi, mint az értelmiségi életpályákon működő szülők gyermekeié.

A tanulók *előmeneteléről* az 1911/12 tanév folyamán a következő táblázat nyújt felvilágosító képet:

	Abszolút számokban			Százalékokban		
	gimnáziumokban		reáliskolákban	gimnáziumokban		reáliskolákban
	fiú	leány	fiú	fiú	leány	fiú
Mindenből jeles	772	129	115	8.6	16.4	3.8
« jó	1.679	329	363	18.6	41.9	12.1
« elégséges	4.961	280	1.938	55.1	35.7	64.8
1 tárgyból elégtelen .	795	30	274	8.8	3.8	9.2
2 « «	428	13	151	4.8	1.7	5.1
több « «	371	4	149	4.1	0.5	5.0
Összesen	9.006	785	2.990	100.0	100.0	100.0

Az adatokból világosan kitűnik egyrészt, hogy a leánytanulók általában jobb előmenetelt tanúsítanak, mint a fiú növendékek, másrészt, hogy a gimnáziumok tanulói szorgalmasabbak, mint a rokon reáliskolák növendékei. Így p. o. a jeles eredménnyel végzett leányok száma közel kétszer, az általános jó eredményt felmutatóké pedig több mint kétszer akkora, mint az ugyanolyan eredménnyel végző fiúk száma. Míg a fitanulók között egy vagy több tantárgyból javítóvizsgára, illetve osztályismétlésre utasított növendékek arányszáma 17.7%: addig a leányoknál csak 6%, vagyis lényegesen kevesebb. A jelenség könnyen érthető és magyarázható egyrészt azzal a ténnyel, hogy a leányok közül csak a legkiválóbbak keresik fel a gimnáziumokat, másrészt közismerten nagyobb a szorgalmuk. Annál feltűnőbb s kevésbé érthető a reáliskolai alacsony eredmény a gimnáziumokhoz viszonyítva. Úgy tetszik mintha befolyást gyakorolna ez iskolák tetemesen rosszabb előhaladási eredményeire a tanulók származása: a szegényebb, kevésbé intellektuális osztály gyermekeinek nagy kontingense, mely a legkülönbözőbb okok miatt leszorítja az általános előmeneteli eredményt.

A középiskolákban megtartott *érettségi vizsgálatokra* az 1911/12 tanév végén összesen 992 tanuló jelentkezett, akik között 111 leánynövendék volt. Gimnáziumi érettségi vizsgálatra törekedett 840 növendék s reáliskolai végzettségre 152 tanuló. Ezek közül felsőbb iskolai tanulmányok folytatására érettnak nyilvánítottak a gimnáziumokban 628 fiú (86.2%) és 105 leánytanulót (94.6%), a reáliskolákban pedig 131 növendéket (86.2%). Jelesen érett lett a fiúk között a gimnáziumokban 21.5%, a reáliskolákban 14.5% ; jól érett 35.5%, illetve a reáliskolai tanulók között 29.8%, úgyhogy az érettségi vizsgálatoknál is mutatkozik a gimnáziumi növendékek szellemi fölénye.

Feltűnően kedvezők a leánytanulók érettségi vizsgálatainak eredményei. Míg a fiútanulók közül az egyszerűen érettnak nyilvánítottak száma

43%, addig a leányoknál majdnem a fele: 22·9%, melyet még nyomatékosabbá tesz az a körülmény, hogy a jelesen, illetve jól érettnak talált növendékek kontingense is lényegesen magasabb mint a fiúknál, mert az arányszámok 37·1, illetve 40% értéket mutatnak.

A reáliskolák és gimnáziumok végzett tanulói között nemcsak tanulmányi eredmény, hanem *pályaválasztás* tekintetében is lényeges különbségek mutatkoznak. A gimnáziumot végzett tanulók tetemes része, ha főiskolát végez: a tudományegyetemre törekszik (46·6%) s a műegyetemre csak 17·9% iratkozik be, ellenben a reáliskolai tanulók tömegesen (55·7%) keresik fel a műegyetemet s alig egytized részük (9·2%) lesz a tudományegyetem hallgatója. A gimnáziumot végzett növendékek inkább a gazdasági, erdőszeti, bányászati pályákra lépnek (6·9%) és a hivatalnoki pályát keresik fel (10·8%), ellenben a reáliskolákból kikerült tanulók a kereskedelmi (10%) és katonai (5%) pályákat árasztják el, erős hányadot küldve a különböző hivatalnoki pályákra is (13%).

Az oktatás és nevelés munkáját az 1911/12 tanév folyamán a gimnáziumokban 572 férfi és 2 nő tanerő s a reáliskolákban 174 tanár, vagyis összesen 748 egyénből álló tanári kar látta el, tehát tetemesen több, mint az 1908/09-ik iskolaév tanári kara, mely összesen csak 652 tanférifiút számlált. Rendes tanár volt közöttük 448, helyettes 38, tornatanító 25 s bejáró óraadó 238, akik között 162 hitoktató működött. Mivel azonban a hitoktatók több tanintézetben közösek: csak intézetenkénti részletezésük 162 s tényleges számuk 81, még pedig 31 róm. kat., 3 gör. kat., 5 gör. keleti, 11 ág. evang., 8 ev. ref., 1 unitárius és 22 izraelita hitoktató.

A tanárokat működésükben jól felszerelt — bár statisztikai adatokkal eléggé nem regisztrálható — *gyűjtemények*, továbbá évről-évre erősödő tanári és ifjúsági *könyvtárak* támogatták, melyeknek kötetszáma a következő volt:

	Tanári könyvtár kötetszáma		Ifjúsági könyvtár kötetszáma		Gyarapodás	
	1908/09. é v b e n	1911/12. é v b e n	1908/09. é v b e n	1911/12. é v b e n	tanári könyvtárakban	ifjúsági
Gimnáziumok	104.602	114.077	49.064	70.701	9.475	21.637
Reáliskolák	39.821	43.455	17.133	23.476	3.634	6.343
Összesen	144.423	157.532	66.197	94.177	13.109	27.980

A leánygyermekes közép fokú képzésével foglalkozó egyedüli iskola-típus: a *felsőbb leányiskola* 1907/08 tanév óta számbeli változást nem mutat s a tanintézetek száma változatlanul 9. Változás egyenlőtlen elhelyezésükben sem állott be, úgy hogy az I. és IV. kerületre ma is 3—3 s az V., VI. és VII. kerületre 1—1 felsőbb leányiskola esik. Fenntartójuk, miként a multban, ma is az állam (2 iskola), a főváros törvényhatósága (2), egyes hitfelekezetek (3), az Országos Nőképző Egyesület (1), sőt egy intézet magán-vállalkozás tárgyát is képezi.

A 9 felső leányiskolának 95 tanterem, 6 internátus 39 hálósobával, megfelelő felszerelés és gyűjtemény, továbbá tanári és ifjúsági könyvtár állott rendelkezésére, hogy hivatását minél sikeresebben betölthesse. Kivételt csak 2 felekezeti iskola (új alapítás) és 1 magánintézet képezett, melyek a szükséges könyvtárakat nélkülözték.

A tanítást 1908/09-ben 166, 1909/10-ben 156, 1910/11-ben 171 s 1911/12-ben 63 férfi és 129 nő, összesen tehát 192 képesített tanerő látta el, akik a négy utolsó tanév folyamán 1.625, 1.658, 1.652, illetve 1.826, majdnem kizárólag magyar anyanyelvű (98%) növendéket oktattak. Hitfelekezet szerint a tanulók nagyrésze: 46,2—47,4% a róm. kat. vallást követte, 36,6—38,3% az izraelita hitfelekezethez tartozott s körülbelül 13—15,8% protestáns szülők gyermeke volt. A többi hitfelekezet alig kimutatható százalékos képviselőhöz jutott csak a felsőbb leányiskolákban.

A növendékek tanulmányi előmenetele teljesen kielégítő. Így 1911/12-ben 1.826 tanuló közül négy volt ismétlő (0,2%), pótvizsgálatra is csak 24 tanulót utasítottak (1,3%) s osztályismétlésre a növendékek alig négytized százalékát. Szorgalmukat, kifogástalan előhaladásukat dicséri a tandíjmentes növendékek magas arányszáma 28,4%, amelyből 19,4% esik a teljesen tandíjmentesekre.

A felsőbb leányiskolák tanulói összesen 144.552 órát mulasztottak az 1911/12 tanév folyamán. Ebből átlag a legtöbb esik a felekezeti iskolák növendékeire t. i. fejenként 97 óra s a legkevesebb: a magánkézben levő felsőbb leányiskola egy-egy növendékére (53 óra).

Az állami iskolákban tanuló leányok fejenként átlag 75 órát, a községi iskolákba járók 79 órát s az egyesületi felsőbb leányiskolában 82 órát mulasztott a növendékek mindegyike a felsőbb leányiskolák egy-egy növendékére eső 79 órás átlaggal szemben.

6. Szakoktatás.

a) A szakiskolákról általában.

A főváros területén működő szakiskolák száma 1908/09 óta 74-ről 129-re emelkedett és pedig főleg a művészeti és vegyes szakiskolák számbeli gyarapodása következtében. Míg 1908/09-ben a tantermek száma 423, az osztályok száma csak 203 volt, melyeket 14.724 növendék látogatott s 1.032 főből álló tanszemélyzet oktatott, addig 1911/12-ben a tantermek száma már eléri 540-et, az osztályoké 260-at, amelyekbe 19.605 tanuló járt 1.462 tanerő vezetése alatt. A szakiskolák között volt 3 gazdasági tanintézet, 36 ipari és kereskedelmi iskola, vagyis hattal több mint 1908/09-ben, 2 katonai intézet, 57 művészeti és 22 vegyes szakiskola, melyeket kiegészítettek a szakiskolák körébe utalt emberbaráti jellegű tanintézetek (9).

A szakiskolák fejlődésére vonatkozó főbb adatok egyébként a következők:

	Iskolák száma	Osztályok száma	Tanerők száma	Tanulók száma
1908/09	74	203	1.032	14.724
1909/10	80	230	1.121	15.870
1910/11	123	225	1.343	16.916
1911/12	129	260	1.462	19.605

b) Gazdasági intézetek.

A beszámolás körébe bevont 1908/09—1911/12. tanévek alatt a gazdasági szakoktatás ügyét a főváros területén három tanintézet szolgálta és pedig a négyévfolyamú s immár doktoravatási joggal rendelkező m. kir. állatorvosi főiskola 22 tanerővel, az internátussal kapcsolatos m. kir. kertészeti tanintézet 10 tanárral és az egyévfolyamú m. kir. szőlő- és borgazdasági tanfolyam 10 szakelőadóval, akik 1908/09-ben 293, 1909/10-ben 234, 1910/11-ben 211 és 1911/12-ben 231 hallgató részére 15 tanteremben tartottak előadást. A hallgatók csökkenését egyrészt megmagyarázza az állatorvosi pálya túltömöttsége kivált a közszolgálati ágban, másrészt a kertészeti s főleg a bor- és szőlőgazdasági pályán jelentkező csekély kereslet, mely e tanfolyamok végzését, dacára agrárállam voltunknak, nem teszi a pályaválasztók előtt kívánatosná.

A gazdasági intézetek hallgatói nemzetiségi tekintetben következőképpen oszlottak meg az egyes tanévek alatt:

	Hallgatók száma							
	abszolút számokban				százalékokban			
	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12
	é v b e n				é v b e n			
Magyar	261	205	188	200	89.2	87.6	89.2	86.6
Német	17	14	10	12	5.8	6.0	4.7	5.2
Tót	1	1	2	2	0.3	0.4	0.9	0.9
Oláh	8	10	7	9	2.7	4.3	3.3	3.9
Horvát	3	3	3	5	1.0	1.3	1.4	2.1
Egyéb	3	1	1	3	1.0	0.4	0.5	1.3
Összesen	293	234	211	231	100.0	100.0	100.0	100.0

Csökcent tehát a magyar anyanyelvűek száma s kismértékben a németeké is s ezek rovására emelkedtek a tót, az oláh, a horvát s egyéb nemzetiségűek arányszámai.

Hitfelekezeti szempontból lényeges s évről-évre tartó fokozatos emelkedés jellemzi a római katolikus hallgatókat, (37.9%-ról 45.9%-ra) és a református tanulókat (12.6%-ról 16.9%-ra), csekélyebb mérvű szaporodás a görög katolikus és görög keletieket (mindkettőnél 3.1%-ról 3.5%-ra) s e növekvéseknek megfelelő erős esés az ágostai evang. egyházhoz tartozókat (12.3%-ról 6.5%-ra).

A hallgatók, illetve növendékek nagy része tandíjmentességet élvezett számszerint 1908/09-ben 262 (89·4%), 1909/10-ben 180 (77%), 1910/11-ben 151 (76·3%) s végül 1911/12-ben 166 (71·9). Feltűnő a tandíjmentesek számának tartós csökkenése egyrészt, másrészt a féltandíjmentesek arányszámának fokozatos emelkedése, melynek mértéke az egyes években így alakul: 3·7, 12·0, 11·8, 16·9%, ahol a sorban az első az 1908/09 s az utolsó tag az 1911/12 tanév állapotát adja oly intézetekről, melyeknek fenntartója kizárólag a magyar állam.

A hallgatók létszámbeli csökkenésének természetes folyománya lett a kiadásra került képesítő oklevelek csekélyebb száma, melyhez 1908/09-ben 79, 1909/10-ben 42, 1910/11-ben 53 és 1911/12-ben 65 hallgató jutott.

Az egyes intézetek könyvtára elég gazdags az utolsó 4 tanév 2.391 kötetet kitevő gyarapodásával 14.973 kötetet számolnak.

c) *Ipari és kereskedelmi szakiskolák.*

Az a nagyobb lendületű fejlődés, mely közgazdaságunkat az utolsó években oly markánsan jellemzi: nem suhant el hatástalanul az ipari és kereskedelmi szakiskolák előtt sem. Bélyegét reányomta ezek fejlődésére is részint számuk megnövelésével, részint új típusú, a gyakorlati élet követelményeihez jobban hozzá simuló iskolaformák létesítésével. A fejlődés mindkét irányú változása azonban főleg a kereskedelmi szakiskolákra vonatkozik s az ipari szakoktatást, legalább is annak középformáját, kevésbé érinti.

A fejlődés szülte változás, miként már említettük, megnyilatkozik elsősorban a külső kép: az *iskolák számának* változásában, melyek 1908/09 óta 1911/12-ig 30-ról 36-ra szaporodtak fel 228 osztállyal, 671 tanerővel és 8.844 tanulóval az 1908/09-ik tanév 178 osztályával, 494 főnyi tanári karával és 7.243 növendékével szemben. Megnyilatkozik továbbá az egyes iskolák egyenletesebb kerületszerinti megoszlásában, melynek eredménye az, hogy ma már minden kerület rendelkezik a lakosság igényeinek inkább megfelelő iskolaformával s többé-kevésbé elegendő iskolaszámmal is. E szerencsés megoszlás következménye, hogy az I., III. és X. kerületben egy-egy, a IV. kerületben 2, a II. és VI. kerületben 3—3, a IX-ben 5, az V-ben 6 s a VII. és VIII. kerületben 7—7 ipari vagy kereskedelmi szakiskola kapuja áll nyitva azon növendékek előtt, kiket hajlamuk ez életpályák felé vonz. Azonban mindezeknél lényegesebb és talán szerencsésebb változás az, mely az utolsó tanévek folyamán az *iskolafenntartók* eltolódásában következett be és pedig a főváros törvényhatósága, mint iskolafenntartó javára. Ez eltolódás következménye, hogy az ipari és kereskedelmi szakiskolák között az állam csak 9 esetben, egyesületek 3, magánosok 2, a főváros ellenben 22 esetben szerepel mint iskolafenntartó. Ez a körülmény nem lényegtelen, kivált akkor, midőn iskolaügyünknek évtizedek óta csendes fejlődése után bizonyos forrongás, a régi

keretek kiszélesbbitésére való törekvés, az iskoláknak a gyakorlati élet követelményeihez való közelebb terelése elemi erővel jelentkezik épen napjainkban a főváros közoktatásügyi politikájában és törekvéseiben.

A főváros területén működő ipari és kereskedelmi szakiskolák száma a főbb adatokkal jellemezve az egyes tanévekben a következő képet mutatta :

Tanév	Intézetek száma	Osztályok száma	Tanerők száma	Tanulók száma				100 beiratkozott tanulóra esik az év végén		Egy osztályra esik tanuló
				év elején		év végén		fiú	leány	
				fiú	leány	fiú	leány			
1908/09	30	178	494	6.365	1.835	5.629	1.614	88.4	88.0	40.7
1909/10	35	202	583	6.494	2.185	5.990	1.926	92.2	88.1	39.2
1910/11	40	196	624	6.867	2.115	6.234	1.902	90.8	89.9	41.5
1911/12	36	228	671	7.324	2.491	6.624	2.220	90.4	89.1	38.8

vagyis a felsorolásból világosan kitűnik az intézetek, osztályok és tanerők számszerű emelkedésén kívül egyrészt, hogy mindkét nem növendékei évről-évre nagyobb számmal keresik fel a reális életpályákra előkészítő iskolákat, másrészt hogy következetesen szaporodik ama növendékek száma, akik nemcsak beiratkoznak, hanem bevégezni is törekszenek az egyes tanfolyamokat.

Ami a növendékek *nemzetiségi* megoszlását illeti: különbséget kell tennünk elsősorban fiú- és leánytanulók között. Ugyanis, míg az utóbbiak közül a magyar anyanyelvűek a beszámolás körébe bevont négy tanév alatt a növendékek létszámának 95.3—97.5%-át tették ki, addig a fiuknál a magyar anyanyelvűek száma csak 70.4—72.3% között mozgott. Az egyensúly azonban majdnem helyrebillen, ha a nem részletezett s állandóan 1.500 körül mozgó felnőtt és többnyire nagykorú s ipari tanfolyamokat látogató növendékeket megfelelően interpoláljuk. A magyar anyanyelvűek után legnagyobb százalékkal a németek vannak képviselve és pedig a fiútanulóknál 2.5—3.3%-os, a leánynövendékeknél 1.8—3.3% közti ingadozással. A többi nemzetiség arányszáma csak igen kis mértékben s erősen megoszolva jelentkezik az ipari és kereskedelmi szakiskolák növendékeinek nemzetiség szerinti megoszlásában.

Hittjelekezet szerint a tanulóknak közel a fele római katolikus. Izraelita vallású 33—38 százalék s a protestáns egyházak körébe tartozik 14.3—16.1 százalék.

Lényegesen s egymástól sokban eltérő két képet kapunk, ha az ipari és kereskedelmi szakiskolákat, melyek két különböző pályakörre készítenek elő: egymástól elkülönítve taglaljuk. A következőkben e szétválasztó megkülönböztetéssel tesszük bírálat tárgyává az intézeteket, rövidség okáért főleg az 1911/12-ik tanévbeli állapotok figyelembevételével.

A főváros területén működő ipari és kereskedelmi szakiskolák száma ipari és kereskedelmi tagozat szerint az egyes tanévekben a következő volt :

Megnevezés	Ipari szakiskolák				Kereskedelmi szakiskolák			
	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12
Intézetek száma	12	12	12	13	18	23	28	23
Osztályok száma	93	103	107	119	85	99	89	109
Tanerő { férfi	171	187	203	207	268	301	308	311
{ nő	46	60	70	83	9	35	43	70
Tanuló { fiú	2.922	3.105	3.288	3.471	2.707	2.885	2.946	3.153
{ leány	839	970	908	1.152	775	956	994	1.068
Egy osztályra esik tanuló	40.4	39.6	39.2	38.8	41.0	38.8	44.3	38.7

Az ipari szakoktatással foglalkozó tanintézetek száma tehát 1908/09 óta egy tanintézettel: a községi kísérleti háziipari szövőtanfolyammal megnövekedett s az 1911/12 tanév folyamán az önálló iskoláknak nem minősíthető 6 ipari szaktanfolyamtól eltekintve már 13 volt. Ezek közül az állam tartott fenn 7 iskolát s a székesfőváros hat tanintézetet, közöttük a polgári iskolákkal kapcsolatos négy nőipariskolát, a községi iparrajziskolát s az új alapítású kísérleti háziipari szövőtanfolyamot, mely 1911/12-ben nyílt meg 3 osztállyal, 2 férfi és 5 nőtanerővel. A tanfolyam 41 leánynövendéke a kísérleti szövést tanulta heti 20 órában s mellette áruismeretet, magyar és német levelezést, számtant és könyvvitelt mint elméleti tárgyakat. Az iskola két évfolyamú s végzett növendékei munkakönyvet kapnak, mellyel mint segédmunkásnők, bármely e szakmában dolgozó iparosnál alkalmazást nyerhetnek. Fennállásának első évében az iskola teljes sikerrel haladt kitűzött célja felé, melyet a tanév végén rendezett s az iskola irányába és működésébe teljes betekintést nyújtó kiállítással igazolt.

Teljes kifejlődéséből impozánsan bontakozik ki a *községi iparrajziskola* is. Kereteit mindjobban bővíti, szélesíti, új és új tanfolyamokat nyit, meglevőket szaporít, szakrajzosztályait tanműhelyekké alakítja át s mindjobban alakul ki célja: egyrészt az egységes, kizárólagos műhelyoktatásra berendezett iskolaszervezet típusa, másrészt a főváros összes iskoláinak rajztanítása feletti szellemi vezetés biztosítása újabb és újabb rajztanfolyamok szervezése által. Ma már az iparrajziskola elérkezett fejlődésében oda, hogy ép e tanfolyamok által a főváros modern rajzpedagógiai elveinek letéteményesévé lett s ha az a lázasan szervező munka szünetelni nem fog: elérkezik majdan az alakulóban levő tanoncotthon életbeléptetésével fejlődésének ama fokára is, mely az ország egyik legfontosabb iparoktatási intézményévé avatja.

Az állam tartja fenn az országos m. kir. iparművészeti iskolát, melyet 1911/12 óta bár kevés számmal (31), de leánynövendékek is felkeresnek, a két

felsőipariskolát, a mechanikai és órásipari szakiskolát s a három nőipariskolát, melyeknek mindegyike növekvő tanulólétszámot mutat fel.

A felsorolt ipari intézetekbe összesen 5.208 tanuló, köztük 1.318 leány iratkozott be, akik közül az év végén csak 4.623 (ebből 1.152 leány) látogatta az osztályokat, vagyis 100—100 fiú-, illetve leánytanuló közül 89·2 fiú-, illetve 87·4 leánynövendék. Tandíjmentességet élvezett közöttük 1.090 (23·5%) és pedig 537 fiú- (15·5%) és 553 leánytanuló (48%). Ismétlő csak a fiúk között volt és pedig 36 (1%), úgyszintén osztályismétlésre, illetve javítóvizsgára is csak a fiútanulók 1·5-át, illetve 3·9%-át utasították.

Az ipariskolák növendékei összesen 134.874 órát mulasztottak, melyekből a leánytanulókra 74.725 óra jut vagyis egy-egy leánytanulóra lényegesen több átlagos óramulasztás esik mint a fiúknál. Míg az állami iskolákban a fiúk mindegyike átlag 19·5 órát, a községi iparintézetekben 19·5 órát mulasztott, addig egy-egy leánytanulóra az állami iskolákban 62·1 óra s a községi intézetekben 67·5 óra esik.

Mivel hitfelekezet és nemzetiség szerint az állami ipari szaktanfolyamokat látogató körülbelül 1.500 növendék részletezése évről-évre hiányzik: e szempontok tárgyalásától el kell tekintenünk.

A *kereskedelmi szakoktatás* ügyét 23 tanintézet látta el 1911/12-ben a főváros területén, szemben az 1908/09 tanév 18 kereskedelmi iskolájával. Ezek közül az állam tartotta fenn a kétévfolyamú keleti kereskedelmi akadémiát s a VII. kerületi állami felső kereskedelmi iskolát; magánvállalkozás tárgyát képezte két felső kereskedelmi iskola s egyesületi, illetve társulati volt a Budapesti Kereskedelmi Akadémia két csatlakozó külön tagozatával: a fakereskedelmi és biztosítási szakosztállyal, továbbá egy felső kereskedelmi iskola s a kereskedő ifjak társulatának esti szaktanfolyama. Ez iskolák mindegyike különben már az 1908/09-ik tanévben is létezett.

Községi kezelésben 16 tanintézet állott és pedig négy felső kereskedelmi iskola, melyek közül: egy leány felső kereskedelmi tanintézet új alapítás, továbbá 11 női kereskedelmi tanfolyam, melyek részben az egy év előtt megszűnt gyakorlati továbbképző irodai tanfolyamok pótlására szolgálnak. A községi kereskedelmi iskolák fejlődését tekintve: egyike a legszerencsésebb alkotásoknak az 1911/12 tanévben megnyílt *Községi női felső kereskedelmi iskola*, melynek egész szervezete, tanulmányi rendje teljesen azonos a fiúk részére fennálló iskolák rendjével és szervezetével. Jelentőségét növeli egyrészt az, hogy ma Magyarországon összesen csak 7 női felső kereskedelmi iskola van, másrészt, hogy a székesfőváros területén az egyetlen ilyen intézet. Alapítására nagy szükség volt, mert a nők kereskedelmi képzéséről csak a női kereskedelmi szaktanfolyamok gondoskodtak, melyeknek végzett növendékei kevés kivétellel, csak mint gépfőnök kapnak alkalmazást. Keletkezését a gyakorlati élet hozta létre, s a mind hangosabbá váló követelés, hogy a leányok részére a fiúkéval azonos kereskedelmi kiképzést kell lehetővé

tenni boldogulásuk biztosítására. A főváros törvényhatósága, mely sohasem zárkózott el az elől, hogy a közművelődés fejlesztésére áldozzon, bár nincs és nem volt arra kötelezve, hogy női felső kereskedelmi iskolát létesítsen és fönntartson: életre hívta új iskoláját.

A beszámoló alkalmával meg kell emlékeznünk egy rövid életű intézményről is: a *gyakorlati továbbképző irodai tanfolyamokról*, melyek dacára annak, hogy csak két évig állottak a kereskedelmi oktatás szolgálatában: alapját képezték organizációjukkal a női kereskedelmi szaktanfolyamok új szervezeti szabályzatának.

A székesfőváros tanácsa 1909-ben elhatározta, hogy a polgári leányiskolákkal kapcsolatosan továbbképző gyakorlati irodai tanfolyamokat állít föl, melyek lehetővé teszik, hogy leánynövendékeik *gyakorlati úton* egy év leforgása alatt sajátítsák el azokat az ismereteket, amelyekre a kereskedelmi, műszaki vagy egyéb irodákban való alkalmaztatásuk esetén szükségük van. A tanfolyamokat nem korlátozta szabad mozgási képességükben a hivatalos állami tanterv s így tanítási anyagukat az élet gyakorlati igényeihez alkalmazva választhatták meg, vagyis szabad iskolák voltak a szó legigazibb értelmében. Tárgykörük felölelte a magyar és német levelezést, a könyvvitelt, a kereskedelmi számtant, a gépirást, a magyar és német gyorsírást, igen nagy súlyt fektetvén természetesen az irodai munkálatokra. A főváros iskoláinak ez új típusa még az 1909/10-ik tanévben nyílt meg 5 polgári iskolával kapcsolatosan s 247 leánynövendék látogatta. Számuk már a következő tanévben négy újabb tanfolyammal növekedett meg s fényes eredményeik felhívták az állami hivatalos körök figyelmét is, nagy változásokat idézve elő a női kereskedelmi szaktanfolyamok épen akkor készülő új szervezeti szabályzatában, illetve annak revízionális munkálataiban. Bár az új iskolatípus két évi fennállás után megszűnt — s a tanfolyamok kereskedelmi szaktanfolyamokká alakultak át: sikerük épen nem volt meddő, mert az új szervezet megállapításánál teljes mértékben érvényesültek a szerzett gyakorlati irányú tapasztalatok.

Míg a gyakorlati irodai tanfolyamokat a régi szervezetű női kereskedelmi tanfolyamoknak az a hibája hívta létre, hogy nélkülözve az elengedhetetlen erős gyakorlati alapokat: jellegük túlságosan elméleti volt: addig a gyakorlati irodai tanfolyamokat épen túlzásba vitt erényük: a *gyakorlati irány* túlhajtása s az elmélet teljes elhanyagolása szüntette meg. E két típus szerencsés összeegyeztetése a jelenleg is működő új szervezetű női kereskedelmi szaktanfolyam, melynek az a célja, hogy a »növendékeknek a legszükségesebb kereskedelmi alapismereteket megadja s őket megfelelő gyakorlatatás mellett üzleti, különösen pedig egyszerűbb irodai teendők végzésére képesítse.« Tartama: egy iskolai év. Hogy az új szervezet életképes s elődei helyét jobban betöltő, azt igazolja az emelkedő iskola- és növendékszám s mindennek előtt az a megállapított tény, hogy a főváros törvényhatóságának

ez új szervezetű tanfolyamait a kereskedők és iparosok leánygyermekai mellett ma már az értelmiségi pályák és a köztisztviselők gyermekei is egyre növekvő számmal látogatják.

Még egy figyelemre méltó kísérletről kell megemlékeznünk annyival inkább, mert ez is hívatva van arra, hogy döntő faktorként kapcsolódjék bele annakidején a felső kereskedelmi iskolák szervezetének aktuális reformjába. A főváros törvényhatóságának közoktatásügyi ügyosztálya ugyanis a fennálló szervezet keretein belül az ország legnépesebb kereskedelmi iskolájában, a VIII. kerületi felső kereskedelmi iskolában, az állami tantervtől eltérőleg kísérletképen már most kötelező tantárgyként taníttatja a gép- és gyorsírást, a tornát, egy másik kötelező idegen nyelvként az angol nyelvet, külön tanfolyamot nyitva a középső és felső osztályú tanulók számára a horvát nyelvre is. Továbbá kizárólag német és francia nyelvű konverzátoriumokat tart, melyek tárgya a közgazdasági és kereskedelmi életből van merítve s mindezek mellett radikálisan gyakorolja a rokon tantárgyak koncentrációját is a lehető legkevesebb tanárral.

A kereskedelmi szakiskolákba miként már említve volt az 1911/12 tanévben 3.153 fiú és 1.068 leány, összesen 4.221 tanuló iratkozott be. Ezek közül egy-egy osztályra esett az állam által fenntartott intézetekben 38·5, a községi iskolákban 37·6, a társulatiakban 41·6 s a magánvállalkozásban levő szakiskolákban 41·5 növendék. A tanév végén iskolába járt 3.153 fiú és 1.068 leány, összesen tehát 4.221 tanuló s így száz-száz beiratkozó növendékre esik az év végén 91·8 fiú és körülbelül ugyanannyi (91) leánytanuló.

Nemzetiség szerint mindkét nembeli növendékek arányosan oszlottak meg. Magyar anyanyelvű volt a fiúk között 3.030 (96·1%) s a leánynövendékek között 1.030 (96·4%). Német nemzetiségű volt 85 fiú (2·7%) és 31 leány (2·9%) s tónak vallotta magát 19 fiú (0·6%) illetve 4 leánytanuló (0·4%).

Hitfelekezeti szempontból lényeges különbségek mutatkoznak a két nem megoszlásában. Míg a fiúk között róm. katolikus vallású a tanulók 29·5%-a s az iskolák növendékeinek a zömét az izraelita hitfelekezet szolgáltatja 59·6%-kal: addig a leánykereskedelmi szakiskolákban a róm. katolikusok számaránya 43·9% s az izraelita hitfelekezetű növendékek a létszámnak felét sem teszik ki (44·5%). Az ág. hitv. evangélikusok mindkét nemnél egyforma százalékkal (5%), a reformátusok a fiúiskolák hitfelekezeti összetételében 4·3%-kal, ellenben a leányoknál 5·6%-kal vannak képviselve. Görög katolikus, illetve görög keleti hitfelekezetű növendék a kereskedelmi szakiskolákban alig van s százalékos megoszlásuk a fiúiskolákban 0·6, illetve 0·8% s a leánytanulók között 0·4, illetve 0·2%.

Tandíjmentességet a kereskedelmi szakiskolákban 1.171 tanuló és pedig 856 fiú és 315 leány élvezett. Ezek közül egészen tandíjmentes volt 662 vagyis 15·7% s féltandíjmentességet élvezett 509 növendék (12·1%). Előmenetelüket tekintve pótvizsgára utasított 450 (10·7%) és ismétlésre

125 tanuló (3%), akik között 49 leányt pótvizsgálatra (4·6%) és 23-at osztályismétlésre (2·2%) vetettek vissza az egyes tanári karok.

A növendékek által mulasztott órák száma 159.224 volt, melyből a leánytanulókra 51.982 óra esik vagyis átlag egy-egy leánynövendékre 48·7 óra a fiútanulók 34 órás átlagával szemben. Legkevesebb órát mulasztottak a fiúk az állami iskolákban (14) s legtöbbet azokban, melyeknek a főváros volt a fenntartója (46·9). Az egyesületi iskolák növendékeire fejenként 21·1 s a magánvállalkozás tárgyát képező iskolákban 30·5 óra mulasztás esik.

Az egyes iskolák és pedig úgy az ipari, mint a kereskedelmi tanintézetek fel vannak szerelve megfelelő taneszközökkel, gyűjteményekkel és könyvtárakkal. Utóbbiak száma 23, tehát kettővel több mint 1908/1909-ben, s könyvtárlományuk 74.366 kötet.

d) *Katonai iskolák.*

Az 1908/1909—1911/1912 tanévek folyamán a katonai oktatásügy szolgálatában két intézet állott fenn a főváros területén, úgymint a közöshadseregbeli gyalogsági hadapródiskola és a honvédségi Ludovika-Akadémia, melynek három tagozata van és pedig: törzstiszti tanfolyam, felsőbb tiszti és tisztképző tanfolyam gyalogsági és lovassági alosztállyal.

A *közöshadseregbeli gyalogsági hadapródiskolában*, csakúgy mint a katonai intézetekben általában, a növendékek létszáma évről-évre lényegesen apadt. Míg ugyanis az iskola létszámához 1908/1909-ben 166 növendék tartozott, 1909/1910-ben 142 s 1910/1911-ben 127, addig 1911/1912-ben már csak 113 növendék látogatta a négy évfolyamot. Utóbbiak közül magyar anyanyelvű volt 78 (69·9%), német 25 (22·1%) s egyéb nemzetiségű 9 (8%). A magyar anyanyelvű növendékek alacsony arányszámát az a körülmény magyarázza meg, hogy az iskola tanulóit az ország legkülönbözőbb részeiről s csak igen kis mérvben a főváros területéről nyeri.

Magyar nyelvi oktatásban valamennyi növendék részesült és pedig igen jó eredménnyel 31 (27·4%), jó eredménnyel 62 (54·9%), kielégítő volt 11 (9·7%) s meg nem felelt 9 vagyis 8%.

A *honvédségi Ludovika Akadémiát* 1908/1909-ben 259, 1909/1910-ben és 1910/1911-ben 257—257 s végül 1911/1912-ben 249 növendék látogatta, akiknek megoszlása az egyes tagozatok között közel állandó volt. Így az 1911/1912-ik tanévben a törzstiszti tanfolyamot 22, a felsőbb tiszti tanfolyamot 16 hallgató látogatta s a tisztképző tanfolyam növendékeinek száma 211 volt. Az összes hallgatók, illetve tanulók létszámából a legtöbb a róm. kat. hitfelekezethez tartozott (65·9%); protestáns vallású 80 volt (32·1%) s a többi hitfelekezetre összesen csak 5 növendék esett (2%).

A két intézetben jelentékeny könyvtárak állanak fenn s a számos térképtől, műlaptól, képtől és zeneműtől eltekintve az 1911/1912 tanév végén a közöshadseregbeli hadapródiskola könyvtára 4.604 kötetet s a Ludovika Akadémia könyvtára 44.232 kötetet számolt.

e) *Művészeti iskolák.*

A művészeti iskolák közé soroljuk a képzőművészeti tanintézeteket, az évről-évre emelkedő számú zeneiskolákat és tanfolyamokat s végül a színészeti iskolákat. Számuk állandóan nő, úgyhogy négy év alatt 21-ről 57-re emelkedett, amelyek között állami iskola volt 4, községi 38, egyesületi 5 s magánvállalkozás tárgyát képezte 10 tanintézet, illetve tanfolyam. Elhelyezésüket tekintve a III. kerületben működött 2, a X-ben 3, az I., II., IX-ben 4—4, az V-ben 5, a IV-ben 6, a VI-ban 8, a VIII-ban 9 s végül a VII. kerületben 12 iskola.

A *képzőművészeti iskolák* száma megfogyott s épen e csökkenés által nívójuk emelkedett. Megszűnt ugyanis az 1911/12 tanévben a két festészeti, továbbá a szobrászati mesteriskola, szintűgy az Ébner-féle női festőiskola s helyükbe lépett — ez intézetek egyesítése alapján — az országos m. kir. Szépművészeti akadémia, amelyen kívül most már csak egy képzőművészeti tanintézet működik a fővárosban: az országos m. kir. rajztanárképző főiskola.

A képzőművészeti iskolák növendékeinek a száma csaknem állandó s alig van ingadozásoknak alávetve. 1908/09-ben 329, 1909/10-ben 331, 1910/11-ben 294 és az 1911/12 tanévben 216 fiú és 116 leány, tehát összesen 332 növendék látogatta tanfolyamaikat.

A *zeneiskolák és tanfolyamok* statisztikája korántsem terjeszkedik ki a főváros területén működő összes zeneiskolákra, hanem csak a jelentékenyebbeket öleli fel, amelyek között első helyen áll az állam egyetlen tanintézete, az országos m. kir. zeneakadémia. Teljes egészükben sorolja azonban fel a községi iskolai zenetanfolyamokat, melyek a nagymértékben megrostálásra szoruló magániskolák mellett régen érzett szükségletet és hiányt pótolnak. A zenetanfolyamokat a főváros törvényhatósága az 1910/11-ik tanévben nyitotta meg s mindjárt az első évben a tanítás köre nemcsak a zongorára, hegedűre és cimbalomra terjedt ki, hanem a zeneelméletre is. Olcsó, havi nyolc koronás tandíjuk mellett: népszerűségük gyorsan terjedt, úgyhogy fennállásuknak már első esztendejében 229 fiú- és 491 leánygyermek s az 1911/12-ik tanévben 336 fiú- és 849 leánytanuló — közöttük számosan teljesen ingyen — jutottak a főváros áldozatkészségéből a zene kulturális kincseihez.

A statisztika körébe bevont nagyobb és népesebb zenetanintézeteket és tanfolyamokat különben az 1908/09 évben 4.746 növendék, 1909/10-ben

5.137, 1910/11-ben 5.794 s végül 1911/12-ik iskolai évben 6.217 tanuló látogatta és pedig mindkét nemnél évről-évre jelentékenyen emelkedő létszámmal, akiket 1911/12-ben 115 tanerő oktatott.

A fővárosi *színészeti tanintézetek* közül szintén csak néhányat — a legjelentékenyebbeket — mutatjuk be közleményünkben. Közöttük első helyen áll az országos m. kir. színművészeti akadémia, amelyen kívül még az orsz. színészegyesület kitűnő színművészeti iskolájának s a Rákosi-féle magántanodának adatairól számolunk be. E három tanintézetet 1908/09-ben összesen 263, 1909/10-ben 257, 1910/11-ben 261 és az 1911/12-ik tanévben 100 fiú és 148 leány, összesen tehát 248 növendék látogatta.

f) *Vegyes szakiskolák.*

A főváros területén működő vegyes szakiskolák száma az 1908/09. tanévtől kezdve az 1911/12-ik iskolaévig megkétszereződött, vagyis 11 szakiskoláról, illetve tanfolyamról 22-re emelkedett. Ezek közül 7 intézetet az állam, 13 tanfolyamot a főváros, egy vegyes szakiskolát egyesület tartott fenn, egy tanfolyam pedig magánvállalkozás tárgyát képezte. Állami intézet volt a községi közigazgatási tanfolyam, az 1910/11 tanév óta ideiglenesen szünetelő posta- és távirtda tisztképző, továbbá a vasúti, a hajóstiszti, a posta- és távirtda vonalfelügyelői tanfolyamok, a beszédhibák javítására szolgáló kurzus, a gyógypedagógiai tanítóképző és a m. kir. bábaképző intézet, vagyis összesen 10 tanfolyam, 13 tanteremmel és 74 tanerővel, akik 1908/09-ben 670, 1909/10-ben 735, 1910/11-ben 599 és 1911/12-ben 660 hallgatót, illetve növendéket oktattak.

Az egyesületi tulajdont képező betegápolónői tanfolyamot s a Gerő-féle önkéntesi előkészítő iskolát 1908/09-től kezdve 92, 74, 81, illetve 78 növendék látogatta, akikkel összesen 15 tanerő foglalkozott.

Legtöbb növendékük volt s a legnagyobb fejlődést mutatják azok a tanfolyamok, amelyeket a székesfőváros tartott fenn s hívott létre az utolsó négy tanév folyamán. Gyors egymásutánban teremtdtek s most vannak a teljes kialakulás útján. Lényegileg véve az iskolák, az egyes iskolaformák kiegészítői, melyeket szükségessé tett az élet szociális viszonyainak átváltozása. S bár működésük a legkülönbözőbb irányú, már most határozott formában jelentkezik kétféle tagozatuk, melyeknek egyike, a növendékek, a tanulók kulturális igényeinek jobb, megfelelőbb és célszerűbb kielégítésére törekszik, másika pedig a már működő tanszemélyzet fokozatos továbbképzését tartja szem előtt. Máról-holnapra alakultak és teremtdtek ezen új intézmények s általuk nemcsak elértük, hanem bizonyos tekintetben felül is multuk a külföld nem egy városát. Belőlük az impozáns, rohamos haladás képe tárul felénk, mely egyes részleteiben ma ugyan még hiányos lehet, de egészében már most is nagy eredményű, nagyhatású újjáalakulása a székesfőváros oktatásügyének.

A működő tanszemélyzet továbbképzésére létesült 1909-ben a *pipere-munkatanfolyam*, melyet fennállása óta 158 tanítónő látogatott. Ugyan e célt szolgálta az 1908-ban létesített *berlini pamutmunka-tanfolyam* 88 hallgatójával, a művirágkészítő kurzus, melyet 21 tanítónő végzett el 1910-ben s a *fővárosi tanítónők háztartási és háztartási gyakorlati tanfolyama*, melyeket fennállásuk óta (1910) összesen 102 tanítónő látogatott. 1911/12-ben a főváros a tornaszakfelügyelő útján módszeres *torna- és játéktanfolyamot* is rendezett úgy a tanítók, mint a tanítónők részére abból a célból, hogy a svéd nevelőtornászat alapelveivel megismerkedjenek s azt az iskolákba átültessék. Ugyanez évben megnyitotta tanítószemélyzete részére a *harmóniumtanfolyamot*, továbbá a továbbképző és gyakorlati alapra fektetett *énektanfolyamot*. A községi iparrajziskolában az iparostanonciskolai tanítók folytatólagos rajzi kiképzése céljából a következő rajztanfolyamok nyíltak meg:

a) a leányiparostanonciskolai tanítónők részére előkészítő rajztanfolyam, továbbá a felsőruha és fehérvarrási szakrajztanfolyam;

b) a fiúiparostanonciskolai tanítók részére az általános irányú rajz és a fémipari szakrajztanfolyam:

c) nemkülönben az elemi iskolai tanítók és tanítónők számára 2 rajztanfolyam.

Sajnos, e tanfolyamok látogatottságára vonatkozólag nem rendelkezünk adatokkal s a jövőre nézve kívánatos, hogy rendkívüli tanfolyamok felállítására alkalmával egyidejűleg a tanügyi ügyosztály a statisztikai hivatalt értesítse, hogy az adatok beszerzésére a kellő lépések még idejében megtehetők legyenek.

A tanulók részére feállított tanfolyamok között legnagyobb számmal vannak képviselve a *dadogó tanulók tanfolyamai*, amelyeket hat iskolában állított fel a székesfőváros 1911-ben s összesen 112 fiú és 53 leánygyermek látogatta. Ugyancsak tanulók részére létesült a *női háziipari szövőtanfolyam* 1910-ben, összesen 94 növendékkel s ugyanezen évben a székesfővárosi *háztartási iskola és cselédképző intézet*, melynek négy tanfolyama van és pedig az egyéves felsőruhavarró tanfolyam, a hathónapos főzőtanfolyam úri leányok részére, az évente kétszer megnyíló hathetes szakácsnői kurzus s végül a cselédképző intézet, melyeket összesen 156 leánynövendék látogatott.

A főváros tanfolyamai közül messze kimagaslik s a főváros iskoláinak mintegy betetőzését képezi az 1911-ben létesített *Pedagógiai Szeminárium* kettős tagozatával, mely a tervezett székesfővárosi tanítóképző intézetet potolja. Célja és feladata eszközöket és módokat nyújtani a tanítók továbbképzésére és pedig úgy az általános, mint a szakműveltség terén. Az alsóbb tagozatának: az állandó tanfolyamnak az a feladata, hogy a kezdő tanítót bevezesse a pedagógiai gyakorlatba, megértesse vele a főváros különleges

viszonyait, kiegészítse a tanítóképzőben szerzett tudást, érdeklődést és szeretetet ébresszen nehezebb és összetettebb didaktikai és pedagógiai feladatok iránt s nemesebb, magasabb tudományos törekvésre adjon ösztönzést. E tanfolyam látogatói kezdő s többnyire gyakorlattal még egyáltalán nem rendelkező fiataalkorú tanítók, akik közül az 1911/12. tanév folyamán 29 férfi és 29 nőtanító látogatta a szemináriumot.

A szeminárium második tagozata tudományos és módszertani előadásokat nyújt a régebbi idő óta működő tanítóknak s az a célja, hogy a tanítók művelődési törekvéseit kielégítse, a tudomány és pedagógia újabb eredményeivel megismertesse. Előadásait, melyeket tudományos életünk neves képviselői tartottak meg, 604 férfi és 673 nőtanerő hallgatta.

g) *Emberbaráti intézetek.*

Az érzelmi és értelmi foglalkozásban szenvedők részére fennálló intézetek száma 1908 óta két intézettel szaporodott meg és pedig a lovag Wechselmann és neje nevet viselő vakok tanintézetével, mely 1910-ben létesült s az állami kisegítő iskola továbbképzőjével, mely lényegileg véve a képezhető hülyék és gyengeelméjűek állami kisegítő iskolájának csak magasabb fokú, nagyobb képzettséget nyújtó tagozata. A két új alapítású intézettel az 1911-ik naptári évben összesen tehát 9 jótékony intézet működött a fő- és székvárosban, élükön 73 férfi és 17 nő, vagyis összesen 90 oktató és nevelő tanerővel, akik mellett az intézetekben előforduló egyéb munkákat a 37 tagból álló, nem szorosan vett nevelőszemélyzet végezte.

A pártfogoltak száma az utolsó négy évben az új alapítások segélyével tetemesen megnövekedett. Míg 1908-ban csak 647 növendékük volt az intézeteknek s 1909-ben sem sokkal több (705), addig 1910-ben ez a szám már 892-re, 1911-ben pedig 875-re szökkent fel, akik között 550 fiú és 325 leánygyermek talált ellátást. Lényeges, szinte ugrásszerű emelkedés mutatkozik az ingyen, illetve alapítványi helyeken nevelt növendékek létszámában is s az 1908. évi 263 ingyen nevelttel szemben az 1911. évben a jótékony intézetek már 461 fiú és 262 leány, összesen tehát 723 gyermeket gondoznak, akik közül magyar anyanyelvű volt 91·9%, német nemzetiségű 4·9%, tót 2·4% és egyéb nemzetiségű 0·8%. Hitfelekezetek szerint legtöbb volt közöttük a róm. kat. (51·4%) és izraelita hitvallású (29·9%). A protestánsok arányszáma 16·6% s az egyéb hitfelekezeteké 2·1%, bizonyságaul annak, hogy a többnyire közadakozásból fenntartott s évi 403.131 korona költségvetéssel dolgozó emberbaráti intézetek különbséget nem ismernek sem anyanyelvben, sem hitfelekezetben s hivatásuk szolgáltatásban kitűzött céljaik elérésére, mellékkörülményekre való tekintet nélkül törekszenek.

7. Felsőoktatás.

A fővárosban a felsőoktatás körébe 7 főiskola tartozik; ezek közül öt hittani intézet és kettő egyetem.

a) Hittani intézetek.

Az öt tanintézet három hitfelekezetet lelkészképzését szolgálja és pedig három a római katolikus egyházét, egy a református papképzést és egy az izraelita rabbiképzést végzi, összesen 32 tanerővel. A hallgatók száma alig változik, de mégis csökkenő tendenciájú. Volt ugyanis

1907/08-ban	221	hallgató
1908/09-ben	204	«
1909/10-ben	214	«
1910/11-ben	202	«
1911/12-ben	205	«

Túlnyomórésztük: 96·5—99% magyar anyanyelvű és pedig évenként emelkedő arányszámmal. A német nemzetiségűek száma 2—3 százalék s az egyéb nemzetiségűek csak igen kis hányaddal (rendszerint 0·5%) vannak képviselve. Hitfelekezet szerint a hallgatók megoszlása nagyon ingadozó. Általában emelkedik a római katolikusok és reformátusok száma s csökkennek az izraelita hitvallásúak. Míg 1907/08-ban eloszlásuk nagyon egyenlőtlen képet mutat a róm. katolikusok 28·5, a reformátusok 30·8 és az izraelita hallgatók 40·7%-ával, addig ez az eloszlás évről-évre egyenletesebbé lesz s 1911/12-ben arányos képet alkotva a róm. katolikus hallgatóknál 32·2, a reformátusoknál 33·7 s az izraelitáknál 34·1%-ot tesz ki.

Említésre méltók a hittani intézetek könyvtárai, számszerint 7, melyek nemcsak tetemes értéket (391.970 koronát) képviseltek az 1911/12 tanév végén, hanem jelentékeny kötetszámmal is rendelkeztek (94.442). Legjelentékenyebbek közöttük a református hittani intézet könyvtára, mely a Ráday-könyvtárral kapcsolatos s 37.702 kötet könyvet számol 152.000 korona értékben s a rabbiképző könyvtára 31.782 kötettel 160.000 korona értékben.

b) A budapesti m. kir. tudományegyetem.

A hallgatók létszámának az az állandó emelkedése, mely a tudományegyetemet a multban jellemezte — s szükségszerűleg követelte a pozsonyi és debreceni egyetemek felállítását, — a beszámolás alá kerülő tanévekben is erősen jelentkezik egyrészt a hallgatók s a tanárok létszámának, másrészt az előadások és a heti órák számának növekedésében. Míg ugyanis az 1907/08 tanév második felében 366 tanár 456 tárgyból tartott előadást heti 1.354 összórával 6.439 férfi- és 213 nőhallgató részére, addig évről-évre emelkedve az 1911/12 tanév második félévében már 414 tanár működött, akik 495 kollégiumból, heti 1.618 összórában tartottak előadásokat 6.646 férfi- és 316 nőhallgatónak.

Az összórák számának emelkedése a tartott kollégiumok felszaporodásának természetes következménye, melyek ma már nemcsak az egyes

főtárgyak tudományos művelésére szolgáló segédtudományok köréből vétetnek, hanem részben a főtárgyak egyes kiszakított, nagyobb s önmagukban teljes fejezetei, melyeket főleg a magántanárok adnak elő.

Az előadó tanárok számbeli növekedése nemcsak az összlétszám általános emelkedésében, hanem a szolgálati minőség szerinti összetétel jelentékeny megváltozásában is kifejezésre jut. Míg ugyanis 1907/08-ban a m. kir.

Tanév	Tanárok száma	E b b ö l								Hallgatók száma									
		rendes	rendkívüli	magán	egyéb	hittudományi	jogkari	orvostkari	bölcész-kari	rendes				rendkívüli					
										absz.			%	absz.			%		
										férfi	nő	együtt	férfi	nő	férfi	nő	együtt	férfi	nő
1907/08. ...	366	89	43	145	89	12	50	180	124	5.648	151	5.799	97-4	2-6	578	62	640	89-3	10-7
1908/09. ...	354	89	40	140	85	12	48	178	116	6.267	224	6.491	96-5	3-5	533	52	585	91-1	8-9
1909/10. ...	386	100	48	152	86	12	49	193	132	6.526	225	6.751	96-7	3-3	625	57	682	91-6	8-4
1910/11. ...	422	95	55	174	98	13	62	208	139	6.551	307	6.858	95-5	4-5	638	85	723	88-2	11-8
1911/12. ...	414	100	46	178	90	14	52	211	137	6.646	316	6.962	95-5	4-5	646	83	729	88-6	11-4

tudományegyetemen összesen 89 rendes, 43 rendkívüli és 145 magántanár működött, addig 1911/12-ben már 100 rendes, 46 rendkívüli és 178 magántanár tartott előadásokat, akiket 124, illetve 137 tanárhelyettes, szaktanító, tanársegéd, tanító és adjunktus támogatott. Legerősebben szaporodott a lefolyt öt tanév alatt a tanárok száma az orvosi és a bölcészettudományi karon és pedig az elsők 31 s az utóbbin 13 tanerővel. Lényegesen kevesebb az emelkedés a hittudományi és a jogi fakultásokon, melyeken a szaporodás csak két-két új tanerőben jelentkezik.

Tetemes emelkedést mutat a *hallgatók létszáma* is úgy nembeli megkülönböztetésben, mint a hallgatók minőségében. Míg a férfi rendes hallgatók száma öt év alatt 5.648-ról 6.646-ra emelkedett, tehát közel ezerfőnyi szaporodást mutat, addig a nőhallgatók száma 151-ről 316-ra szökkent fel, vagyis több, mint megkétszereződött. Hasonló szaporodást mutat a rendkívüli hallgatók évről-évre emelkedő létszáma, csak nem ilyen nagy mértékben. A nemek arányát tovább vizsgálva azt látjuk, hogy a rendes hallgatók között a nőhallgatók arányszáma következetesen évről-évre emelkedik, úgyhogy 1911/12-ben a hallgatók 4-5%-a már a nők köréből került ki, holott öt tanévvel ezelőtt csak 2-6%-kal vettek részt a két nem összetételében. Emelkedik a rendkívüli nőhallgatók száma is azzal a különbséggel, hogy azok között a szaporulat nem olyan egyenletes, mint a rendes hallgatók soraiban s az emelkedés dacára is bizonyos hullámlás észlelhető.

Karok szerint vizsgálva a hallgatók megoszlását, azt látjuk, hogy évről-évre következetesen csökkent a jogkari hallgatók arányszáma 1908/09 óta 52-3%-ról 45-9%-ra, a bölcészeti karon a férfihallgatók között 16-1%-ról

13·6%-ra, a nőhallgatók között 69·2%-ról 53·5%-ra. Ellenben emelkedett az orvosi karférfihallgatóinál 26·1%-ról 34·2, illetve a nőhallgatóknál 24·6%-ról 40·2%-ra s közel állandó maradt a hittanhallgatóknál 1·4—1·5 százalékkal, nemkülönben a gyógyszerész nőhallgatók körében (6·2—6·3%). Némi emelkedés észlelhető egyébként a férfigyógyász hallgatók között is, amennyiben arányszámuk 1908/09 óta 4%-ról 1911/12-ig 4·8%-ra emelkedett lassú fokozatokban.

Mivel a tudományegyetem hallgatói az ország legkülönbözőbb vidékeiről kerülnek ki: *nemzetiség szerinti* megoszlásuk nagyon változatos. Általában véve nagyobb a magyar anyanyelvűek száma a nőhallgatók között (92%—93·8%) s körülbelül négy százalékkal kisebb a férfihallgatóké (88%—89·8%), mégis azzal a különbséggel, hogy míg a nők körében a magyarság arányszáma meglehetősen állandó, addig a férfihallgatók között főleg az elmúlt tanévekhez képest, bár kis mértékben, de csökkenő irányzatú (1906/07-ben 90·4%). A többi nemzetiség közül csökkent mindkét nemnél egy százalékkal a németek arányszáma (5·1%-ról 4·1%-ra), még kisebb hányadokkal a tót és a ruthén nemzetiségé, ellenben emelkedett néhány tized százalékkal az oláhok percentuális megoszlása egyaránt mindkét nemnél.

Hitfelekezeti szempontból úgy a férfi-, mint a nőhallgatók megoszlása más és más képet mutat. Mindkét nemnél legerősebben van képviselve a római katolikus és az izraelita hitfelekezet. Azonban míg a római katolikusok arányszáma 1908/09 óta a férfiaknál következetesen emelkedve 41·7%-ról, 1911/12-ben már 44·4%-ra szökött fel s az izraeliták százaléka 34%-ról 31·7%-ra esett le, addig a nőhallgatók között a római katolikusok arányszáma közel állandó volt s 39·4%—39·6% között ingadozott s az izraeliták százalékos megoszlása 40·2%-ról 42·5%-ra emelkedett fel. A zsidó férfihallgatók arányszámának következetes csökkenése annál feltűnőbb jelenség, mert a műegyetemen is jelentkezik, sőt ott 4·2% különbséggel még inkább érezhető. Csökkenő arányszámmal vesznek részt a férfihallgatók hitfelekezeti összetételében a görög katolikus (2·5%-ról 2·4%-ra), az ágostai hitvallású evangélikus (7·8%-ról 7·2%-ra) s a református vallású (10·6%-ról 9·9%-ra) egyetemi polgárok is, ellenben emelkedővel az unitárius (0·1%-ról 0·6%-ra) és görög keleti (3·3%-ról 3·6%-ra) hitfelekezetű hallgatók. A leányok között emelkedik a görög keletiek (0·9%-ról 1·9%-ra) és a reformátusok száma (8·9%-ról 9·2%-ra), ellenben csökken a görög katolikus (0·4%-ról 0·3%-ra), az ágostai evangélikus (8·9%-ról 5%-ra) és az unitárius hitfelekezet arányszáma (1·3%-ról 0·9%-ra) az utolsó négy tanév folyamán.

Lényegesen más és nagy különbségekkel tarkított képet kapunk, ha a hitfelekezet szerinti megoszlást egyes karokon belül vizsgáljuk. Ebben a tekintetben még a hittudományi kar sem képez kivételt, ahol a római katolikusok száma 1908/09-től kezdve 75%-ról 72·8%-ra esett le s rövid két tanév alatt ismét 76·8%-ra emelkedett. Az ingadozásokat kiegyenlítőleg

kövezték, hol pozitív, hol negatív irányban a hittudományi kar másik hitfelekezetének a görög katolikusoknak tagjai.

A római katolikus hitfelekezetű hallgatók létszáma 1908/09-től kezdve évről-évre állandóan szaporodott a jogi karon és pedig 43·7%-ról 49·2%-ra, az orvosi fakultáson 28·5%-ról a két közbülső év 1·5%-os esése után 32·8%-ra, a bölcsészeti karon 53%-ról 54·1%-ra s közel változatlan maradt a gyógyszerész hallgatók között 38—38·4%-kal.

Az izraelita vallású hallgatók számaránya csökkent a jogi karon évről-évre 32·7%-ról 28·4%-ra, az orvosi fakultáson 50%-ról a két közbülső év gyenge, alig egy százalékos emelkedése után 45·7%-ra, a bölcsészeti karon 17·3%-ról, az 1909/10 tanévi közel két százalékos emelkedése után 14·8%-ra s a gyógyszerészek között 38·1%-ról három százalékos emelkedés után (1910/11-ben) hirtelen 35·8%-ra.

Az ágostai hitvallású evangélikusok arányszáma esett a jogi és az orvosi karon. Előbbin 7·4%-ról 6·6%-ra, az utóbbin 7·3%-ról 5·9%-ra, ellenben emelkedett a bölcsészethallgatók között 11%-ról 11·6%-ra s a gyógyszerészek között 6%-ról 9·2%-ra.

A református hallgatók létszáma csökkent a jogi fakultáson 11%-ról 10·6%-ra, a bölcsészeti karon 14·4%-ról 11·8%-ra, ellenben emelkedett a gyógyszerészek között 11·9%-ról 13·9%-ra s az orvosi karon 7·3%-ról 7·8%-ra.

A görög katolikus, a görögkeleti, az unitárius és egyéb vallásúak, szintűgy a felekezetenküliek a tudományegyetemen aránylag oly kis számmal vannak képviselve, hogy a karok szerinti megoszlás tárgyalása érdektelen.

A fakultásokon megtartott egyetemi *vizsgálatok, szigorlatok és képeztések* elért eredményei a multhoz képest határozott — bár nem nagyfokú — javulást mutatnak. És ez természetes is. Addig míg a túlsúfolttság, az egyetemi polgárok anyagi megélhetése, a vizsgálati rend s egyetemünk közismert és sokat vitatott egyéb bajai gyökeresen orvosolva nincsenek: nagyobb mérvű javulás a hallgatók vizsgálatai és szigorlatai terén nem is várható. Mindenesetre örvendetes jelenség az a kisebb-fokú haladás is, mely az 1911/12-ik tanév folyamán az 1907/08-ik állapothoz képest mutatkozik s nagy vonásaiban a következő:

A lefolyt négy tanév alatt általában csökkentek úgy a jogi, mint a bölcsészeti karon a megtartott vizsgálatok és szaporodtak a szigorlatok mind a két fakultáson. Míg ugyanis 1907/08-ban a jogi karon tett vizsgálatok száma 2.856 volt, melyből 56%-ot fogadtak el s a bölcsészeti fakultáson 486 jelölt jelentkezett szigorlatra, akik közül 89·5% felelt meg, addig 1911/12-ik tanévben a jogászok közül 2.544, a bölcsészeti hallgatók közül csak 272 jelölt vizsgázott és pedig sikeres eredménnyel az előbbieket közül 53·5%, az utóbbiakból 70·2%. A rosszabb vizsgálati eredményeket

némileg kiegyenlítik a megtartott szigorlatok, amelyek közül a jogi karra 2.812 (1907/08-ban 2.373) s az orvosi és bölcsészeti fakultásokra 1.810 esett, vagyis 372-vel több, mint 1907/08-ban. A szigorlatokból az egyes fakultások közül a jogi kar elfogadott 61·5%-ot, az orvosi és bölcsészeti kar pedig 68%-ot, mellyel szemben 1907/08-ban az elfogadott rigoroziumok száma az előbbin 56·7% s az utóbbin 68·4%-ot tett ki.

Jelentékeny emelkedés mutatkozik 1907/08-hoz képest a képesítések magasabb számában. Míg ugyanis az 1907/08-ik tanévben képesítést összesen 828 abszolvált jelölt nyert, addig 1911/12-ben már 1.091 és pedig a következő megoszlással :

Hittudományi tudori oklevelet nyert 9, jogtudori diplomát 425, államtudományit 135, orvosi oklevelet 252, bölcsészeti 3 és gyógyszerészetit 2 egyetemi polgár, illetve végzett hallgató. Jogtudományi államvizsgát tett 4, államtudományit 46 abszolvált egyén s gyógyszerészmesteri oklevélhez jutott 130 gyógyszerészjelölt.

A bölcsészeti karnak tanári pályára lépő hallgatói közül az 1911/12-ik tanévben a középiskolai tanárvizsgálobizottság előtt 891-en jelentkeztek tanári vizsgálatra, akik közül 737-nek, vagyis 82·7%-nak a vizsgálatát fogadták el, szemben az 1907/08 tanév 80·9%-val. Sikeresen aránylag a legtöbben állották ki a pedagógiai vizsgálatot (94·2%), ami részben érthető is, mivel a pedagógiai vizsgálat a tanári vizsgálatnak legutolsó foka s így a jelöltek közül azok, akik könnyebben fogják fel pályájukat, már nagyrészt az előző vizsgáknál lemaradnak. Az alapvizsgálatra jelentkező tanárjelöltek közül a nyelv- és történettudományi szakcsoporton nem felelt meg 17·8%, a mennyiségtan-természettudományin 33·1%, ellenben a szakvizsgálaton — tehát a tanári vizsgálat középső fokán, — a történettudományi szakcsoporton 21·6% s a mennyiségtanin csak 19·6%. Kereskedelmi tanári vizsgálatra 18 egyén jelentkezett, akik közül 14-nek a vizsgáját (77·8%) találta elfogadhatónak a tanárvizsgálobizottság.

Középiskolai tanári oklevélhez 1911/12-ben 243 szakvizsgát tett tanárjelölt (1907/08-ban 229) s felső kereskedelmi iskolaihoz 8 jelölt jutott.

Az egyetemi hallgatók *segélyezési ügye*, mely már a múltban is elég jelentékenynek volt mondható, további fejlődést mutat, úgy hogy az 1911/12-ik tanév első felében 1.394 hallgató egész és 451 féltandíjmentességet élvezett s az elengedett tandíj összege elérte a 121.462 koronát (1907/08-ban 87.750 K). Még többen élvezték a tandíjmentesség kedvezményét a II-ik félévben, amelyben 1.461 egyetemi polgár teljesen és 425 részben volt tandíjmentes s az elengedett tandíj összesen 125.512 koronát tett ki. Ösztöndíjban az első félévben 376 s a másodikban 421 hallgató részesült s a kiosztott ösztöndíjak összege 188.499, illetve 238.100 korona volt. Jutalmakra és pályadíjakra az egyetem tanácsa 7.990 koronát fordított.

Az egyetemi könyvtárt, a tudományegyetem e kiegészítő intézményét az 1909 naptári évben 3.126, 1910-ben 2.847, 1911-ben 3.646 és 1912-ben 3.289 olvasó látogatta, akik között az egyes években 2.677, 2.457, 3.123, illetve 2.782 egyetemi hallgató volt s így a látogatottság az egyetemi hallgatók részéről még mindig nagyon mérsékeltnek mondható, sőt egyes karok, p. o. a hittudományi avagy a bölcsészeti kar gyógyszerészhallgatói csaknem teljesen hiányzanak. Nagy kár, hogy az egyetemi könyvtár nem közli külön a főiskolai hallgatók által használt művek számát és tudományszakok szerinti megoszlását s így nem teszi lehetővé egyrészt az összehasonlítást, másrészt a tanulságok levonását. Egyébként az egyetemi könyvtár látogatottsága emelkedő tendenciájú, bár nem ment erősebb hullámzásoktól sem. A használt művek száma azonban évről-évre — dacára az olvasók számbeli emelkedésének — csökkenőben van.

c) József-műegyetem.

Az 1908/09—1911/12 tanévek között lefolyt időszak nagyjelentőségű Magyarország egyetlen műegyetemének történetében, mert erre az időre esik az 1897. évi XXV. t.-c. rendelkezésének teljes végrehajtása: a műegyetem új hajlékának befejezése. A hatalmas épülettömb, melynek kapui az 1909/10 tanév második felében nyíltak meg, új otthont nyújtva a műszaki tudományoknak, méltán sorakozik a kontinens legkiválóbb műegyetemei közé. Tantermei, számszerint 94, műhelyei, géptermei és laboratóriumai semmi kívánni valót sem hagynak hátra s igazolják az építkezés 13 milliós célszerű befektetését. A telek 132.000 m² méteres területe pedig és e teleknek a fenntartott szomszédos területtel való kibővítésének lehetősége a jövő fejlődés minden területi szükségletének kielégíthetőségét biztosítja. S a fejlődés már ma jelentkezik egyrészt a műegyetem új szervében: a közgazdasági fakultásban, másrészt a műegyetem létszámának növekedésében, mely egyaránt kiterjed a tanárookra és hallgatókra. Ez emelkedés egyik folyománya, hogy négy tanév alatt a műegyetem tanárainak száma 155-ről 169-re emelkedett, melyből a nyilvános rendes és rendkívüli tanárookra 3 s a magántanárokra 11 főnyi szaporulat esik. Szakosztályok szerint növekedés mutatkozik a tanárok létszámában az általános és vegyészeti osztályon (52-ről 62-re), továbbá az építészetin (26-ről 28-ra) s az általános mérnökin (34-ről 43-ra), ellenben jelentékeny a csökkenés gépészmérnöki szakosztályon (43-ről 36-ra).

A műegyetem újabb fejlődése azonban nemcsak a tanárok, hanem a hallgatók létszámának erős emelkedésében is jelentkezik. Négy tanév alatt több mint ötszáz hallgatóval, vagyis 1.349-ről 1.868-ra szaporodott, tanévről tanévre állandóan emelkedve, a műegyetem polgárainak a száma, akiknek szakosztályok szerinti megoszlását abszolút számokban és százalékokban a következő táblázat adja:

Tanév	Hallgatók száma a II. félévben										
	abszolút számokban						százalékokban				
	Általános	Vegyészeti	Építészeti	Mérnöki	Gépész- mérnöki	Összesen	Általános	Vegyészeti	Építészeti	Mérnöki	Gépész- mérnöki
	szakosztályon						szakosztályon				
1908/09	6	203	103	560	591	1.463	0.3	13.5	7.1	38.7	40.4
1909/10	3	184	121	669	620	1.597	0.2	11.5	7.6	41.9	38.8
1910/11	2	174	167	752	670	1.765	0.1	9.7	9.4	43.0	37.8
1911/12	—	159	223	855	730	1.967	—	8.0	11.4	43.4	37.2

Legerősebb a hallgatók létszámának az emelkedése a mérnöki szakosztályon (+4.7%) s valamivel kevesebb az építészeti (+4.3%), ellenben csökkenő a vegyészeti (5.5%) és a gépészmérnöki osztály hallgatói körében (3.2%).

Hitfelekezeti összetétel szerint emelkedett 1908/09-től 1911/12-ig a római katolikusok arányszáma 41.5%-ról 43%-ra, a református hallgatók száma 9.4%-ról 11.8%-ra, a görög katolikusoké 0.2%-ról 1.2%-ra, nemkülönben ingadozásokkal kísérve a görög keletiek száma 2.4%-ról három, majd 1911/12-ben 2.5%-ra. Ellenben csökkent az ág. hitv. ev. hallgatók létszáma 9.6%-ról 8.9%-ra, az unitárius vallásúaké 0.6%-ról 0.5%-ra és főleg az izraeliták száma épúgy mint a tudományegyetemen 36.2%-ról 32%-ra.

Nemzetiségi szempontból osztályozva a hallgatókat évről-évre emelkedő tendenciájú a magyar anyanyelvűek arányszáma, mely 1908/09-től kezdve 89.6%-ról 1911/12-ben 91.1%-ra emelkedett, továbbá a román nemzetiségűek arányszáma 1.1%-ról 1.3%-ra való emelkedéssel, ellenben csökkenő irányzatú a német anyanyelvűek létszáma (5.2%-ról 3.6%-ra), nemkülönben a tót, s a horvát nemzetiségűeké is. A szerb anyanyelvű hallgatók, bár 1908/09-hez képest egytized százalékkal magasabb arányszámmal vannak képviselve (1.2%), az 1909/10 sőt az 1910/11 tanévhez képest szintén fogyatkoznak három, illetve kéttized százalékkal, ellenben némi emelkedés tapasztalható az olasz nemzetiségű hallgatók arányszámában, mely négy tanév alatt 0.2%-ról 0.5%-ra szökött fel.

A műegyetemen az 1911/12 tanév folyamán 15.475 kollokviumot és 829 szigorlatot tartottak, amelyek közül a tanárok és egyes vizsgálóbizottságok 62%-át, illetve 71.5%-ot fogadtak el, az eredmény tehát határozottan rosszabb az előző évekhez képest, sőt az 1906/07-ik tanév 68%, illetve 75.4%-os eredményéhez viszonyítva erős visszaesést mutat. Aránylag legkevesebb kollokviumot fogadtak el a gépészmérnöki (60.7%) s legtöbbet a vegyészeti szakosztályon (71.8%). Hasonlóképpen a szigorlók közül legtöbb felelt meg a vegyészeti osztályon (92.6%) s legkevesebb a gépészmérnökin (69.1%). Oklevelet mindössze 217 hallgató nyert s a kiosztott diplomák között legtöbb volt a mérnöki (79) és a gépészmérnöki (85).

MÁSODIK SZAKASZ.

A községi iskolák.

1. Az iskolák és felszerelésük.

a) *Iskolák. Tantermek. Osztályok.*

A főváros oktatásügye főleg az utolsó évek fejlődésével határozottan világvárosi jellegű lett. Azzá tette egyrészt a tanulóknak lehetőleg sokirányú oktató nevelése, másrészt a tanítóság egyetemének állandó továbbképzésére irányuló törekvés, mely a primitív tanfolyamok lefektetésével kezdődik s a Pedagógiai Szeminárium és könyvtár alapításában kulminál. Azzá tette az egyes iskolatípusok kiszélesítésére irányuló kísérletek egész sora, új iskolafokozatok megteremtése, a meglevő régiak átfarmálása s a gyakorlati élet követelményeihez való közelebb hozatala. A világvárosi jelleg nyilatkozik meg a kisegítő iskolák továbbfejlesztésében, a különféle tanfolyamok, mint beszédhibás, kosárfonó, pamutmunka, analfabéta, slöjd-tanfolyamok létesítésében. E világvárosi szellem hívta létre az iskolai oktatás kiegészítésére szolgáló német és francia nyelvi, a hegedű, zongora és kézügyességi kurzusokat, a játékdélutánok létesítését, a polgári iskolával kapcsolatos kerti iskola intézményét, mely a jövő iskolájának első hírnöke s alapítása szintén az 1908/09—1911/12 tanévek időszakára esik.

A községi iskolák fejlődése azonban nemcsak új típusok s ezzel együtt új irányzatok lefektetésében és megteremtésében nyilatkozik meg, hanem észlelhető a külső keretben is, tehát az iskolák, az osztályok, a tantermek számszerű emelkedésében. 1908/09 óta a *községi iskolák száma* 74 új intézettel (25·2%) szaporodott s immár eléri a 368-at, míg ugyanezen idő alatt a nem községi iskolák számbeli emelkedése csak 57 új iskola (20·7%) alapjainak lefektetésében talál kifejezésre. E jelentékeny emelkedés folyamánya a községi iskolák számbeli túlsúlyának egyre nagyobb térfoglalása a nem községi iskolák rovására, melynek mértékét a községi iskolák számarányának 51·6%-ról 52·5%-ra való emelkedése szolgáltatja.

Megnevezés	Iskola	Osztály	Tanterem	Tanerő	T a n u l ó				
					fiú	leány	együtt	átlag egy	
								iskolára	osztályra
a) Abszolút számokban.									
1. Községi iskolák.									
1908/09	294	2.408	2.381	1.726	51.442	39.727	91.169	310·1	37·9
1911/12	368	2.964	3.118	2.107	56.784	42.771	99.555	270·5	33·6
Szaporodás { absz.	74	556	737	384	5.342	3.044	8.386	.	.
{ %	25·2	23·1	30·9	22·1	10·4	7·7	9·2	.	.
2. Nem községi iskolák.									
1908/09	276	869	1.332	4.516	35.023	17.723	52.746	191·1	60·7
1911/12	333	948	1.590	6.182	39.220	21.063	60.283	181·0	63·6
Szaporodás { absz.	57	79	258	1.666	4.197	3.340	7.537	.	.
{ %	20·7	9·1	19·4	36·9	12·0	18·8	14·3	.	.
3. Együtt.									
1908/09	570	3.277	3.713	6.242	86.465	57.450	143.915	252·5	43·9
1911/12	701	3.912	4.708	8.289	96.004	63.834	159.838	228·0	40·9
Szaporodás { absz.	131	635	995	2.047	9.539	6.384	15.923	.	.
{ %	23·0	19·4	26·8	32·8	11·0	11·1	11·1	.	.
b) Százalékokban.									
1. Községi iskolák.									
1908/09	51·6	73·5	64·1	27·7	59·5	69·2	63·3	.	.
1911/12	52·5	75·8	66·2	25·4	59·1	67·0	62·3	.	.
2. Nem községi iskolák.									
1908/09	48·4	26·5	35·9	72·3	40·5	30·8	36·7	.	.
1911/12	47·5	24·2	33·8	74·6	40·9	33·0	37·7	.	.

Az egyes iskolatípusok számbeli fejlődése az 1908/09—1911/12 tanévek folyama alatt természetesen nem mutat, de nem is mutathat semminemű egyöntetűséget. Az emelkedésből leginkább kivették részüket az iparostanonciskolák, melyeknek száma 47-ről 77-re szökkent fel, nemkülönben az elemi népiskolák 23 új intézetet kitevő szaporulatukkal. Ezekkel szemben a többi iskolatípus csak néhány új iskola létesítésével gazdagodott, kivéve az iparrajz-, a felsőbb leány- és a főreáliskolákat, továbbá a leánygimnáziumot, melyeknek állagában nem állott be változás.

Az iskolák számának növelése mindenekelőtt az iskolák átlagos népességét változtatta meg. Míg 1908/09-ben a községi iskolák átlagos tanulószáma 310 volt (nem községieké 191), addig 1911/12-ben e szám értéke leesett 270-re, mellyel szemben a nem községi iskolák egyenként 181-es átlagot mutatnak. Az egyes iskolafokokozatok átlagainak ingadozását egyébként az 1908/09 s az 1911/12 tan évekről a következő adatok mutatják, melyek egyúttal illusztrálják mindazon jellemző vonásokat, melyekben az iskolák fejlődése külsőleg kifejezésre jut.

Az iskolák fokozata	Intézetek száma		Tantermek száma		Osztályok száma		Tanszemélyzet		Tanulók száma					
									összesen		1 iskolára		1 osztályra	
	1908/09	1911/12	1908/09	1911/12	1908/09	1911/12	1908/09	1911/12	1908/09	1911/12	1908/09	1911/12	1908/09	1911/12
Elemi népiskolák	148	171	1.169	1.535	1.379	1.558	1.726	2.107	56.973	55.791	384-9	326-3	41-3	35-8
Önálló gazd. népiskola..	—	1	—	3	—	4	—	(7)	—	62	—	62-0	—	15-5
Gazdasági és háztartási ism. népiskolák	43	49	195	154	158	154	(349)	(381)	3.818	2.938	88-8	60-0	24-2	19-1
Iparostanonciskolák	47	77	488	718	404	648	(629)	(877)	11.320	16.826	240-8	218-5	28-0	26-0
Kereskedőtanonciskolák ..	6	7	28	38	36	42	(60)	(70)	999	1.161	166-5	165-9	27-8	27-6
Polgári fiúiskolák	13	17	161	209	133	174	462	686	5.787	7.333	445-1	431-4	43-5	42-1
Polgári leányiskolák	16	19	198	260	169	219	462	686	7.653	9.426	478-3	496-1	45-3	43-0
Női pariskolák	4	5	10	18	10	20	(28)	(53)	312	358	78-0	71-6	31-2	17-9
Női keresk. tanfolyamok	7	11	19	28	18	23	(75)	(121)	775	961	110-7	87-4	43-0	41-8
Iparrajziskola	1	1	27	45	30	37	33	52	634	1.064	634-0	1.064-0	21-1	28-8
Felső kereskedelmi iskolák	4	5	34	50	31	42	64	107	1.253	1.632	313-2	326-4	40-4	38-9
Felsőbb leányiskola	2	2	16	22	11	14	38	42	528	560	264-0	280-0	48-0	40-0
Leánygimnázium	1	1	7	7	5	5	—	—	133	318	133-0	318-0	26-6	63-6
Főreáliskolák	2	2	29	31	24	24	50	47	984	1.125	492-0	562-5	41-0	46-9
A községi iskolák keretén kívül	—	—	—	—	—	—	269	414	—	—	—	—	—	—
Összesen ...	294	368	3.381	3.118	2.408	2.964	2.842	3.455	91.169	99.555	310-1	270-5	37-9	33-8

A táblázatból világosan kitűnik, hogy az 1908/09—1911/12-ig terjedő időszakban csökkent az alsóbb típusú iskolák átlagos tanulólétszáma, ellenben emelkedett a magasabb fokozatú tanintézetekben, p. o. a felső kereskedelmi iskolában 313-ról 326-ra, a felsőbb leányiskolában 264-ről 280-ra, a leánygimnáziumban 133-ról 318-ra stb. E számok természetesen csak átlagok, melyek messze mögöttes maradnak a valónak, melyet már az első szakaszban bemutatunk a túlnépes, ezer és ezernél több s a túlalacsony népességű iskolák felsorolásakor.

Az iskolák számának növelése maga után vonta a tanintézetek *jelleg szerinti elosztásának* megváltozását is. Az 1908/09-ik tanévben 146 fiú-, 129 leány- és 19 vegyesiskola működött a főváros területén, ellenben 1911/12-ben már 176 fiú-, 173 leány- s 19 vegyesiskolával találkozunk, amelyek közül 29 kizárólag egyedül, 310 más iskolával kapcsolatban községi tulajdont képező épületben nyert hajlékot. Bérházban csak 29 intézet talált elhelyezésre (1907/08-ban 41) és pedig 3 gazdasági és háztartási ismétlő nép-, 4 iparostanonc-, 6 polgári-, 2 női kereskedelmi tanfolyam. Hasonlóképpen eltolódás következett be az iskolák *tanfokok* szerinti megoszlásában is. Míg 1907/08-ban 58 kiépítetlen, tehát nem teljes hatosztályú elemi iskolával s 10 csakis négytanfokú polgári iskolával rendelkezett a törvényhatóság, mint iskolafenntartó, addig 1911/12-ben 72 nem teljes elemi s 16 kiépítetlen polgári iskolát mutathatunk ki, mely utóbbi típus befejezetlensége a jelentkező növendékek elégtelen voltára vezetendő vissza.

Lényeges emelkedés következett be az *osztályok számában*, melyek 23-1%-kal, vagyis 556 osztállyal szaporodtak, szemben a nem községi iskolák 9-1%-os emelkedésével s csaknem elérték a háromezretet, tehát a főváros

¹⁾ A tanszemélyzet közös a felsőbb leányiskola tanszemélyzetével.

területén működő osztályok háromnegyedrészt (75-8%) teszik ki. E nagymérvű emelkedésből legtöbb jut az iparostanonc- (244) s az elemi népiskolákra (179), továbbá a polgári iskolákra (91), míg a többi iskolatípus 5—10 osztállyal gyarapodott az 1908/09—1911/12 időközben. A nagyarányú osztályszaporulat maga után vonta az átlagos osztálylétszám általános csökkenését, úgy az iskolák alsófokozataiban, mint az osztályok összességében, ahol 37·9 átlagról leesett 33·6-ra, szemben a nem községi iskolák 63·6 osztály-átlagával.

Az átlagos osztálylétszám esése oly nagyfokú, hogy negyvennél magasabb átlagokkal csakis a polgári fiú- (42·1) és leányiskolákban (43), a női kereskedelmi tanfolyamon (41·8), a főreáliskolákban (46·9) és végül a leánygimnáziumban (63·6) találkozunk, mely utóbbi két típusnál egyébként 1908/09. óta tetemes átlagemelkedés észlelhető. Az elemi népiskolák osztályátlaga 35·8 s a tanonciskoláké 26—27 növendéket tüntet ki.

A *tantermek* száma a négy tanév alatt 2.381-ről 3.118-ra emelkedett s e 30·9%-os növekedés, mellyel szemben a nem községi iskolák csak 19·4%-ot mutathatnak ki, jórészen megszüntette ama tarthatatlan állapotokat, melyek a váltakozó rendszerű tanítás mind gyakoribb voltában jutottak kifejezésre. S bár a tantermek száma immár meghaladja a működő osztályok számát (2.964), a nem községi iskolákhoz viszonyítva a törvényhatóság tanintézetei mégsem örvendenek pedagógiai szempontból oly egészséges állapotnak, mint amazok 1.590 tantermeikkel, amelyekre csak 948 osztály megterhelés jut. Legjobban fejezi ki ezt a létező osztályok és tantermek összes számának százalékos megoszlása a községi és nem községi iskolákban. Míg ugyanis emezekre az összes osztályok 24·2 s az összes tantermek 33·8 százaléka jut, addig a percentuális megoszlás szerint a községi iskolákra az osztályok 75·8 s a tantermeknek csak 66·2 százaléka esik. A javulás mindenesetre tetemes s ma már a legtöbb iskolatípus rendelkezik is elégséges számú tanteremmel. A még létező hiányok pótlása a jövő iskolaépítkezési programjának a feladata, mely hivatva van nemcsak ezek megszüntetésére, hanem az egyensúly helyreállítására is, mely ma még a tantermek számát tekintve, a nem községi iskoláknak kedvez.

b) *Felszerelés. Gyűjtemények. Könyvtárak.*

A községi iskolák *felszerelése* általában véve megfelel a pedagógia modern követelményeinek s nemcsak igen gazdag, hanem sok tekintetben felette is áll a nem községi iskolák felszerelésének. A tanintézetekben elhelyezett tanszerek száma négy tanév alatt 38.873 darabról 46.081 darabra emelkedett, melyből szemléltető képekre 24.650, faliképekre 6.593, számlálógépekre 686, földgömbökre, telluriumra, lunariumra 163 s egyéb tanügyi eszközökre, úgymint fali olvasótábla, métermérték, iskolatábla stb. 13.769

darab esik. Főleg az elemi népiskolák felszerelése gazdag s felette áll az ország bármely más iskolafenntartó hasonló intézetének. Ez iskoláknak méltó társai a polgári iskolák és a középfokú tanintézetek felszerelései, melyek szintén modern színvonalon állanak s teljes mérvben kielégítik a didaktikai szükségleteket. A befejezetlenség hiányával egyedül a tanonc-s a gazdasági és háztartási ismétlő népiskolák felszerelései hatnak, melyek rendszerint az egyazon épületben elhelyezett elemi vagy polgári iskolák tanszereit használják fel kiegészítésképpen.

Emelkedést mutat az iskolákkal kapcsolatos *gyűjtemények* száma is, mely 1907/08 óta 690-ről 847-re emelkedett s a szokásos természettudományi gyűjteményeket és testgyakorló eszközöket öleli fel. E gyűjteményekből a legtöbb esik az elemi (542) és a polgári iskolákra (178), amelyeken kívül kellően el vannak látva a magasabb fokú tanintézetek is. Az alacsonyabb tagozatú iskolák többnyire az egyazon épületben elhelyezett magasabb típusú intézetek természettudományi gyűjteményeit használják. A gyűjtemények és tanszerek szaporodásához hasonló emelkedést észlelünk a *tornatermek* és *iskolaudvarok* számában is, amelyek közül az első 88-ról 130-ra s az utóbbi 120-ról 166-ra emelkedett, főleg a nagyarányú iskolaépítkezések folytán. Sajnos, az állapot e tekintetben még mindig nem kielégítő, mert egy-egy tornateremre átlag majdnem három s egy iskolaudvarra több, mint két tanintézet növendékszáma esik.

E helyen kell még megemlékeznünk az iskolai növénykertek s a *tanszerkészítőműhely* működéséről is, mely utóbbit pedagógiai és gazdasági szempontból az 1907. évi 1.221. kgy. sz. határozat hívta létre abból a célból, hogy a székesfőváros iskolái a szemléltető oktatás céljára szolgáló kifogástalan és olcsó, hazai földön előállított gyűjtemények birtokába jussanak. Az intézmény, mely tömő-, szobrász-, asztalos- és gyűjteménykészítő-műhelyből áll, még 1907-ben megkezdette működését s azóta 35.948 korona értékű tanszert készített normál árban.

Az *iskolai növénykertek* (a kiszuglói és a római fürdőtelepi) a községi iskoláknak a természetrajz és rajzoktatásához szállítják a szükséges növényeket s egyúttal virágdíszítéssel is ellátják a kijelölt iskolák ablakait.

A tanszereket és gyűjteményeket kiegészítik az iskolák kereteiben fennálló tantestületi és ifjúsági könyvtárak, melyeknek száma 1907/08 óta 208-ról 313-ra emelkedett s 161 tantestületi és 152 ifjúsági könyvtárra oszlik meg. Ezeken kívül még összesen 10 népkönyvtár is elhelyezésre talált az alsóbb fokozatú iskolákban, melyeknek könyvvállománya 9.913 kötet 14.811 korona értékben.

A tantestületi könyvtárak értéke 1911/12-ben berendezéssel együtt 410.964 koronát tett ki s összesen 111.093 kötet könyvből, térképből, zeneműből stb. állott. Ezzel szemben az ifjúsági könyvtárak értéke csak 221.887

korona volt 90.564 drb könyv, térkép, zene, illetve műlapállománnyal, amelyekből átlag a legtöbb esett a főreál- (4.429), a felső kereskedelmi (2.337) s a polgári leányiskolák (1.385) ifjúsági könyvtáaira. A tantestületi könyvtárak között átlag legtöbb könyv volt elhelyezve a főreál- (8.370), az iparrajz- (3.406), a felső kereskedelmi (2.141) s a felsőbb leányiskolák könyvtáraiban (1.218) s legkevesebb jutott a női kereskedelmi tanfolyamok (18) s az iparostanonciskolák könyvtáaira (311). Az ifjúsági könyvtárak között legkevesebb kötet esett az elemi nép- s a gazdasági és háztartási ismétlő népisiskolákban elhelyezett tanulói könyvtárakra (287).

A könyvtárak és könyvek számára, szintúgy a könyvek értékére vonatkozó részletesebb adatokat iskolatípusok szerint megkülönböztetve egyébként a következő táblázat nyújtja az olvasónak.

Az iskolák fokozata	Könyvtárak száma		Könyvek száma		Könyvek értéke (k)		Egy könyvtárra átlag jut kötet	
	1907/08	1911/12	1907/08	1911/12	1907/08	1911/12	1907/08	1911/12
a) Tantestületi könyvtárak.								
Elemi népisiskolák	87	106	39.309	54.926	103.815	155.814	452	518
Gazdasági és háztart. ismétlőisk..	—	3	—	1.126	—	940	—	375
Iparostanonciskolák	8	10	1.485	3.109	2.303	2.837	186	311
Kereskedőtanonciskolák	1	—	1	—	—	—	1	—
Polgári fiúiskolák	10	15	6.203	7.669	23.161	41.547	620	511
Polgári leányiskolák	15	18	11.550	15.242	42.666	57.282	770	847
Nőipariskolák	—	—	—	—	—	—	—	—
Női kereskedelmi tanfolyamok ..	2	1	61	18	249	106	30	18
Iparrajziskola	1	1	2.835	3.406	63.439	70.552	2.835	3.406
Felső kereskedelmi iskolák	3	3	5.294	6.422	20.310	30.594	1.765	2.141
Felsőbb leányiskolák	2	2	4.418	2.436	12.900	14.018	2.209	1.218
Leánygimnázium	—	—	—	—	—	—	—	—
Főreálisiskolák	2	2	17.891	16.739	76.943	13.099	8.945	8.370
Összesen	131	161	89.047	111.093	345.786	386.789	680	690
b) Ifjúsági könyvtárak.								
Elemi népisiskolák	41	101	6.302	28.968	7.688	59.309	154	287
Gazdasági és háztart. ismétlőisk..	—	4	—	1.079	—	610	—	270
Iparostanonciskolák	2	8	334	2.891	130	3.208	167	361
Kereskedőtanonciskolák	—	—	—	—	—	—	—	—
Polgári fiúiskolák	11	14	12.458	14.736	27.579	43.421	1.132	1.052
Polgári leányiskolák	16	18	16.879	24.926	35.824	61.075	1.055	1.385
Nőipariskolák	—	—	—	—	—	—	—	—
Női kereskedelmi tanfolyamok ..	—	—	—	—	—	—	—	—
Iparrajziskola	—	—	—	—	—	—	—	—
Felső kereskedelmi iskola	3	3	4.432	7.012	14.702	18.239	1.477	2.337
Felsőbb leányiskolák	2	2	1.462	2.095	2.200	4.900	731	1.047
Leánygimnázium	—	—	—	—	—	—	—	—
Főreálisiskolák	2	2	6.297	8.857	11.483	6.940	3.148	4.429
Összesen	77	152	48.164	90.564	99.606	197.702	625	596

2. Tanulók.

a) A tanulók létszáma, szülő- és lakóhelye.

A székesfőváros 368 iskoláját az 1911/12 tanévben közel százezer növendék látogatta, vagyis 8.386 tanulóval (9-2%) több, mint 1908/09-ben, akik között 56.784 fiú- és 42.771 leánynövendék volt, szemben az 1908/09 iskolai év 51.442 fiú- és 39.727 leánytanulójával. E számok nagyságát legjobban értékelhetjük akkor, ha egybevetjük a fővárosi iskolák összlétszámával (159.838), mely összehasonlítás azt mutatja, hogy a fővárosban tanuló összes

Az iskolák fokozata	Intézetek száma	Tantermek száma	Osztályok száma	Tanulók száma	Tanulók száma		
					fiú	leány	együtt
a) Községi iskolák.							
Kisdedővők	83	172	83	167	4.898	4.573	9.471
Elemi népiskolák	171	1.535	1.558	2.148	29.314	26.477	55.791
Gazdasági népiskola	1	3	4	7	62	—	62
Gazd. és háztart. ismétlőiskolák .	49	154	154	374	637	2.301	2.938
Polgári iskolák	36	469	393	779	7.333	9.426	16.759
Iparostanonciskolák	77	718	648	1.120	14.786	2.040	16.826
Kereskedőtanonciskolák	7	38	42	70	1.161	—	1.161
Gimnáziumok	1	7	5	—	—	318	318
Reáliskolák	2	31	24	75	1.124	1	1.125
Felsőbb leányiskolák	2	22	22	44	—	560	560
Ipari szakiskolák	6	63	57	117	836	586	1.422
Kereskedelmi szakiskolák	16	78	69	70	1.531	1.062	2.593
Művészeti iskolák	38	38	—	115	336	849	1.185
Vegyes szakiskolák és tanf. ...	15	17	—	78	745	1.033	1.758
b) Nem községi iskolák.							
Kisdedővők	25	36	25	30	1.164	1.207	2.371
Elemi népiskolák	47	162	211	183	1.957	3.753	5.710
Gazdasági népiskola	—	—	—	—	—	—	—
Gazdasági és háztart. ismétlőisk.	—	—	—	—	—	—	—
Polgári iskolák	18	104	88	194	700	2.324	3.024
Iparostanonciskolák	6	23	26	44	984	—	984
Kereskedőtanonciskolák	1	6	6	10	194	—	194
Gimnáziumok	18	265	207	574	9.006	467	9.473
Reáliskolák	3	48	42	99	1.866	—	1.866
Felsőbb leányiskolák	7	73	51	148	—	1.266	1.266
Ipari szakiskolák	7	76	62	173	2.635	566	3.201
Kereskedelmi szakiskolák	7	51	40	311	1.622	6	1.628
Művészeti iskolák	19	156	—	308	2.264	3.348	5.612
Vegyes szakiskolák és tanf. ...	7	17	—	89	590	148	738

növendékeknek 63·3 (1908/09), illetve 62·3 százaléka (1911/12) a községi iskolák kebelébe tartozott és pedig nemek szerint megkülönböztetve 1908/09-ben a fiúk közül 59·5%, a leányok közül 69·2% s 1911/12-ben az előbbiekből 59·1 s az utóbbiakból 67·0%. A községi és nem községi iskolák növendékszaporulatát téve vizsgálat tárgyává azt látjuk, hogy míg a községi iskolákban a fiúk számbeli emelkedése 10·4 s a leányokén 7·7% volt, addig a nem községi iskolákban a fitanulók 12·0 s a leányok 18·8 százalékkal magasabb létszámmal látogatták az iskolákat, mint 1908/09-ben.

A községi iskolák növendékszaporulata természetesen nem oszlott meg egyenletesen az egyes iskolafokokozatok között. Legnagyobb az emelkedés abszolút számokban az iparostanonciskolákban (5.506), a polgári leány (1.773), a polgári fiúiskolákban (1.546) s lényegesen kisebb a többi iskola-típusokban. Így többek között a kereskedőtanonciskolák növendékállománya csak 162 tanulóval, a női kereskedelmi tanfolyamok 186-tal, az iparrajziskola 430-cal, a felső kereskedelmi iskolák 379 növendékkel, a leánygimnázium 185 s a főreáliskolák 141 tanulóval mutatnak ki magasabb létszámot 1911/12-ben, mint az 1908/09 tanévben.

Létszámbeli csökkenés csak két típusnál észlelhető és pedig az elemi nép- s a gazdasági és háztartási ismétlő népiskolák növendékeinél, akik közül az előbbieket 1.182 tanulóval s az utóbbiak 880 növendékkel tüntetnek fel kevesebbet, mint az 1908/09-ik tanévben.

Hogy a községi iskolák látogatottsága mily nagymérvű az azonos típusú nem községi iskolák növendékszámával szemben, azt az előző oldali táblázat mutatja a legjobban, mely az 1911/12 tanévbéli állapotokat tünteti fel.

Ezek az adatok azt mutatják, hogy száz-száz fővárosi fiú-, illetve leánytanuló közül a községi iskolákat látogatta

	fiú	leány
Kisdedővókban	80·8	79·1
Elemi iskolákban	93·7	87·6
Gazdasági népiskolában ¹⁾	100·0	—
Gazdasági és háztartási ismétlőiskolában	100·0	100·0
Polgári iskolákban	91·3	80·2
Iparostanonciskolákban	93·8	100·0
Kereskedőtanonciskolákban ¹⁾	85·7	—
Leánygimnáziumban	—	40·5
Reáliskolákban	37·6	—
Felsőbb leányiskolákban	—	30·7
Ipari szakiskolákban	24·1	50·9
Kereskedelmi szakiskolákban	48·6	99·4
Művészeti iskolákban	12·9	20·2
Vegyes szakiskolákban	55·8	87·3

¹⁾ Az iskolának csak fiúnövendékei vannak.

Legkisebb számmal vannak képviselve az idegen lakóhelyű tanulók az elemi, a gazdasági és háztartási ismétlő népiskolákban, tehát a legalacsonyabb fokozatokban, mely alól kivételt csak az iparostanonciskolák növendékei képeznek, akiknek közel fele idegen lakóhelyű. A magasabb iskolákban ellenben az idegen növendékek száma már elég jelentékeny, azonban egyetlen iskolatípusnál sem éri el a tanulólétszám felét.

Ha az 1911/12 tanév adatai alapján a községi iskolákat látogató s idegen lakóhelyű tanulók számát (11.169) az egyes iskolafokozatoknak megfelelő kiadások bruttó átlagaival beszorozzuk, az eredményből az tűnik ki, hogy a főváros az 1911/12 tanév folyamán majdnem 1,300.000 koronát fordított idegen lakóhelyű tanulók oktatására, vagyis összes tanügyi kiadásainak több mint hét százalékát.

Szülőhely tekintetében a községi iskolák növendékei hasonló magatartást mutatnak, mint a szülők lakóhelyét tekintve, vagyis a fővárosi

Szülőhely	Fiú				Leány			
	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12
a) Abszolút számokban.								
Budapest	35.618	35.860	36.498	36.956	30.044	30.082	31.205	31.484
Magyarország	14.724	15.926	17.453	18.616	8.979	10.062	9.998	10.551
Ausztria	800	796	796	855	534	643	538	523
Egyéb külföld	300	330	344	357	170	332	211	213
Összesen.....	51.442	52.912	55.091	56.784	39.727	41.119	41.952	42.771
b) Százalékokban.								
Budapest	69.2	67.8	66.3	65.1	75.7	73.1	74.4	73.6
Magyarország	28.6	30.1	31.7	32.8	22.6	24.5	23.8	24.7
Ausztria	1.6	1.5	1.4	1.5	1.3	1.6	1.3	1.2
Egyéb külföld	0.6	0.6	0.6	0.6	0.4	0.8	0.5	0.5
Összesen.....	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

születésű gyermekek számaránya következetesen évről-évre csökken s mindjobban nyomul előtérbe az ország más községeiben született növendéksereg. 1908/09-ben a budapesti születésű fiútanulók az összlétszám 69.2%-át tették még ki s az 1911/12-ik tanévben annak már csak 65.1%-át képezték. A leányok 1908/09-ben még 75.7%-kal voltak képviselve s az utolsó tanévben arányszámuk nem érte el az összlétszám háromnegyedrészt sem (73.6%). E csökkenés az ország többi törvényhatóságának javára sejtetni engedi a kívülről bevándorló elem térfoglalásának még egyre tartó folyamatát a főváros lakosságában.

b) A tanulók előmenetele. Iskolamulasztás.

A tanulók előmenetele a rendelkezésre álló adatok alapján csakis egyoldalúan, t. i. az ismétlők, az ismétlésre és pótvizsgára utasított növendékek számából ítélhető meg, mellyel nem állítható szembe sem az eminens, sem a jó előmenetelű tanulók száma. Az összes községi iskolákba az 1908/09 tanévben 5.289, 1909/10-ben 5.315, 1910/11-ben 5.402 s az 1911/12 iskolai évben 5.497 fiú-, illetve 3.066, 3.422, 3.092 és 3.169 osztályt ismétlő leánytanuló iratkozott be, ami azt jelenti, hogy a fiúnövendékek közül az egyes tanévekben 10-3, 10-0, 9-8,

Az iskolák fokozata	Ismétlő fiú				Ismétlő leány			
	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12	1908/09	1909/10	1910/11	1911/12
a) Abszolút számokban.								
Elemi népiskolák	3.344	3.301	3.346	3.272	2.863	2.757	2.839	2.868
Gazdasági népiskola	—	—	4	2	—	—	—	—
Gazd. házt. és ipari ism. népisk. .	17	18	11	17	73	53	71	63
Iparostanonciskolák	1.532	1.501	1.509	1.621	—	488	64	82
Kereskedőtanonciskolák	92	112	120	130	—	—	—	—
Polgári iskolák	210	282	318	355	128	122	117	155
Nőipariskolák	—	—	—	—	—	—	—	—
Női keresk. iskolák	—	—	—	—	1	2	—	—
Ipari iskolák	—	—	—	—	—	—	—	—
Iparrajziskola	2	4	—	—	—	—	—	—
Felső kereskedelmi iskolák ...	43	49	29	53	—	—	—	—
Felsőbb leányiskolák	—	—	—	—	—	—	1	1
Leánygimnázium	—	—	—	—	1	—	—	—
Főreáliskolák	49	48	65	47	—	—	—	—
Összes községi iskolák	5.289	5.315	5.402	5.497	3.066	3.422	3.092	3.169
Ismétlésre utasított	4.438	4.635	4.700	4.040	2.429	2.665	2.520	2.181
Javítóvizsgálatra utasított...	2.932	3.290	3.207	3.449	1.559	1.437	1.433	1.537
b) Százalékokban.								
Elemi népiskolák	11-1	11-1	11-3	11-2	10-6	10-4	10-6	10-8
Gazdasági népiskola	—	—	5-6	3-2	—	—	—	—
Gazd. házt. és ipari ism. népisk. .	3-1	3-5	2-2	2-7	2-2	2-4	3-4	2-7
Iparostanonciskolák	13-5	12-1	10-9	11-0	—	24-4	3-1	4-0
Kereskedőtanonciskolák	9-2	11-1	11-1	11-2	—	—	—	—
Polgári iskolák	3-6	4-5	4-6	4-8	1-7	1-5	1-4	1-6
Nőipariskolák	—	—	—	—	—	—	—	—
Női kereskedelmi iskolák	—	—	—	—	0-1	0-3	—	—
Ipari iskolák	—	—	—	—	—	—	—	—
Iparrajziskola	0-4	0-7	—	—	—	—	—	—
Felső keresk. iskolák	3-4	3-8	2-1	3-5	—	—	—	—
Felsőbb leányiskolák	—	—	—	—	—	—	0-2	0-2
Leánygimnázium	—	—	—	—	0-8	—	—	—
Főreáliskolák	5-0	4-7	6-1	4-2	—	—	—	—
Összes községi iskolák	10-3	10-0	9-8	9-7	7-7	8-3	7-4	7-4
Ismétlésre utasított	8-6	8-8	8-5	7-1	6-1	6-5	6-0	5-1
Javítóvizsgálatra utasított...	5-7	6-2	5-8	6-1	3-9	3-5	3-4	3-6

illetve 9·7 százalék, a leánytanulók közül pedig 7·7, 8·3, 7·4 s 1911/12-ben ugyanannyi százalék ismételte azokat az osztályokat, amelyeknek tananyagából az előző évben nem tanúsított elég készséget. Bár e számok azt mutatják, hogy majdnem évről-évre csökken az összlétszámhoz viszonyítva mindkét nemnél az ismételésre utasított tanulók százaléka, mégis az ismétlők aránya nemcsak az egyes iskolanemekben, hanem a két nem tekintetében is nagy eltéréseket mutat a különböző tanévekben. A leányok általában az ismétlők kisebb hányadát képezik, mint a fiútanulók s az ismétlők aránya a magasabb iskolatípusokban lényegesen kisebb, mint az alsóbb iskolafokokozatokban. E különbségeket, — tehát az ismétlők számát és arányát, tünteti fel a fenti táblázat a különféle iskolanemekben.

Az ismételésre utasított tanulók száma körülbelül hasonló eredményt mutat, mint az osztályt ismétlőké, vagyis 1908/09 óta csökkenő irányzatú úgy a leány-, mint a fiútanulóknál. Az előbbieknél ugyanis az arányszám leszállt 6·1%-ról 5·1%-ra s az utóbbiaknál a javulás még erősebb, mert szemben az 1908/09 évi 8·6%-kal az 1911/12 tanév már csak 7·1%-ot tüntet ki. E javulással szemben rosszabbodott az előmenetel képe a javítóvizsgálatra utasított fiútanulóknál, akiknek arányszáma 1908/09 óta 5·7%-ról 6·1%-ra szökött fel, sőt elérte az összlétszám 6·2%-át is. Ellenkező magatartást tanúsítottak a leánynövendékek, akik között a javítóvizsgálatra utasított tanulók arányszáma, 3·9%-ról leesett 3·6%-ra.

Igen nagymérvű a községi iskolák tanulóinak óramulasztása, mely 1908/09 óta 4,555.544 órától 5,092.578 órára emelkedett. Ebből a fiukra 2,115.424, illetve 2,424.889 óra, a leányokra pedig 2,440.120, illetve 2,667.689 óra esik az 1908/09 és az 1911/12 tanévekben, vagyis egy-egy fiútanulóra átlag 41·8—42·7 s egy-egy leánynövendékre 62·3—62·4 órát kitevő mulasztás, ami az előző évekhez képest mindenestre növekvő átlagot jelent. E mulasztásokból 1908/09-ben 331.720 óra 1911/12-ben pedig 443.083 származott kifejezetten iskolakerülésből, melyből a leányokra a kezdőévben 130.466, 1911/12-ben 176.324, s a fiukra 201.254, illetve 266.759 óra esik, ami más szavakkal azt jelenti, hogy míg 1908/09-ben az összmulasztásokból a fiuk csak 9·5 s a leányok 5·3 százalékot mulasztottak indokolatlanul, addig az iskolakerülés mérve 1911/12-ben a fiuknál már felszökött az összmulasztás 11·0 s a leányoknál annak 6·6 százalékára.

Az egyes iskolafokokozatokban, miként az alanti táblázat adatai mutatják, az összmulasztásokból átlag a legtöbb óra esik a gazdasági népiskola, a gazdasági és háztartási ismétlő népiskolák, s a nőipariskola és felső kereskedelmi iskola leánytanulóira. Átlag legkevesebb órát mulasztottak az iparrajziskola fiú- és leány-, a kereskedőtanonciskolák fiú- s az iparostanonciskolák leánynövendékei, mely körülmény a két utolsó iskolatípusnál a két nyilvántartó iroda intenzív és komoly működésére vezetendő vissza.

Az iskolák fokozata	Mulasztott órák száma		Igazolatlan órák száma				Egy tanulóra jut mulasztott óra	
			abs.		%			
	1907/08	1911/12	1907/08	1911/12	1907/08	1911/12	1907/08	1911/12
a) <i>Fiuknál.</i>								
Elemi népiskolák	1,461.258	1,519.839	109.494	124.141	7-5	8-2	48-1	51-8
Gazdasági népiskola	—	6.773	—	5.619	—	83-0	—	109-2
Gazd. és háztart. ismétlőisk. .	35.985	37.798	23.928	22.317	66-5	59-0	67-9	59-3
Iparos tanonciskolák	300.008	412.792	58.865	96.437	19-6	23-4	28-6	27-9
Kereskedőtanonciskolák	19.647	24.524	2.088	6.242	10-6	25-5	19-6	21-1
Polgári iskolák	189.924	306.600	4.983	9.114	2-6	3-0	35-9	41-8
Iparrajziskola	4.815	8.756	289	431	6-5	4-9	9-2	10-5
Felső kereskedelmi iskolák .	73.479	71.754	1.417	2.290	1-9	3-2	63-5	46-9
Főreáliskolák	30.308	36.053	190	168	0-6	0-5	30-1	32-1
Összesen.....	2,115.424	2,424.889	201.254	266.759	9-5	11-0	41-8	42-7
b) <i>Leányoknál.</i>								
Elemi népiskolák	1,740.355	1,817.256	43.195	69.728	2-5	3-8	64-6	68-6
Gazd. és háztart. ismétlőisk. .	216.946	177.452	86.948	90.607	40-1	51-1	66-9	77-1
Iparos tanonciskolák	—	76.676	—	14.995	—	19-6	—	37-6
Polgári iskolák	373.438	440.777	168	780	0-0	0-2	52-6	53-9
Nőipariskola	6.825	33.004	—	214	—	0-6	151-7	104-1
Női kereskedelmi tanfolyamok	23.812	42.839	—	—	—	—	30-5	44-6
Ipari tanfolyamok	27.371	2.883	155	—	0-6	—	98-8	70-3
Iparrajziskola	2.128	3.674	—	—	—	—	15-5	16-1
Felső kereskedelmi iskola ..	—	9.143	—	—	—	—	—	90-5
Felsőbb leányiskolák	41.505	44.059	—	—	—	—	84-4	78-7
Leánygimnázium	7.740	19.926	—	—	—	—	58-6	62-7
Összesen.....	2,440.120	2,667.689	130.466	176.324	5-3	6-6	62-3	62-4

Az igazolatlanul mulasztott órák számát az összumulasztásokhoz viszonyítva: csökkenést a fiúnövendékeknél a főreáliskolákban, az alárendelt jelentőségű s csekély létszámú gazdasági ismétlőiskolákban, továbbá az iparrajziskolában, s a leányoknál kizárólag az ipari tanfolyamokon találunk. A főváros összes többi iskolatípusain az igazolatlanul mulasztott órák száma emelkedő irányzatú s mielőbbi sürgős, teljes szigorral eljáró beavatkozást követel nemcsak pedagógiai, hanem etikai okokból is.

c) *A tanulók segélyezése.*

Azok a jótékony segélyforrások, melyek a községi iskolák növendékeinek rendelkezésére állanak, részint a tandíjelengedés kedvezményében, részint ingyentankönyv kiosztásban és felruházási segélyben, részint pedig a napközi otthonok jótéteményében nyilatkoznak meg. E segélyforrások közül kétségkívül a legjelentékenyebb a *tandíjmentesség* kedvezménye, melyben már 1908/09-ben, tehát a népoktatás ingyenességét elrendelő törvény hatálybalépése előtt, a községi iskolák növendékei közül a fiuk 85-8%-a, vagyis 44.165 tanuló s a leányok 82-4%-a, azaz 32.704 növendék részesült. E számok nagy-

ságát az 1908. évi XLVI. t.-c. végrehajtása még jobban felszöktette, úgy hogy 1911/12-ben a fiútanulók közül már 93·1%, azaz 52.874, a leányok közül pedig 38.687, vagyis 90·5% élvezett tandíjmentességet, még pedig 3.207 növendék kivételével, kik féltandíj fizetésre voltak kötelezve, teljes mentességet.

A főváros törvényhatósága a népoktatás ingyenességéről szóló törvény rendelkezéseit népoktatásügyi intézményeinek mindegyikében nemcsak végrehajtotta, hanem annak intencióit túlszárnyalva, még az előírt beíratási díjak szedésétől is eltekintett s helyette perselyeket állított fel az önkéntes adakozásra, melynek jövedelmét főleg a könyvtárállomány gyarapítására fordítja. A tandíjmentesség kedvezménye, melynek odaítélésénél a legliberálisabb felfogás érvényesül, a községi iskolák minden típusára kiterjed s egyes iskolafokoktól eltekintve majdnem korlátlan s aránylag igen nagymérvű. Így p. o. az 1911/12 tanév folyamán a magasabb iskolák közül, — ahova a népességnek vagyonosabb rétegei küldik a gyermekeiket, — a felsőbb kereskedelmi iskolákban a fiúk 23·6, illetve 14·3 s a leányok 36·6, illetve 7·9 százaléka, a felsőbb leányiskolákban 28·2, illetve 7·9, a leánygimnáziumban 34·3, illetve 13·8 s a főreáliskolákban 20·7% teljes s 8·8% féltandíjmentességben részesült. Még nagyobb a felmentés kedvezménye a polgári iskolákban, amelyekben egész tandíjmentességet a fiúk közül 57·7, a leányok közül 59·8% élvezett s féltandíj fizetésére a fiúk 18·5 s a leányok 13·1 százaléka volt kötelezve.

Ingyen tankönyvet az illetékes tantestületek e kedvezményre rászoruló szegény tanulók között a nőipariskola, a nőipari tanfolyamok, az iparrajziskola s a leánygimnázium kivételével az iskolák minden más fokozatában osztottak szét és pedig évről-évre emelkedő mértékben. Míg ugyanis e kedvezményben az 1908/09 tanév folyamán csak 29.039 tanuló, vagyis 31·8% részesült, addig a következő tanévekben már 32·7, 34·4, illetve 1911/12-ben 40·1% (39.943 növendék) élvezte a segélyezés e nemét, melynek mértékét a kiosztásra került könyvek emelkedő száma (1908/09-ben 80.795, 1911/12-ben már 99.844 kötet) is mutatja. Ingyen tankönyvsegélyben egyébként, az iskolák típusát tekintve, legnagyobb mértékben az elemi iskolák növendékei (30·5—39·6%), a gazdasági és háztartási ismételőiskolák tanulói (44·1—52·5%), az iparostanonciskolák (24·9—42·3%), a polgári iskolák (49·1—48·9%), a felső kereskedelmi intézetek (21·5—41·4%) s a főreáliskolák növendékei (1908/09-ben 12·5, 1911/12-ben 18·9%) részesültek.

Ingyenruhával évről-évre kevesebb tanulót segélyeznek azok az iskola-típusok (elemi, gazdasági és háztartási iparostanonc- és polgári iskolák), melyekben a segélyezés e neme többé-kevésbbé meghonosodott. Míg 1908/09 tanévben e kedvezményben 6.068 növendék (6·7%) részesült s közöttük 1.119 teljes felruházásban, addig 1911/12-ben a segélyezetttek száma már leszállt 5.859-re (6·1%) s a teljesen felruházott tanulóké 1.092-re. Az iskolai jótékonyosság e neme főleg az elemi népiskolák tanulóira terjed ki, amelyekben a növendékek 10—11 százalékát ruházza fel. Az említett többi

intézetben egyrészt csak újabb keletű s másrészt alárendelt jelentőségű a felruházási intézmény.

Az iskolai jótékonyosság utolsó formája s az iskolai nevelés igen értékes kiegészítő segédintézménye: *a napközi otthon* örvendetes számbeli emelkedésével (68-ról 73-ra) az 1908/09—1911/12 tanévek folyamán is terjesztette jótékony hatását a fővárosnak erre rászorult gyermekeseregére. Üdvös hatását mindjobban érzi át s gondozását egyre fokozódó mérvben veszi igénybe az a társadalmi osztály, mely gyermekei nevelését, gondozását a megélhetés nehéz terhei miatt immár önmaga nem intézheti s mindjobban reáutalódik az iskola és a család e kisegítőszervének igénybevételére. Igazolja e tényt az otthonokat látogató gyermekesereg egyre növekvő száma, mely 1908/09-ben még csak 5.652 tanulóból s 1911/12-ben már 8.532 növendékből állott, akik közül 5.202, illetve 5.153 vette igénybe az otthonok étkezdéjét is fejenként átlag 69, 64, sőt 1910/11 és 1911/12-ben 73 ebédadaggal.

Az intézmény költségeit egyébként csak részben viseli a főváros, mert kizárólag a helyiségekről, a felszerelésről s a megfelelő tanítószemélyzetről gondoskodik, míg az étkezés költségeit a jótékonykodó társadalom bocsátja az egyes otthonok rendelkezésére, melyeknek egyre növekvő frekvenciáját a következő adatok illusztrálják:

T a n é v	Otthonok száma	Növendékek száma				Kiosztott ebédadagok száma	
		abszolút számokban		százalékokban		összesen	1 tanulóra
		fiú	leány	fiú	leány		
1908/09.	68	3.181	2.471	10·6	9·2	359.983	69·2
1909/10.	73	3.577	2.790	12·1	10·5	391.638	73·3
1910/11.	74	3.461	2.670	11·7	10·0	355.766	73·9
1911/12.	73	4.586	3.946	15·6	14·9	330.169	64·1

d) A tanulók egészségi állapota.

A községi iskolák közel százezer főnyi növendékeseregének egészségi állapotára csak három adatból és pedig a ragályos betegségek fellépésének mérvéből, az évközi elhalálozásokból s végül a tornázás alóli felmentések számából következtethetünk. Ez adatok természetesen a kérdés megvilágítására távolról sem elégségesek s a való képét csak nagy vonásokban sejtetik, még homályos tájékozódást sem nyújtva a növendékek testfejlődési mérvéről, mely csak akkor lesz tárgyalható, ha az iskolaorvosi intézmény több év óta vajdó kérdése végre a megvalósulás stádiumába kerül a kötelezettséggel, hogy egyéb hivatása mellett a testi fejlődés megítélésére alkalmas különböző méréseket is szakszerűen tartozik eszközölni a tornatanítók megfelelő segédkezése mellett.

A rendelkezésünkre álló három tényezőbből a *ragályos betegségek fellépésének* mértékét az összes községi iskolákban a következő táblázat adja az 1908/09—1911/12 tan évekről:

Év	Iskolák száma	Osztályok száma	A bezárás tartalma (napokban)	Egy osztályra jut. nap fiú iskolában	leány
a) Összes iskolák.					
1908/09.	28	74	959	11·9	14·4
1909/10.	49	722	1.250	13·4	8·8
1910/11.	23	58	926	15·3	16·7
1911/12.	64	250	3.403	13·8	13·4
b) Ebből elemi iskolák.					
1908/09.	24	61	840	13·2	14·5
1909/10.	45	94	1.216	13·1	12·6
1910/11.	21	51	779	14·6	16·0
1911/12.	57	232	3.197	13·8	13·7

vagyis a ragályos betegségek fellépése szülte iskola- és osztálybezárások túlnyomó része a községi elemi iskolákra esik, tehát arra a típusra, melyben a növendékek koruknál fogva leginkább vannak kitéve a fertőző betegségek pusztításának, míg ezzel szemben a magasabb fokú iskolákban természet-szerűleg csak alárendelt mértékben, vagy egyáltalában nem fordul elő.

A községi iskolák növendékei között a *halálozás* mérvét feltüntető adatok a következők:

Tanév	Elhaltak száma az összes iskolákban				az elemi iskolákban			
	mindössze		%		mindössze		%	
	fiú	leány	fiú	leány	fiú	leány	fiú	leány
1908/09.	107	87	0·2	0·2	77	75	0·3	0·3
1909/10.	72	91	0·1	0·2	42	75	0·1	0·3
1910/11.	76	76	0·1	0·2	58	65	0·2	0·2
1911/12.	118	76	0·2	0·2	60	60	0·2	0·2

Az adatokból világosan kitűnik, hogy a halálozás mérve az évek folyamán meglehetősen állandó mindkét nemnél s főleg az elemi iskolákban szedi áldozatait. Az elemi népiskolákon kívül csak az iparostanonc- és a polgári iskolák növendékei között fordul elő említésre érdemes mérvben, míg a többi iskolatípusban csak szórványosan lép fel.

A tanulók egészségi állapotát sokkal élénkebben jellemezné a fenti adatoknál a tornakötelesek, illetve a *tornázás alóli felmentések* száma, ha a községi iskolák összes növendékeiről rendelkezésünkre állana. A főorvosi hivatal által gyűjtött adatok azonban csak az elemi népiskolákra vonatkoznak, amelyek szerint a tornázás alóli felmentések száma az egyes tanévekben a következő volt:

Tanév	Tanulók száma	Felmentettek száma abs.	%
1908/09	61.014	846	1·4
1909/10	60.267	815	1·4
1910/11	54.652	815	1·5
1911/12	63.896	1.040	1·6

vagyis az elemi iskolai tanulók között évről-évre nő azon testileg kevésbé fejlett gyermekek száma, akik az elemi iskolák minimális tornázásbeli követelményeinek sikerrel meg tudnak felelni. E tény a jövő szempontjából igen sötét árnyékú s szükségszerűleg kell, hogy felhívja egyrészt az iskolafenntartók, másrészt az állam, a társadalom s a szülők fokozott figyelmét a megfelelő, célirányosnak tartott intézkedések sürgős megtételére.

Az adatok szomorú ridegségét némileg enyhíti az az eredmény, amelyhez akkor jutunk, ha egybevetjük a lefolyt tan évekről a tornázás alól teljesen felmentett gyermekek számát azon tanulókéval, akik csak a sportornázás alól nyertek orvosi vizsgálat alapján felmentést:

T a n é v	Felmentettek száma	E g é s z e n		E b b ő	
		abs.	%	szertornázás alól abs.	%
1908/09	846	732	86·5	114	13·5
1909/10	815	720	88·3	95	11·7
1910/11	815	708	86·9	107	13·1
1911/12	1.040	859	82·6	181	17·4

Az adatok ugyanis az előbb közöltekkel egybevetve azt mutatják, hogy a tornázásra alkalmatlan növendékek számának állandó növekvése mellett, *állandóan* fogy azon gyermekek létszáma, akik testi fejletlenségük következtében tornázásra teljesen alkalmatlanok.

3. Tanszemélyzet.

Az a sokoldalú és nagymérvű fejlődés, mely a községi iskolákat az 1908/09—1911/12. tanévekben jellemzi, természetesen maga után vonta a tanszemélyzet megfelelő szaporítását is. Míg ugyanis 1908/09-ben a községi tanintézetekben működő tanerők összes száma csak 2.642 egyén volt 1.338 férfi és 1.304 nő tanerővel, addig 1911/12-es tanévben már 1.534 férfi, 1.921 nő, összesen tehát 3.455 alkalmazott működött a törvényhatóság iskoláiban. A szaporulat (813) legnagyobb része a nőtanerőkre esik (617) s oly nagymérvű, hogy jelentékeny eltolódást idézett elő a férfi- és nőtanítók arányszámában. Az 1908/09 tanévben a tanszemélyzet 50·6%-a állott még férfierőkből; az utolsó évek aránytalan nembeli emelkedése azonban e százalékos megoszlást leszorította 44·4%-ra, túlnyomó súlyt (55·6%) biztosítva a tantestületek összességének összetételében a nőtanerőknek, mely különösen a két leglátogatottabb iskolatípus, az elemi és polgári iskolák tanszemélyzetében talál megfelelő kifejezésre.

Tanév	Elemi		Polgári		Iparrajz-		Felsőbb leány-		Felső kereskedelmi	Főreál-	Közs. isk. keretén kívül alkalmazott tanerő		Összes községi tanszemélyzet		
	iskolai tanerő														
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi		férfi	nő	férfi	nő	együtt
a) Abszolút számokban.															
1908/09.	816	910	247	215	32	1	20	18	64	50	109	160	1.338	1.304	2.642
1911/12.	900	1.207	303	383	47	5	18	24	107	47	112	302	1.534	1.921	3.255
Emelkedés	84	297	56	168	15	4	2	6	43	3	3	142	196	617	813
b) Százalékokban.															
1908/09.	30·9	34·4	9·3	8·2	1·2	0·0	0·8	0·7	2·4	1·9	4·1	6·1	50·6	49·4	100·0
1911/12.	26·0	34·9	8·8	11·1	1·4	0·1	0·5	0·7	3·1	1·4	3·2	8·8	44·4	55·6	100·0

Az iskolák fokozata szerint vizsgálva az emelkedést, a létszámszaporulatnak túlnyomó része az elemi (84 férfi és 297 nő) és a polgári iskolákra (56 férfi és 168 nő) esik, azonban jelentékeny mérvű a községi iskolák keretén kívül alkalmazott tanerők létszámában is (145). Ez iskolatípusokon kívül az iparrajziskolában a lefolyt négy tanév alatt a tantestület 19, a felsőbb leányiskolákban 4, a felső kereskedelmi iskolákban 43 tanerővel emelkedett s kizárólag a két főreáliskolában csökkent három tanárral.

Az egyes iskolafokozatokon belül észlelhető emelkedés pozitív és negatív irányú eltolódásokat idézett elő a tanítószemélyzet iskolatípusok szerinti százalékos megoszlásában. Míg 1908/09-ben a fővárosi tanszemélyzetből az elemi iskolákra 65·3, a polgári iskolákra 17·5, az iparrajziskolára 1·2, a felsőbb leányintézetekre 1·5, a felső kereskedelmi iskolákra 2·4 s a főreáliskolákra 1·9 százalék esett, addig 1911/12-ben, megtartva az iskolák sorrendjét, 60·9, 19·9 1·5, 1·2, 3·1, illetve csak 1·4 százalék jutott.

A községi tanszemélyzet rangfokozat szerinti megoszlásában egyrészt a személyzetszaporítás, másrészt a fizetésrendezés következtében lényeges változások következtek be az 1908/09—1911/12 tanévek közötti időszakban. Az igazgatói létszám 115-ről 173-ra emelkedett (4·4, illetve 5%), az osztálytanítóké és tanároké 1.713-ról 1913-ra (64·9—55·4%), a megbízott, ideiglenes segédtanítók és tanároké 431-ről 663-ra (16·3—19·2%), az óradíjas és helyettes személyzeté 291-ről 462-re (11—13·4%) s a felügyelők száma 59-ről 97-re (2·2—2·8%). Ellenben csökkent a vezető tanítók létszáma 19-ről 4-re (0·7—0·1%), a kézimunkatanítónóké 14-ről 7-re (0·5—0·2%) s végül, mint új rangfokozat illeszkedett be 1911/12-ben a szaktanítói állás 41 férfival és 95 nővel, vagyis összesen 136 (3·9%) tanerővel. A tanszemélyzetnek most felsorolt rangfokozatbeli megoszlása nem egészen természetes, mert az 1908/09 tanévbéli állapothoz képest (27·3%) oly mértékben emelkedett az ideiglenes, tehát a megbízott és óradíjas tanerők száma, hogy az 1911/12

tanév folyamán az összlétszámnak már közel egyharmadát tette ki (32·6%) s a férfi tanerőknél 23·9%-ról 28·6%-ra, a nőtanerőknél pedig 30·8%-ról 35·7%-ra emelkedett. A megbízott tanerők számának apasztására egyébként az utolsó két évben már megtörténtek a szükséges lépések.

Az ideiglenes, tehát kezdő s így többnyire fiatalabbkorú tanszemélyzet létszámának 1911/12-ig beállott emelkedése kifejezésre jut a tanerők *kor szerinti eloszlásában* is, ahol a harminc évnél fiatalabbak arányszáma 1908/09 óta felszökött 37·1%-ról 39·9%-ra, akik között a huszonöt évnél fiatalabbak 1908/09-ben 17·2%-kal, 1911/12-ben pedig 16·9%-kal voltak képviselve. Érdekes jelenség egyébként, hogy amíg a 25 évnél fiatalabb nőtanerők arányszáma 21·2%-ról 24·6%-ra emelkedett, addig az ugyanolyan korú

Hitfelekezet, illetve kor	a) Abszolút számokban						b) Százalékokban					
	férfi		nő		együtt		férfi		nő		együtt	
	1908/09	1911/12	1908/09	1911/12	1908/09	1911/12	1908/09	1911/12	1908/09	1911/12	1908/09	1911/12
1. Hitfelekezet szerint.												
Római katolikus ..	964	983	964	1.373	1.928	2.356	72·0	64·2	73·9	71·5	73·0	68·2
Görög katolikus ..	15	13	5	11	20	24	1·1	0·8	0·4	0·6	0·7	0·7
Görög keleti.....	6	7	9	8	15	15	0·4	0·5	0·7	0·4	0·6	0·4
Ágostai evang. ...	73	77	75	101	148	178	5·5	5·0	5·7	5·2	5·6	5·1
Református	132	131	94	127	226	258	9·9	8·5	7·2	6·6	8·6	7·5
Unitárius	14	14	2	30	16	44	1·1	0·9	0·2	1·6	0·6	1·3
Izraelita	134	306	152	226	286	532	10·0	19·9	11·6	11·8	10·8	15·4
Felekezeten kívüli.	—	3	1	45	1	48	—	0·2	0·1	2·3	0·0	1·4
Egyéb	—	—	2	—	2	—	—	—	0·2	—	0·1	—
Összesen.....	1.338	1.534	1.304	1.921	2.642	3.455	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0
2. Kor szerint.												
—20 éves	7	4	17	69	24	73	0·5	0·3	1·3	3·6	0·9	2·1
20—25 „	170	108	260	403	430	511	12·7	7·0	19·9	21·0	16·3	14·8
25—30 „	272	325	255	473	527	798	20·3	21·2	19·6	24·6	19·9	23·0
30—35 „	257	343	260	343	517	686	19·2	22·4	19·9	17·8	19·6	19·9
35—40 „	202	253	159	233	361	486	15·1	16·5	12·2	12·1	13·7	14·1
40—45 „	148	203	132	159	280	362	11·1	13·2	10·1	8·3	10·6	10·5
45—50 „	108	121	94	113	202	234	8·1	7·9	7·2	5·9	7·6	6·8
50—55 „	78	107	68	86	146	193	5·8	7·0	5·2	4·5	5·5	5·6
55—60 „	49	49	35	33	84	82	3·7	3·2	2·7	1·7	3·2	2·4
60—65 „	34	21	18	9	52	30	2·5	1·3	1·4	0·5	2·0	0·8
65—70 „	12	—	6	—	18	—	0·9	—	0·5	—	0·7	—
70— „	1	—	—	—	1	—	0·1	—	—	—	0·0	—
Összesen.....	1.338	1.534	1.304	1.921	2.642	3.455	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0

férfitanszemélyzet arányszáma 13·2%-ról 7·3%-ra csökkent le egyazon időben, miből látható, hogy a főváros a nőtanerő szükségletének kielégítését a nagy felesleggel rendelkezésre álló végzett nőtanerők legfiatalabb korcsoportjából eszközli. E tényt még élénkebben illusztrálja a 20 éven aluli tanszemélyzet arányszámának hullámlása a két nemnél. Míg ugyanis 1908/09-ben a férfitanerők 0·5 s a nőtanerők 1·3%-a volt 20 évesnél fiatalabb, addig 1911/12-ben a férfiak között már csak 0·3, a nők között ellenben 3·6%.

Korra nézve 30—40 éves, tehát legakcióképesebb korú volt 1908/09-ben 33·3%, 1911/12-ben 34%, 40—50 éves 18·2, illetve 17·3%, 50—60 éves 8·7, illetve 8·0% s hatvan évnél idősebb 1908/09-ben 2·7, 1911/12-ben pedig a tanszemélyzet 0·8%-a, vagy más szavakkal: a főváros iskoláiban jelenleg a tanszemélyzetnek közel háromnegyed része (73·9) negyven évesnél fiatalabb s így teljes erejének birtokában van.

Hitfelekezeti szempontból vizsgálva a tantestületek személyzetében beállott változásokat, azt látjuk, hogy emelkedett az utolsó négy év alatt az izraelita vallású tanerők arányszáma 10·8%-ról 15·4%-ra, vagyis 286-ról 532-re (az emelkedés tehát 246 főnyi), nem különben az unitárius vallású tanerők száma 16-ról 44-re, mely emelkedésekkel szemben az összes többi hitfelekezetek arányszámában természetesen negatív irányú eltolódás következett be, mely legerősebben a róm. katolikus vallású tanerők arányszámának csökkenésében (73%-ról 68·2%-ra) nyer kifejezést.

4. Az iskolák pénzügyi és gazdasági viszonyai.

A főváros közoktatás ügyének pénzügyi mérlegét jellemzi a kiadások nagy mérvű emelkedése, mellyel távolról sem áll arányban a tanügyi bevételekből eredő jövedelem. Míg ugyanis 1909-ben a főváros bevétele a tanügyi intézményekből 1,341.244 korona s kiadása 11,673.552 korona volt, addig 1912-ben a bevételi eredmény 1,711.171 koronát, a kiadás ellenben már 17,376.335 koronát tüntet fel, ami azt jelenti, hogy 369.927 korona bevételi többletre négy év alatt 5,702.783 korona kiadásbeli többlet esik. E számok minden kommentár nélkül is elárulják, hogy mennyit áldoz a főváros a szorosabb értelemben vett kultúráért, az ország szívének közművelődéséért. A viselt terhek a valóságban még nagyobbak, mert ezekhez kell számítani az iskolák fenntartásának költségeit, az építési költségeket s a nyugdíjakat, amelyekkel együtt a főváros háztartásbeli költségvetésének közel egy negyedét kulturális célokra foglalja le. Ezzel a ténykedésével a főváros vezető helyet biztosít magának a kontinens többi városai között. Míg ugyanis a közigazgatási összes költségekből a közoktatásügyi költségekre a főváros háztartásában 23·1 százalék esik, addig Lipcsében csak 16·8%, Bécsben 14·1%, Berlinben 9·8%, Frankfurt a. M.-ban 9·5%, Münchenben 9·3% s Párisban csak nyolc százalék.

A főváros tanügyi bevételeit főleg négy forrásból meríti és pedig tandíjjövedelemből, felvételi díjakból, államsegélyből s a népoktatás ingyenességének végrehajtásáról szóló törvény értelmében nyert tandíjkárpótlásból, melyet szintén az állampénztár szolgáltat ki. E bevételi források közül 1909 óta a tandíjjövedelem 184.497 koronával emelkedett, a tandíjkárpótlás 124.644 s az államsegély 68.000 koronával. Ellenben csökkent az elemi

Részletezés	1909	1910	1911	1912	Emelkedés ill. csökkenés 1909-hez
a) Bevételek.					
Tandíjak	867.252	911.800	954.840	1,051.749	184.497
Felvételi díjak	234.154	195.898	214.700	231.220	— 2.934
Különfélék	30.838	25.469	26.665	26.558	— 4.280
Államsegély	209.000	269.000	153.000	277.000	68.000
Tandíjkárpótlás	—	—	166.192	124.644	124.644
Összesen.....	1,341.244	1,402.167	1,515.397	1,711.171	369.927
b) Kiadások.					
Személyzet	8,851.749	9,797.075	11,325.412	12,367.616	3,515.867
Jutalmak, segélyek	—	—	122.257	147.024	147.024
Szolgák ruházata	19.669	27.793	28.971	45.462	25.793
Házbérek	1,694.490	1,974.757	2,464.361	2,944.052	1,249.562
Fűtés	192.538	251.232	210.816	304.021	111.483
Világítás	86.974	114.323	149.509	263.622	176.648
Tisztogatás	87.920	88.653	79.031	78.535	— 9.385
Vízfogyasztás	47.345	45.614	43.899	52.103	4.758
Bútorok	139.894	159.355	105.445	209.175	69.281
Tanszer, könyv	123.607	116.531	160.394	280.924	157.317
Tornafelszerelés	4.786	18.881	8.952	11.988	7.202
Nyomtatvány, papír	85.307	30.362	78.163	67.683	— 17.624
Különfélé	173.967	251.157	194.621	292.011	118.044
Bérlemény jókarbantartása	81.883	225.316	49.650	87.997	6.114
Magánisk. segélye	12.600	15.165	7.500	22.100	9.500
Irodai tisztogatások	13.659	11.467	11.872	11.019	— 2.640
Gazdasági cikkek	26.104	40.707	50.932	58.237	32.133
Tanulók segélyezése	31.060	98.903	103.188	132.766	101.706
Összesen.....	11,673.552	13,267.291	15,194.973	17,376.335	5,702.783

népiskolai felvételi díjak eltörlése folytán a felvételi díjakból származó jövedelem 2.934, s a »Különfélék« cím alatt elszámolt egyéb tanügyi jövedelmek 4.280 koronát kitevő összegével, úgy hogy végeredményben a főváros 369.927 koronával többet szedett be az 1909 évi állapothoz képest az 1912 év folyamán az imént felsorolt bevételi forrásokból.

A kiadások közel hat milliónyi többletéből a legnagyobb rész, vagyis 3,515.867 korona a személyzeti illetményekre esik a tanszemélyzet fizetésének rendezése s új állások szervezése következtében. Közel egy millió korona többletet igényeltek az egyre növekvő házbérek is s százezer koronánál nagyobb összeget emésztettek fel egyenként, — az 1909 évi kiadásokhoz képest, — a kiosztott jutalmak és segélyek, a fűtés, a világítás, a tanszer- és könyvszükségletek, nemkülönben a tanulók segélyezésére fordított összegek, mely utóbbiak egyébként évről-évre öröndetes emelkedést mutatnak.

Iskolanemek szerint vizsgálva a bevételi, illetve kiadásbeli többletet, a bevételi többletnek majdnem a fele : 169.073 korona a polgári iskolákra esik, amelyeken kívül még az elemi iskolák (45.741 korona) s a felsőkereskedelmi intézetek (75.417 korona) növelték nagyobb összegekkel a bevételi eredményeket.

Az iskolák fokozata	1909	1910	1911	1912	Emelkedés, ill. csökkenés 1909-hez
a) <i>Bevételek.</i>					
Elemi iskolák	219.148	185.198	186.747	264.889	45.741
Gazdasági és háztart. népiskolák.	3.610	1.410	9.487	17.509	13.899
Iparostanonciskolák	30.000	30.000	30.000	30.000	—
Kereskedőtanonciskolák	—	—	—	—	—
Polgári iskolák	504.585	584.667	629.516	673.658	169.073
Női kereskedelmi tanfolyam ...	102.493	91.070	106.585	127.322	24.829
Iparrajziskola	6.458	12.217	12.339	12.338	5.880
Felsőbb leányiskolák	79.807	86.719	103.833	94.036	14.229
Felső kereskedelmi iskolák	261.217	272.296	292.498	336.634	75.417
Főreáliskolák	133.926	138.590	144.392	154.785	20.859
Összesen.....	1,341.244	1,402.167	1,515.397	1,711.171	369.927
b) <i>Kiadások.</i>					
Elemi iskolák	7,021.150	7,929.552	8,791.956	9,739.637	2,718.487
Gazdasági és háztartási népisk. ..	272.294	288.466	352.500	418.465	146.171
Iparostanonciskolák	475.970	612.674	800.584	920.531	444.561
Kereskedőtanonciskolák	41.101	42.142	44.295	62.550	21.449
Polgári iskolák	2,569.682	2,948.207	3,512.607	4,036.237	1,466.555
Női kereskedelmi tanfolyamok .	88.815	92.926	93.073	194.187	105.372
Iparrajziskola	240.709	308.966	358.068	574.881	334.172
Felsőbb leányiskolák	200.796	202.576	249.674	267.771	66.975
Felső kereskedelmi iskolák	393.589	444.737	573.587	744.659	351.070
Főreáliskolák	369.446	397.045	418.629	417.417	47.971
Összesen.....	11,673.552	13,267.291	15,194.973	17,376.335	5,702.783

A kiadási többletből annak közel fele, vagyis 2,718.487 korona az elemi iskolák fejlesztésére és azok szükségleteinek fedezésére fordított. A fennmaradó részből 1,466.555 koronát a polgári iskolák, 444.561 koronát az iparostanonciskolák, 351.070 koronát a felső kereskedelmi iskolák, 334.172 koronát az iparrajziskola, 146.171 koronát a gazdasági és háztartási ismétlő-népiskolák s 105.372 koronát a női kereskedelmi tanfolyamok kifejlesztése, illetve szükségleteinek kielégítése igényelt. A többi iskolatípus: nevezetesen a kereskedőtanonciskolák (21.449 korona), a főreál- (47.971 korona) és felsőbb leányiskolák (66.975 korona) kiadási többlete bár összességében alárendelt jelentőségű, mégis annak bizonyossága, hogy a főváros mint iskola-fenntartó iskoláinak minden típusát nemcsak fejleszti, hanem modern pedagógiai színvonalon meg is tartja. E törekvése egyébként kitűnik az egy-egy tanulóra eső s növekvő tendenciájú *átlagos oktatásügyi költségből* is, mely iskolánemenként az 1905/06, 1908/09, illetve 1911/12 tanévekben a következő volt¹⁾:

¹⁾ Az átlagos költség számítása akként történt, hogy a tanév végén járó tanulók számát azon naptári év költségével hasonlítottuk össze, melyben a tanulók az iskolába beíratottak, tehát pl. az 1908/9. tanév tanulóit az 1908. év iskolai költségeihez viszonyítottuk s így tovább.

Bruttó kiadás alatt értjük a fejenkénti költséget az összköltség után számítva, míg a nettó kiadás kiszámításánál az iskolák bevételeit a kiadásokból levontuk.

Az iskolák fokozata	1905/06		1908/09		1911/12	
	bruttó	nettó	bruttó	nettó	bruttó	nettó
Elemi iskolák	99·1	95·9	119·4	115·3	157·4	154·2
Gazdasági és háztartási iskolák.	41·7	41·7	66·1	65·5	117·5	114·3
Polgári iskolák	150·8	119·9	188·9	152·3	225·5	187·9
Felső kereskedelmi iskolák	271·2	101·3	279·3	49·9	351·4	172·2
Felsőbb leányiskolák	228·7	127·4	300·9	161·2	445·8	260·4
Női kereskedelmi tanfolyam ...	91·7	—	107·0	—	96·8	—
Iparostanonciskolák	36·3	35·1	38·3	33·3	47·6	45·8
Kereskedőtanonciskolák	46·9	46·9	42·7	42·7	38·1	38·1
Iparrajziskola	239·1	227·4	341·3	328·4	336·5	324·9
Reáliskolák	327·1	206·6	397·5	266·5	388·2	259·9
Kisdedővök	44·6	44·5	73·5	73·3	87·8	87·6
Átlag	96·3	86·1	119·6	105·7	149·3	135·4

E kimutatásból világosan kitűnik, hogy a kereskedőtanonciskolák kivételével az átlagos oktatási költség úgy bruttó, mint nettó számítva 1905/06 óta állandóan és következetesen növekszik s immár iskolatípusra való tekintet nélkül elérte növendékenként a 149·3, illetve 135·4 koronát. Összköltség után számítva legdrágább a felsőbb leányiskolai (fejenként 445·8), a reáliskolai (388·2), a felső kereskedelmi (351·4) és az iparrajziskolai (336·5) oktatás, amelyek mellett az elemi iskolai (157·4) megközelíti, a polgári iskolai azonban (225·5) már tetemesen túlszárnyalja azt az átlagot, mely tekintet nélkül van az iskolatípusra. A nettó kiadásokat tekintve első helyre kerül, mint fejenkénti maximum az iparrajziskola 324·9 korona átlagos költségével, melyet a felsőbb leány- (260·4), a reál- (259·9), a polgári (187·9), a felső kereskedelmi (172·2), majd a népiskolák (154·2) követnek. A sorban utolsó helyre jutnak 38·1, illetve 45·8 korona minimális bruttó és nettó átlagos költséggel a kereskedő- és iparostanonciskolák és pedig azon okból, mivel sem külön helyiséget, sem külön tanszemélyzetet nem tartanak. Az összes iskola-típusok között egyébként a női kereskedelmi tanfolyamok egyedül azok, amelyeken a bevételek nemcsak fedezik, hanem némileg meg is haladják a kiadásokat.

A felsorolt átlagos és tényleges oktatási költségek a nyugateurópai nagy városok bármelyikével is összevetve: a főváros szinte páratlanul álló és sokoldalú áldozatkészségét igazolják és honorálják. Ennek az áldozatkészségnek egyedüli törekvése, hogy a főváros vezetése alatt álló iskolák a lakosság szociális összetételéhez alkalmazkodva, annak mindenrendű kulturális szükségletét a legkülönbözőbb irányban s minél fokozottabb mérvben ki is elégítse.

5. Iskolaépületek.

A mult mulasztásait a főváros törvényhatósága az 1909-ben lefektetett s páratlan áldozatkészségű iskolaépítési programmal fényesen pótolta s a község tulajdonát képező iskolák számát 1907/08 óta 105-ről 157-re emelte. E nagymérvű, szinte ugrásszerű fejlesztés elkerülhetetlenül szükséges volt nemcsak azért, mert az utolsó évtizedekben csak minimális összeget fordított a főváros új iskolák építésére, hanem mivel pedagógiai, közegészségügyi és szociálpolitikai szempontok is elodázhatatlanul sürgették azt. Ugyanis a fővárosi iskolák növendékseregének igen tekintélyes része a bérházak kicsiny sötét és évek folyamán háromszázra felszökött tantermébe zsúfolódott össze s még így is 236 osztálynak kellett a váltakozó rendszerű tanítás minden hátrányát indokolatlanul elszenvednie oly időben, melyben a lakáspiac egészségtelenül alacsony lakásállományának minden terhe a főváros közönségére nehezdett. E bajok enyhítése, a lakáspiac tarthatatlan helyzetének részbeni szanálása s pénzügyi tekintetek — lévén egy bérelt tanterem átlagos évi bére 1120 korona — arra késztették a fővárost, hogy a lakásépítő program kiegészítéseképpen nagyszabású iskolaépítési programmot valósítson meg, mely körülbelül öt év leforgása alatt 32 millió korona költséggel 90 új iskolaépületet bocsáthat a szükséglet rendelkezésére. A program megvalósítását, mely részben új iskolaépületek emeléséből, részben barakkiskolák felállításából és toldaléképítkezésekből állott, 1909-ben kezdte meg a főváros s 1912-ig 55 iskolát 967 tanteremmel és 24 kisdudóvót épített fel 31,359.843 korona értékben. Olyan összeg ez, amekkorát három év alatt iskola építésre sem hazai, sem külföldi iskolafenntartó még nem fordított s melynek nagyságát legjobban illusztrálja a magyar állam iskolaépítkezési és beruházási tevékenysége 1909-ben, mely, — bár az ország összes iskoláit ölelte fel, — csak nyolc és félmillió koronában kulminált, vagyis a főváros áldozatkészségének épen felével ért fel egyazon időben.

Az új iskolák közül 36 többemeletes iskolaépület egyenként 11—44 tanteremmel, 15 hordozható barakkiskola 6—24 osztályhelyiséggel és 4 toldaléképítkezés, melyekben összesen 967 új tanterem s több száz egyéb rendeltetésű kisebb-nagyobb helyiség szolgálja a közoktatás ügyét oly keretben és kivitelben, mely nemcsak a legkényesebb pedagógiai és közegészségügyi, hanem a fokozottmértékű esztétikai igényeket is teljes mérvben kielégíti.

E nagyszabású iskolaépítkezési tevékenység eredménye az, hogy a program végrehajtásakor, — mely eredetileg 90 iskolára volt tervezve, a kivitel folyamata alatt azonban 55 nagyobb iskola felépítésére módosult, — a tanteremszaporodás az 1909. évi állapottal szemben 74%-ot tett ki, vagyis egy-egy évre majdnem 25% tanteremszaporodás esett szemben az előző évek 2—5%-os helyiségszaporodásával. Ugyancsak ez építkezési tevékenység következménye, hogy a kizárólag elemi iskolai tanításra szolgáló

épületek száma elérte az 59-et, a polgári iskoláké a 12-öt, a kisedóvóké a 24-et s elemi-, illetve polgári iskolával kapcsolatos más iskolatípust is befoglaló s a főváros tulajdonában levő épületek száma a 62-öt, összesen 61,095.963 korona becsértékben, szemben az 1905/06 tanév 30,858.315 korona ingatlan értékkel.

E nagyarányú, értékben több mint százszázalékos emelkedést feltüntető építkezési tevékenység dacára csak a pillanatnyi szükséglet talált kielégítésre s megközelítőleg sem a távolabbi jövőnek felléphető igénye. Sőt ellenkezőleg! A főváros egyes részeinek rohamos fejlődése, új telepek keletkezése, egyes régi iskolák elavultsága, a még bérházakban elhelyezett tanintézetek kitelepítése, új iskolatípusok rohamos keletkezése máris újabb és újabb követelményeket támasztanak a főváros áldozatkészségével szemben s a teendők arányáról tájékoztat az a tény, hogy a teljességgel elhalaszthatatlan iskolaépítkezések előirányzata közel 30 millió koronát igényel már a legközelebbi években. Ennek a végrehajtása után mondhatjuk csak el, hogy községi iskoláink megfelelnek mennyiség és minőség tekintetében egyrészt a valóságos szükségletnek, másrészt a jelenkor fokozottabb igényeinek.

